SCANFAN

tarih VE toplum

500 LİRA (KDV DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ/İLETİŞİM YAYINLARI/SAYI 22/EKİM 1985

17. Yüzyıl Saray Kumaşları

Kayseri Şehir Surları ▪ Suphi Nuri İleri

Antik Bir Şehir: Olympos

56 Yıl Önceki Millî Eğitim Bakanına Uyarı

Ciddi ve istikrarlı yönlendirme, tasarrufun güvencesidir.

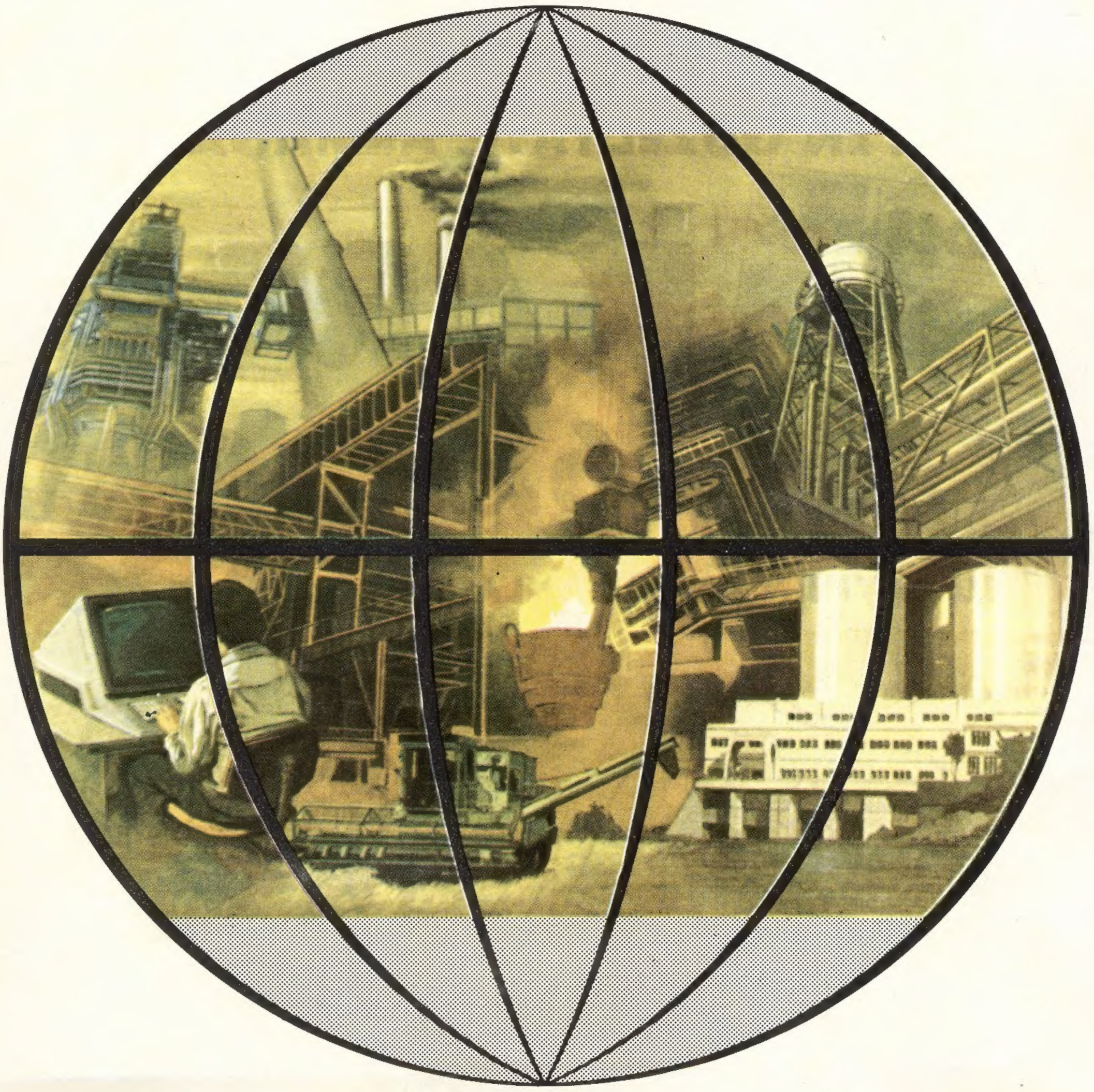

Türkbank, tasarrufun güvencesine ve yönlendirilmesine gösterdiği özen ve ciddiyetle, ülke ekonomisine büyük katkılar sağlamaktadır. Mutluyuz, gururluyuz.

Daima güvenle, daha mutlu geleceğe.

TÜRK TİCARET BANKASI
TÜRKBANK
"KİNCİ ADRESİNİZ"

tarih ve toplum

İletişim Yayınları/Perka A.Ş. adına
Sahibi Zeki TÜRKKAN
Genel Yönetmen Murat BELGE
Yayın Yönetmeni
Mete TUNÇAY
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Bülent ÖZÜKAN
Grafik Düzenleme
Aylâ İŞLER
Görsel Malzeme Danışmanı
Marianna YERASİMOS
Reklâm ve Halkla İlişkiler
Aslı YADA-Çiğdem ÖZKAYA
Düzelti
Lütfi KUZU-Abdullah ONAY
Nuran GÖRGÜNAY
Pikaj
Hamiyet GÜRSOY
Montaj
H.Miray YÜZGEÇ

İLAN KOŞULLARI: Arka kapak renkli: 350.000 TL., kapak içleri renkli: 250.000 TL., iç sayfa renkli: 200.000 TL., iç sayfa siyah-beyaz: 100.000

YILLIK ABONE (12 sayı) 4000 Lira. Abone olmak isteyen okuyucularımızın, yıllık abone bedeli olan 4000 lirayı PERKA A.Ş.'nin Yapı ve Kredi Bankası Çemberlitaş Şubesi 2364 No'lu hesabına yatırarak, banka dekontu fotokopisini ve adreslerini bize göndermeleri yeterlidir.

İletişim Yayınları/Perka A.Ş,
Klodfarer Cad. İletişim Han.
Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 520 14 53-54-55
Konur Sk. No: 24/4 Yenişehir-Ankara
Tel: 25 36 00 - 25 20 71

Kıbrıs'ta Satış Fiyatı: 500 Lira.
Yurtdışı Abone: Uçakla
35 Amerikan Doları.

İletişim Yayınları/Perka A.Ş.
ofset tesislerinde hazırlanmıştır.
Siyah Beyaz Filmler
Mustafa ÖZSOY
Renk Ayrımı
ÜÇEL Ofset
Baskı
Ayhan Matbaacılık
Genel Dağıtım
GAMEDA

6 56 Yıl Önceki Milli Eğitim Bakanına Uyarı

7 Namık Kemâl'in Diyojen'de İmzasız Çıkan Siyasal Gülmece Yazıları (6)
Aziz Nesin

9 Bir Ömür Boyunca (10)
Refik Halid Karay

12 Suphi Nuri İleri
Rasih Nuri İleri

19 Kayseri'de Talas Yolu Üzerindeki Bazı Kalıntıların Değerlendirilmesi
Tanju Cantay

24 Olympos
Nevzat Zafer

29 Yaşayan Türkologlar (10)
Dr. Klaus Schwarz
Nejat Göyünç

32 Babil Kulesinden Sears Kulesine
Enis Batur

33 Bay Cornellus'un Doğu'ya Seyahati ve Gravürleri
Serhan Ada

42 Osmanlı Basınında Yüzyıl Önce Bu Ay: Tarik'ten Seçmeler
Ayşe Şen

44 Onyedinci Yüzyılda Saray Kumaşları
Özdemir Nutku

51 Bir Çavuşun Balkan Harbi Anıları-II
Ahmet Hezarfen

55 Osmanlı İstikrazları ve Abdülhamid'e İki Uyarı Mektubu
Necdet Kurdakul

57 Bir Rus Prensinin Hakan-ı Mahlû II. Abdülhamid'i Selânik'teki Tutuklu Sürgünlüğünden Kurtarma Tasarısı
İhsan Ilgır

59 TBMM'de Misak-i Millî'ye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu (2**)
Nejat Kaymaz

65 Enver Paşa'nın Apandisit Ameliyatı
Dr. Hüsrev Hatemi - Dr. Nil Sarı

66 Geçmiş Şölenler

68 **Kitabiyat**
İttihatçı *Faktörü: İttihat* ve Terakkî Komitesinin Türk Millî Hareketindeki Rolü, 1905-1926
Hasan Ünal/68
McNeill'in Dünya Tarihi
Hikmet Özdemir/71

Kapak: Bir 17. yy. kumaşı renk sayısı yedi. (Ufak motifler ve karmaşık tasarım)

Okuyucu Mektupları

"NAMIK KEMAL'İN SİYASAL GÜLMECE YAZILARI" ÜZERİNE

Dostum Aziz Nesin'in derlediği bu yazılar, *Tarih ve Toplum*'un 17. sayısından beri sürüp geliyor.

Diyojen gazetesinde, imzasız olarak basılan söz konusu yazıların Namık Kemal'e ait olduğunun nasıl saptandığını bilmiyorum. Derleyicimiz, bu konuda herhangi bir açıklama yapmamış.

"Yeni Osmanlılar Cemiyeti" adına Londra'da arkadaşı Ziya Paşa ile birlikte çıkardığı *Hürriyet* gazetesinde Âli Paşa hükûmeti aleyhinde sert eleştiriler yazan Namık Kemal, yazı yazmamak koşuluyla memlekete dönünce (24 Kasım 1870), imzalı herhangi bir yazı yayınlamamıştı.

Teodor Kasap'ın çıkardığı *Diyojen* adlı mizah gazetesine imzasız birkaç yazı verdiği söyleniyor. Bu gazetede bütün yazılar genellikle imzasız yayınlandığı için, onlardan hangilerinin Namık Kemal'e ait olduğunu bilmiyoruz.

Âli Paşa ölünce (7.9.1871), verdiği söze bağlılıktan kurtulan Namık Kemal, paşanın ölümünden dokuz ay sonra çıkardığı (13.6.1872) *İbret* gazetesinde, birkaç ay sonra da arkadaşı Ebüzziya Tevfik'in çıkardığı (9.11.1872) *Hadîka* gazetesinde imzalı yazılar yayınlamaya başlamıştı; böylece, imzasız yazma zorunluğu ortadan kalkmıştı.

Demek oluyor ki, Namık Kemal'in *Diyojen*'de basıldığı söylenen imzasız yazılarını, o gazetenin Kasım 1870 - Haziran 1872 tarihleri arasında çıkan sayılarında aramak gerekir. Oysa, *Tarih ve Toplum*'da yayınlanan derleme makalelerin çoğu bu tarihlerin dışında kalıyor, yani Namık Kemal'in imzalı yazı yazdığı döneme raslıyor.

İmzasız yazıların sahibini bulmak için elimizde anılar, mektuplar, ihbar yazıları, anılan yazarın düşüncelerine uygunluk, vb. gibi birtakım ipuçları bulunmak gerekir.

Derlemeci arkadaşım bunların hiçbirinden söz etmiyor. O yüzden, içimde bir kuşku vardı. Derginin 20. sayısında çıkan tiyatro ile ilgili üç yazıyı okuyunca, kuşkulanmakta haklı olduğumu anladım: Söz konusu yazılar Namık Kemal'in değil, Teodor Kasap'ındır. Yukarıda sözünü ettiğim ipuçlarını bu yazılara uygulayarak, onların gerçek yazarını bulabiliriz:

Teodor Kasap, ilkin *Diyojen*'de başlattığı, daha sonra *Hayal*'de sürdürdüğü tiyatro yazılarında şu görüşü dirençle savunur:

"Tiyatro denilen şey bir ahlâk okuludur, oynanılan oyunlar da ahlâkı düzeltmek için verilen derslerdir; Fransız ahlâkını düzeltmek için yapılmış bir oyun ise, hiçbir vakit Türk ahlâk ve davranışlarını düzeltmeğe yardımcı olamaz, belki bozar.

... Bizim birtakım ortaoyunu, meddah, karagöz gibi şeylerimiz her ne kadar mükemmel değiller ise de, bizim kendi malımızdır; bunların kaba sözleri, kaba hikâyeleri hep Türk ahlâkı üzerine kurulmuştur. Bugün alay edilen ortaoyunu yarın ıslah edildiğinde asıl 'Osmanlı tiyatrosu' olacaktır. Güllü Agop'un tiyatrosuna Ermeni, Fransız, İngiliz, İtalyan tiyatrosu denilir, fakat 'Osmanlı tiyatrosu' denilemez; çünkü içinde Osmanlılığı ilgilendiren hiçbir şey yok." (*Diyojen,* 1872, sayı 161)

Gerçi, *Diyojen* ve *Hayal* gazetelerinde yayınlanan tiyatro yazıları da öbür yazılar gibi imzasız çıkmıştır. Ancak, tartışmalarda, karşı taraftaki yazarlar, "Teodor Kasap"ın adını andığına, onlara verilen yanıtlarda da bu hal benimsendiğine göre, o yazıları "Teodor Kasap"ın yazdığı anlaşılmaktadır.

Tarih ve Toplum'da yayınlanan (sayı 20) tiyatro ile ilgili üç yazıda da yukardaki görüş savunulmuştur. Onlardan, "Tiyatro Maddesi" başlıklı ikinci yazıda, yazar şöyle demiş:

"...Tiyatro hemen medeniyet kadar lâzımdır; fakat medeniyet bir memlekete dışarıdan girmeyip içinden çıktığı gibi, tiyatro dahi dışarıdan gelmez, içinden çıkar.

... Biz henüz elifi mertek sanır iken bir de tutup da mösyö bilmem nenin Paris aşiftelerinin hallerinin sırlarına dair yazdığı oyundan ne ibret alabiliriz? Ama diyeceksiniz ki, maarifin (bilgi, kültür) *bugünkü derecesine göre elde bir tiyatromuz bulunsun. Fakat elde olacak o tiyatro dahi hiç olmazsa zuhurinin ıslah edilmişinden ibaret olsun."*

Haşmet adında bir yazar, *Hadîka* gazetesinde yayınladığı bir yazıda bu görüşe karşı çıkar ve o arada Teodor Kasap'ın adını açıklar:

"... Avrupa oyunları Avrupalıların ahlâk ve âdetleri üzerine yazılmış olduğu için elbette bizim ahlâk ve âdetlerimize uymaz. Bununla birlikte, hiçbir millet yoktur ki, başka milletin bu gibi eserlerine göz kulak kapasın. Çünkü böyle şeyler birbirinin ahlâk ve âdetlerini öğrenmek içindir, yoksa Kasap Efendi'nin sandığı gibi ahlâk dersi almak için değildir.

... Kasap Efendi, medeniyet bir memleketin içinden çıkar iddiasında bulunduğundan, tiyatrosunun da dışarıdan gelmeyeceğini söylemiş. Biz burasını aslaa ve hiç kabul edemeyiz. Çünkü...

... Acaba Yunanlıların, Romalıların ahlâk ve ulusal âdetleri başka Avrupa milletlerinin terbiye ve ahlâkına tamamıyle uygun mu imiş ki, onlar Kasap Efendi gibi bağnazlık etmeyip de taklit ve kabul eylemişler?.." (*Hadîka,* Aralık 1872, sayı 17)

İşin hoş yanı, Namık Kemal de o sıralarda (Ocak, Mart 1873) kendi imzasıyla yayınladığı tiyatro üzerine iki makale ile, şimdi, yüz şu kadar yıl sonra, *Tarih ve Toplum* dergisinde kendisine isnat olunan tiyatro yazılarındaki görüşlere karşı çıkmıştır.

Su katılmamış bir Batı edebiyatı yanlısı olan Namık Kemal, "Tiyatrodan Bahseden Arkadaşlara" başlıklı birinci yazısında, Teodor Kasap'ın temel görüşü olan "Tiyatro bir ahlâk okuludur" ilkesine karşı, "Tiyatro ahlâk okulu değil, bir eğlencedir" demiş; ayrıca, Haşmet'ten yana çıkarak, Batı dillerinden çeviri yapma gereği üzerinde durmuştur:

"... Tiyatro çevirisinde o kadar büyük bir zarar da göremiyorum. İnsan kötü örnek olmak isterse, her gün her tarafı dolaşan kötü örnekler yeterlidir. Edepsizlik yolunu edebiyat içinde aramağa kimse muhtaç olmaz sanırım.

Edebiyatın vatanı yoktur...

... Fransa'da Corneille'in İspanyolcadan, Almanya'da Goethe'nin Fransızcadan oyun çevirdiğini düşündükçe, bizim oyunlar sırf bizim eserlerden olsun demeğe dilim varmıyor." (*Hadîka,* Ocak 1873, sayı 33)

Bundan iki buçuk ay kadar sonra da, *Vatan Yahut Silistre* adlı dramının "Os-

manlı Tiyatrosu''nda oynanmasından bir gün önce, eserini tanıtmak için yazdığı "Tiyatro" başlıklı ikinci yazısında, Teodor Kasap'ın ikinci temel görüşü olan, "Ortaoyunu ıslah edilerek gerçek Osmanlı (Türk) tiyatrosu kurulabilir" ilkesine karşı çıkmış; Batı yolundaki tiyatroyu göklere çıkarırken, ortaoyununu alabildiğine yermiştir:

"... 'Zuhuri' de bir tür tiyatro demek ise de, düzenleniş ve oynanışında ne insan tabiatının tasvirine, ne sözün etkisine bakılarak, arada 'edeb'in iki anlamına (1. terbiye, 2. edebiyat) *dahi saygı gösterilmez olduğundan, eğlence değil, akıllıların nefretini çekmek ve cahillerin ahlâkını bozmaktan başka hiçbir işe hizmet etmedi.*

... Ortaoyunu en budalaca davranışları, en edepsizce, en kaba sözleri gösterir." (İbret, Mart 1873, sayı 127)

(Bu konuda daha geniş bilgi ve daha bol örnekler için bk. Teodor Kasap, *İşkilli Memo,* İstanbul 1965, önsöz; baskıya hazırlayan: Cevdet Kudret.)

Tarih ve Toplum dergisinde Namık Kemal'e isnat edilerek yayınlanan tiyatro ile ilgili imzasız üç yazı ile, Namık Kemal'in imzalı yazılarının birbirlerine ne kadar ters düştükleri böylece ortaya çıkıyor.

Bu küçük karşılaştırmada da görüldüğü üzere, imzasız bilim ve sanat yazılarında herhangi bir yanılgı, ele alınan kişi hakkında yanlış yargılara yol açabilir.

O bakımdan, Namık Kemal'in diye yayınlanan başka konulardaki öteki imzasız yazıların da, uzmanlarınca incelenmesi yerinde olur.

Cevdet KUDRET, Bodrum

TÜRK GİBİ MARX!

Son Ağustos sayınızda yine değindiğiniz Marx'ın Türk dostluğuna ilişkin olarak, derginizde yazılanlara bir bilgi eklemek, sonra da kısa bir yorum yapmak istiyorum.

Charles Issawi, Türkiye İktisat Tarihi üstüne derlemesinde (*The Economic History of Turkey 1800-1914* - Chicago: Univ. of Chicago Press, 1980, s.52-54), Marx'la Engels'in, *Doğu Sorunu* kitabında da yer alan, Nisan 1853 tarihli iki *New York Daily Tribune* makalelerinden parçalar sunarken, şu açıklamayı veriyor:

"Marx ve Engels'in Rusya'dan kıyasıya nefret etmeleri ve (sadece Polonyalılar müstesna) Slavlar hakkında daha kötü düşünmeleri, onları Rus yayılımına engel oluşturan Macar ve Türk gibi ulusal gruplardan yana bir tutum almaya yatkın kılmıştı. Türkler bakımından bir de, 1830'larda İstanbul'daki İngiliz Sefaretinde çalışmış, David Urquhart adlı eksantrik bir milletvekilinin etkisi altında kalmışlardı. Ateşli bir Rus düşmanı ve Türk dostu olan Urquhart, Marx'ı Türkçe öğrenmeye başlaması için ikna bile etmişti.[1] Marx'ın bir 'Türk zekâsı olduğu'nu ve 'bir Türk gibi yazdığı'nı ileri sürmüş, ama bu iltifatı (Marx'ın indinde) pek makbule geçmemişti.[2]

Marx'la Engels Rusya'ya karşıt ve Türkiye'den yana olmakla tipik Viktorya Çağı (İngiliz) düşünürleri idilerse, Batı uygarlığı ile Doğu barbarlığı arasındaki çatışma açısından gösterdikleri derin inançlılık ve Avrupa-merkezcilik daha bile tipikti.

---

[1] *Isiah Berlin,* Karl Marx *(London, 1939), s.246.*

[2] *Birçok örnekten biri için, Marx'ın Engels'e yazdığı 8 Şubat 1854 tarihli mektuba bakınız. (*Karl Marx Friedrich Engels Briefwechsel, *Berlin, 1949, 2:9): 'Urquhart'la buluştum. Makalemin adeta bir Türk tarafından yazılmış olduğu övgüsüyle beni afalttı.' Marx, Urquhart hakkındaki sözlerini* 'Er ist ein kopletter Monoman' *(Tam bir sabit fikirli adam) diye bitiriyor."*

Gerçekten, Marx ve Engels ırkçı olmadıklarına göre, niçin Rus düşmanı ve Türk dostuydular? Çarlık Rusyası'na karşı çıkmaları, bu ülkenin despotik yönetiminden ileri geliyor idiyse, aynı gerekçe ile Osmanlı İmparatorluğu'ndan da nefret etmeleri gerekirdi. Ama, onlar için önemli olan, Rus ya da Osmanlı devletleri değil, Avrupa'ydı. Rus otokrasisinin Avrupa'yı kötü yönde etkileyeceğinden korkuyor, Osmanlılarınsa onları -bir ölçüde- durdurabileceklerini düşünüyorlardı. Hepsi bu.

Ayşe TARA, İstanbul

KIBRIS'IN FETHİ

19 Temmuz sayınızda, A.Sıvaslıyan'ın yazdığı "Mimar Sinan'ın Kökeni Neden Tartışılır?" başlıklı makalede (s.43), Kıbrıs'ın Yavuz Sultan Selim tarafından alındığı ileri sürülüyor. Doğrusu, elbette, Kıbrıs'ın II. (Sarı) Selim zamanında fethedildiğidir.

Av. Şebib KARAMULLAOĞLU, Bursa

MİMAR SİNAN'LA İLGİLİ BAZI AÇIKLAMALAR

Aslen Kayserili olduğum için, eskiden beri Kayserili ünlülerle yakından ilgilenirim. Bu sebeple, "Tarih ve Toplum" dergisinin Temmuz sayısında dercedilen, Mimar Sinan hakkındaki iki yazıyı dikkatle okudum. Sayın Prof. Nejat Göyünç tarafından kaleme alınan birinci makelede, tesadüf ettiğim bir hatayı düzeltmeyi, mutabık olmadığım bazı hususları açıklamayı, ve birkaç yeni bilgi vermeyi, sırf ilim açısından gerekli görüyorum.

1. Birinci paragrafta kaydedilen ve allahın kulu mânasına gelen, Mimar Sinan'ın pederinin ismi "Abdülmennan"da, onun dönme olduğuna bir delildir. Zira, ihtida edenlerin babalarının adı daima "abd" kelimesi ile başlar.

2. Onikinci paragrafta, Prof. Göyünç, "Döğenci", "Düğenci", "Doyunci" ve benzer şekillerde yazılan ismi, Pars Tuğlacı'dan yanlış olarak aktarıp, 1712'de ölen bir kadının ismi diyerek kaydetmiştir. Halbuki Tuğlacı, kendisine verdiğim bilgiye istinaden, Döğüncü adlı şahsın, 1712'de ölen Aymelik ismindeki kadının kocası olduğunu yazmıştır. İşbu Döğüncü, bir yapı kalfası, yani mimardır. Ancak, Tuğlacı kendiliğinden onu neccar, yani dülger kalfası olarak tanıtmıştır. Araştırmacı Bimen Zartaryan (1880-1956), "döğüncü" kelimesinin, buğdayın tanesini samanından ayıran, ve döğen, veya döven denilen âleti imal eden şahıs için kullanıldığını iş'ar etmiştir (Simon Kapamaciyan, Yıllık, istanbul, 1932, s.206). Ermeni Patrikhanesi Arşivinde bulunan 1643 No.lu Kürekçi defterinde, Döğüncü Kalfanın Nazlı ismini taşıyan kızının, 1 Nisan 1724 tarihinde, 110 arşınlık evini, 850 kuruşa, Kaspar adlı bir kimsenin Gadar veya Gadarine adlı kızına satmış olduğu kayıtlıdır. Diğer taraftan, tarihçi ve araştırmacı Arşak Alboyaciyan (1879-1962), "Kayseri Ermenileri Tarihi" eserinde (Ermenice, Kahire, 1937, cilt II., s. 1927-1928), XVII.ci yüzyıl ortalarında, "Dugunciyan" isminde bir şahsın Kayseri'den İstanbul'a geldiğini, Saray-ı Hümayun'da tanınmış bir zat olduğunu, ve bazı kitapları Türkçeye çevirmesi için, ünlü yazar Eremya Çelebi Kömürci-

yan'a (1635-1695) telkinde bulunduğunu, Venedik Mıkhitharistler Tarikatının Elyazmalar Kataloğuna (s.370) istinaden bildirmektedir. Muhtemelen bu iki isim aynı şahsa aittir. Zira, Dugunciyan veya Düğünciyan, Döğenci veya Düğüncü'nün çoğuludur. Bu takdirde, Döğenci Kalfa'nın Hassa mimarı olduğunu kabul etmek gerekir. Filhakika, müteakip asırlarda dahi, Saray-ı Hümayun nezdinde nüfuzlu olan Ermenilerin ekseriyeti, Hassa mimarlarıdır.

3. Onyedinci paragrafta, Prof. Göyünç çok uzaklara giderek, "Ulisa" veya "Ulitza" adının, Moğolcadan alınmış olduğunu beyan etmektedir. Halbuki, Kayseri Ermenileri arasında, günümüze kadar "tza" ekli birçok kadın isimleri mevcuttur; meselâ: Diruhitza, Maritza, Nuritza, Sırpuhitza, vs. gibi.

4. Müteakip on sekizinci paragrafta ise, muharrir, "Bu kelimenin Kod Nişan okunması mümkün değildir" diyerek, Ahmed Refik Altunay (1880-1937) ve İbrahim Hakkı Konyalı (1894-1983) gibi otoritelerin derin bilgilerini, en hafif bir tâbirle küçümsemektedir. Sonra da, zoraki etimolojilerle, hiç de muhtemel olmayan bazı isimler öne sürmektedir. Bilâhare, bunların Gregoryen Kilisesine bağlanmış Türkler olabileceğini zannetmektedir. Hernekadar, bilhassa Anadolu'daki Ermeniler arasında, Türkçe kelimeler ve tek tük de adlar, şahıs ismi olarak kullanılmışsa da, bu husus bunların Türk asıllı olduklarına hiçbir surette delâlet etmez. Çünkü, çok defa, Türkçe isimler taşıyan Ermenilerin evlâdları, halis Ermeni isimleri taşımıştır. Keza, aksi de vâriddir. Yani, halis Ermeni isimli kimselerin çocukları Türkçe adlar taşımışlardır. Veyahut, erkeğin adı Ermeni ismi, eşininki ise Türkçe olmuştur. Bazan de tersine tesadüf edilmektedir. Bir memlekette, ekseriyeti teşkil eden bir milletin isimlerini taşımak, hiçbir surette onun ırkından olduğunu ispatlamaz.

Sözümü bitirirken, Mimar Sinan'dan sonra, Hassa mimarı olarak görevde bulunan diğer Ermeni asıllı ustaların yaklaşık dörtte üçünün de, Kayseri kökenli olduklarını hatırlatmak lâzımdır.

Kevork PAMUKCİYAN, İstanbul

Hâmiş- İşbu yazıyı temize çektikten sonra, müteveffa kitapçı Agop Seyhan'ın (Aprahamyan), 1965'de, tarafıma hediye ettiği ve B. Zartaryan'ın Ermeni mimarları hakkındaki notlarını, veya bazı makalelerin kopyalarını ihtiva eden bir defterde, araştırmacı ve avukat Civan Aşıkyan'ın (1880-1941), 1938'de, New York'da münteşir "Hayasdani Goçnak" (Ermenistan çanı) adlı dergide (No.43, s. 1024) dercedilen, "Uzak geçmişden tarihî notlar" başlıklı yazısına rastgeldik. Burada, Ulisa adının Eğisa okunması gerektiği, ve Eğisapet'in kısaltılmış şekli olduğu iddia edilmektedir. Eğisa ismi bugün dahi, Ermeniler arasında bayanlar için kullanılmaktadır.

YAVUZ MALTA'YA GİDERKEN

Tarih ve Toplum dergisinin Temmuz 1985 tarihli 19. sayısında o zamanlar genç bir hâkim subay olan arkadaşımın yazdığı "Yavuz'un Malta Ziyareti" yazısını büyük bir zevkle, sanki o günleri yaşıyormuş gibi okudum. Sanki Malta'nın Valetta limanına girerken Yavuz gemisinden atılan selâm toplarının ve güvertede memleket havaları çalan bandonun sesini duyar gibi oldum.

Takriben 49 sene evveline, gençliğime döndüm. Cumhuriyetin ilânından sonra ilk olarak Türk donanması Akdeniz'e, yabancı sulara çıkıyordu.

Amiral gemisi olan Yavuz'da en küçük rütbeli bir subay (teğmen) olarak böyle bir geziye katıldığım için mutlu idim.

Nöbetler, istirahat ve talimler ile dolup aşan günler geçiyor, gemilerimiz muntazam bir süratle Malta'ya doğru ilerliyordu.

Yavuz gemisi ile muhriplerin İstanbul'dan hareketinden bir gün sonra, 18 Kasım 1936 Çarşamba günü sabahı subay salonunun girişinde bulunan emir tahtasına dört telgraf sureti asılmıştı. Bunlar Donanma Komutanımız Amiral Şükrü Okan'ın Atatürk ve İnönü'ye çektiği telgraflar ile bunlara gelen cevaplardı.

Cumhurreisi Atatürk,

Kara sularımızdan Malta'ya doğru açılırken bütün Donanma personeli ile beraber en üstün saygı ve sağlıklarımızı minnet duygularımızla birlikte tekrarlamamıza yüksek müsadenizi dilerim.

Don.K.
Ş.Okan

Başbakan İsmet İnönü,

Dost limanları ziyaret için Cumhuriyet Donanması ile vatan sularından ayrılırken bize bu şerefli ve tarihsel yolu açan büyük Başkanımıza bütün subay ve erat ile beraber sonsuz saygı ve minnetlerimizi arzederim.

Don.K.
Ş.Okan

Gelen cevaplar:

Ş.Okan

Türk Amirali

Şerefli bayrağımızı Akdeniz'de seyir ettiren Donanmamızı sevinç ile takip ediyoruz. Size, komutan, subay ve erlerinize selâm ve sevgi.

Atatürk

Amiral Ş.Okan

Büyük Şefimizle beraberken telgrafınızı aldım. Büyük Şefimizden Cumhuriyet Donanması'nın mazhar olduğu büyük iltifatı size ve bütün Donanmaya tebliğ ederim.

Yüksek Amirale ve onun emrinde bulunan subay, er ve bütün arkadaşlarıma muvaffakiyetli yolculuklar dilerim.

İsmet İnönü

Her an vatandan bir miktar daha uzaklaştığımız bu anlarda gelen, bizim gurur ve sevgi hislerimizi bir kat daha yükselten bu telgraflar bizleri ne kadar mutlu etmişti. Anavatandan uzakta bile olsak yine en büyüklerimiz tarafından hatırlanmak ne erişilmez bir olaydı.

Güzel yazıları ile beni çok gerilere götüren hâkim subay arkadaşıma teşekkür ederken, bir iki satır da ilâve etmekten kendimi alamadım. Genç meraklı okurların bilgilerine biraz olsun ilâvede bulunabildiysem mutluyum.

Artık bizler (Geçmiş zaman olur ki hayali cihan değer) sözünün gölgesine sığınmış kişiler olduğumuzdan gençlere aktarabildiğimiz bilgiler ne kadar küçük de olsa bunlardan zevk alıyoruz.

Hayallerimizin uzun süre devam etmesi dileğiyle saygılar.

Emekli Deniz Albay Fehmi GÜÇER,
İstanbul

MEHMET FETGEREY ŞOENU

İlgi ile izlediğimiz *Tarih ve Toplum* dergisinin Mart 1985 sayısında Sayın Hüseyin Kılıç'ın yazısı eski bir kitabın tanıtımına ayrılmıştı. Belirtilen kitabın yazarını *Tarih ve Toplum* dergisi okurlarına kısaca tanıtmanın yararlı olacağı düşüncesiyle bu satırları yazıyorum.

Adı, Soyadı: Mehmet Fetgerey Şoenu
*Baba Adı:*Atkug Musa Şoenu
Doğum Yeri: Yanık Köyü (Sapanca)
Doğum Tarihi: 1890
Ailesi: Mehmet Fetgerey Şoenu 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı sonunda ana-

OKUYUCULARA MEKTUP

Bu sayımızın ağır topları, Yakın Tarihimizden Portreler dizisine ait bir anı ile Uygulamalı Sanat Tarihi konusunda odaklaşıyor: araştırıcı-yazar Rasih Nuri İleri, babası Suphi Nuri'yi anlatmakta; Prof. Özdemir Nutku da, 17'nci yüzyıl saray kumaşlarını incelemekte.

Arkeoloji alanında, Nevzat Zafer arkadaşımız yeni bir diziye başladı: Eski Likya Şehirleri. (Bu yazıları okurken, onun Temmuz 1985 sayımızdaki Kaya Mezarları makalesine eklediğimiz Oktay Akşit'in haritasından yararlanılabilir.) Bu ayın bir başka arkeoloji incelemesi de, Tanju Çantay'ın Kayseri Şehir Surları üstüne titiz çalışması.

Üç aydır süren, Ahmet Hezarfen'in basıma hazırladığı, İlyas Çavuş'un anıları, Harb-i Umumi'nin sonuyla noktalanıyor. Namık Kemal'in tiyatro eleştirileri de, bu sayımızdakiyle bitti. Aziz Nesin'e çevri yazıları için tekrar teşekkür ederken, Cevdet Kudret'in mektubuyla, şimdi de, bu yazıların (tümünün ya da kimilerinin) gerçekten Namık Kemal'in olup olmadığı sorusunun ortaya çıktığına dikkat çekmek istiyoruz.

Refik Halid Karay'ın zevkle okunan anıları sürüyor. Nejat Kaymaz dostumuzun Mîsak-ı Millî'ye ilişkin, akademik nitelikli çalışmasıysa, sıradan okuyucu için o kadar ilginç ve sürükleyici olmayabilir. Ama üniversitelerimiz ve araştırma merkezlerimiz, İnkılâp Tarihi diye havanda su dövmekten başka bir şey yapamazlarken, bu yazı dizisinin sözkonusu alana önemli bir katkı olduğunu vurgulamak gerekiyor.

Bu ayın yabancı Türkolog konuğu, genç ve girişken bir Alman bilimadamı. Klaus Schwarz'ın tarih çalışmalarımıza belki en büyük hizmeti, kendi adını taşıyan yayınevinin, onbeş yıldır özellikle Alman, ama başka Avrupalı, Ortadoğulu ve Amerikalı araştırıcıların da, yeni doktora tezlerini fotokopi ofset tekniğiyle çoğaltıp kitap halinde geniş bir kitleye sunması oluyor. İslâmbilim Araştırmaları dizisinde, bu yöntemle yayımladığı yapıtlar 112'ye, İslâmbilim Malzemeleri dizisindekiler 9'a ulaştı. Çoğu Osmanlı; geri kalanlarıysa öteki Müslüman ülkelerin tarihiyle ilgili. Bu yayınların çoğunluğu Almanca; fakat aralarında İngilizce olanları da var (göre-bildiğim kadarıyla bir de Fransızca). İlgilenen okuyucularımız Klaus Schwarz Verlag'ın *Orientalia* kataloğunu 1000 Berlin 31, Kaubstrasse 8- Batı Almanya adresinden isteyebilirler.

Geçen ay II. Abdülhamid'in başa geçişinin 25. yıldönümünü dolayısıyla kendisine verilen armağanlar hakkında bir yazı yayınlamıştık. Bu ay ise, yönetiminin son yıllarında ona yapılan uyarılara dair bir makaleyle, devrilmesinden sonra sürgün yerinden kaçırılmak istenmesi hakkında, hiç duyulmamış bir tasarımın belgelerini sunuyoruz.

Sürekli köşelerimiz: Yüz Yıl Önce Osmanlı Basınında Bu Ay ve Menü yeni örneklerle karşımızda. Enver Paşa'nın apandisit ameliyatına ait belge de tıp tarihçilerimizden ilginç bir katkı. Enis Batur dostumuz, bu ay aklını kulelere takmış. Fildişinden olanlarına gizli bir gönül kayması var galiba. Ama herhalde, yeterince yüksek olmadıkları için, Ankara'daki Gökdelen'den, İş Bankası merkezinden, İstanbul'daki Etap'tan, Orduevi'nden, Odakule'den vb. hiç söz etmiyor.

Bu sayımızın ortasındaki yarım formalık bölümü (s.33-40), delmemek için teldikişin dışında tuttuk. İsteyen okuyucularımız, bu parçayı derginin içinde muhafaza etmek yerine, gravürleri enlemesine kesip duvarlarına asabilirler. Ancak, o takdirde iki parçalı İstanbul panoramasıyla İzmir ve Antalya resimleri arasında tercih yapmaları gerekiyor. Buradaki kitap, üç yüz yıllık bir seyahatname. Kitabiyat sayfalarımızda, ayrıca biri dilimize çevrilmiş, öteki henüz çevrilmemiş iki önemli yapıtın tanıtımları yer alıyor: McNeill'in *Dünya Tarihi* ile Zürcher'in *İttihatçı Faktörü*.

Temmuz 1985 sayımızdaki Osmanlı Mezar Taşları yazısının resimaltlarında iki yanlışlık olmuş: s.23-Şeyhülislâm Mehmet Tahir Efendi'nin mezarı Ayvansaray'da değil, Eyüpsultan'da; s.24- Hattat İsmail Zühtü Efendi'nin mezarı, II. Mahmut Türbesi'nde değil, eski Edirnekapı Mezarlığı'ndadır. Düzeltir, yazardan ve okuyuculardan özür dileriz.

Selâm ve sevgilerimle.

Mete TUNÇAY

yurtları olan Kuzey Kafkasya'dan zorla sürülen onbinlerce Abhaz ailesinden birine mensuptur.

Ailesinin Geldiği Bölge: Kuzey Batı Kafkasya'da Gdovta-Vendripş adlı bölgedir.

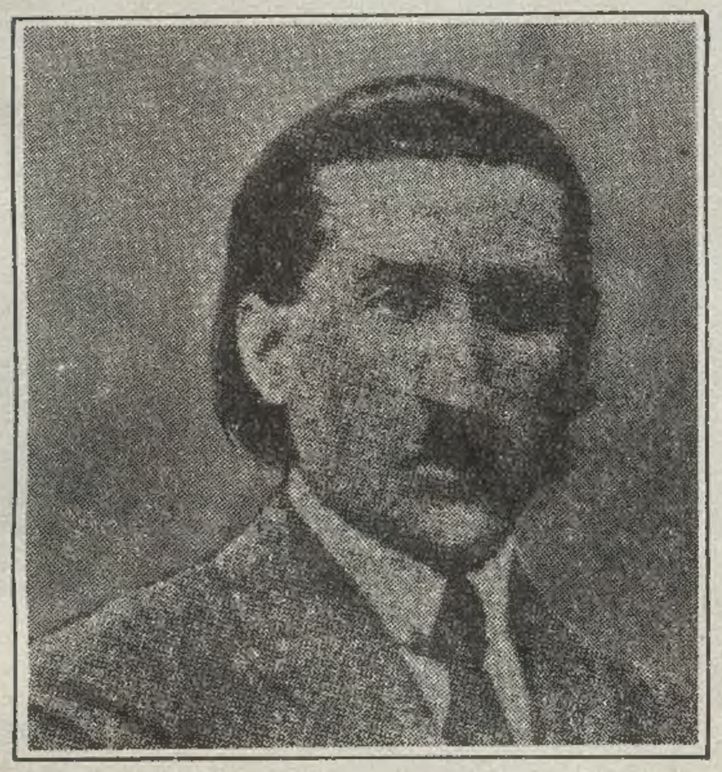

Gittiği Okul: Galatasaray Lisesi

Aldığı Görevler: Yugoslavya'da (Üsküp) ve Bursa'da spor öğretmenliği yapmıştır.

Katıldığı Savaş: Yakın akrabası olan İzmit Mebusu İsmail Ziya Bersis ile birlikte Birinci Dünya Savaşına katılmıştır. İran ve Irak seferlerinde görev almıştır.

Katıldığı Sosyal Çalışmalar: Mehmet Fetgerey Şoenu Beşiktaş Spor Klübünü kuran ilk müteşebbislerden birisidir. Kardeşi Ahmet Fetgerey Şoenu ise, Fenerbahçe Spor Klübünü kuranlar içersinde yer almıştır.

Ölümü: 13 Ocak 1931. Maçka Mezarlığına gömülmüştür.

Kitapları: - Hayat-ı İçtimaiyye ve Yaşamanın Felsefesi
— Kadınlara Beden Terbiyesi
— Osmanlı İçtimai Aleminde Çerkes Kadınları
— Çerkesler (İstanbul, 1922)
— Çerkeslerin Aslı (İstanbul, 1922)
— Çerkes Meselesi Hakkında Türk Vicdan-ı Umumiyesine ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Arize 1, 2 (İstanbul 1923)
— Kafkasya ve Servet Menbaları (İstanbul 1924)
— Kadınlara Beden Terbiyesi (20 Hareketle Jimnastik Dersleri)

Basılmamış Olan Kitapları:- Onsekizinci Asırda Şimali Kafkasya
— Lezgiler ve Lezgi Unvanı Hakkında
— Kafkas Vahdeti Çarlık ve Sovyet Rejimleri
— Irak ve Iraklılar

Ölümünden sonra Basılan Yazıları: Mehmet Fetgerey Şoenu'nun 40 kadar yazısı İstanbul'da yayımlanmış olan Kafkasya Kültürel Dergisi ile, Ankara'da yayımlanmış olan Kafkasya Kültürel Dergi'nin değişik sayılarında basılmıştır.

Ayşen Janset KUBANLI, İstanbul

YORUMSUZ:

56 Yıl Önceki Millî Eğitim Bakanına Uyarı

Papaslar Tarihimizi *Niçin Okutmuyorlar?*

Misyoner teşkilâtına karşı niçin mücadele açtığımızı merak edenler!.. İşte dâvamız hakkında size fikir verecek bir hadise... okuyunuz ve hükmünüzü veriniz..

Resimli Ay matbaası bu seneki kitap neşriyatı arasında muallim İhsan Şerif Beyin de Tarihini tabetti.

Matbaadan kitap almağa gelen papaz mektepleri, neşriyatın arasında yalnız İhsan Şerif Beyin tarihini istisna ettiler.

Şüphesiz bu istisnanın sebebini öğrenmek istedik...

Bakınız sebep ne imiş... Bu tarihte papalar aleyhinde bir bahis varmış... Papaz mektepleri, Türkiye'de yaşadıkları, Türk kanunlarına tabi olmak mecburiyetinde oldukları halde, bu tarihi sırf bu bahis sebebile okutmamak hakkını kendilerinde buluyorlar.

Misyoner mekteplerinin burada ne dinî ne siyasî hiç bir tesir yapamıyacaklarını söyliyenlere, bu boykot, bu mekteplerdeki tedris sisteminin neye istinat ettiğini göstermeğe kâfidir.

Papalar aleyhinde, din kavgalarının insanlara ve bize yaptığı zararlar hakkında talebesine fikir vermekten çekinen adamların, bize getirdikleri kültür ve zihniyet, dâvamızda ne kadar haklı olduğumuzu göstermeğe kâfidir...

Papazların itirazını mucip olan daha başka yazılar da var. Bakınız nelere itiraz ediyorlar;

İlk insanın hayatını tarif eden bahiste Darvenin meşhur nazariyesinden, insanların maymundan geldiğinden bahsediliyor, ve bu bir resimle gösteriliyor...

Papaslar tarihte bu resim var diye Tarihimizi okutmıyorlar

37

Yanda, *Resimli Ay* dergisinin Teşrinisâni (Kasım) 1929 tarihli 9'uncu sayısından bir sayfa görülüyor. Yazının devamını da aşağıda sunuyoruz.

Hamd ve senalar olsun ki, yarım asır evvel haşin bir dille eleştirilen misyoner okullarının anlayış düzeyine artık devletçe eriştik.

Papazlar bu nazariyeyi de mekteplerden içeri sokmuyorlar...

Hangi devirde, hangi memleketteyiz... Bir zamanlar Amerika'da bu nazariyeyi okutan bir muallimi mahkûm ettiklerini okumuş ve gülmüştük...

Meğer biz de gülünecek mevkide imişiz. Bizim memleketin mekteplerinde de bunu okutmayan kafalar ve bu kafaların bu cahilâne fikirlerini icraya imkân varmış.

Papazların itiraz ettikleri üçüncü noktaya bakınız:

Yunan ahlâkı ve bedîî eserleri hakkında yazılan bahiste o devre ait çıplak heykel resimleri var...

Papazlar bu heykelleri de çocuklara göstermeyi ahlâka mugayir buldukları için tarihi okutmuyorlarmış.

Kurunu Vusta zihniyetile, bedîî her resim ve şekli mezmum addeden iptidaî adamların bu memlekette tedrise ne hakları var?.. Onsekizinci asırda değiliz... Bedîî olan her eseri çocuğumuza gösterecek, bedîî zevk verecek devirdeyiz...

Mihraplarında yaktıkları mumların, yağ kokan ışığı ile çocuklarımızın kafasını islendirmeğe müsaade edemeyiz...

Bu hususta Maarif Vekilinin nazar-ı dikkatini celbederiz.

HAZIRLAYAN: AZİZ NESİN

Tiyatro Meselesi

2 Kânunuevvel 1288
Sayı: 171

Hadika'da bendi münderiç bulunan Haşmet'e verdiğimiz cevap üzerine *Hadika* bir muhakeme yapmış ve bu meselede ihtiyar-ı sükût eden muharrire o muhakeme ile hak vermiş. Biz de son defa olmak üzere *Hadika*'nın o bendini aynen derc ederek mülâhazatımızı kavs içinde beyan eyledik.

Diyojen'in 168 numaralı nushasında buna cevap olarak yazdığı türrehatı [saçma sapan sözleri] okuyanların iz'an ve insafına mağruren [güvenerek] cevapsız bırakmak mecburiyetinde bulunduğunu ilân ederim. (Pek isabet buyurursunuz.)

HAŞMET

-Hadikanın mütaleası-

Refikımız Haşmet'in şu suretle mübahaseden sarf-ı nazar etmesine biz de hak veririz. Çünki kırset edenlerin meşhud ve meczumları olduğu [okuyanların görüp, kesin karar verdikleri] üzre, Diyojen'in verilen cevapların mealini anlamak istediği gibi kendi cevabı dahi temami ile kaide-i münazaraya mübayin ve mütenakız [zıt ve çelişik] efkâr ile memlu [dolu] olduğundan hangi fikri iltizam ettiği anlaşılmıyor.

(Bunu yalnız siz diyorsunuz. Acaba erbab-ı mütalea dahi böyle mi derler zan edersiniz? Diyojen'in hangi fikri iltizam ettiğini henüz anlayamadınız ha? O ise kaide-i münazaraya mübayin olduğu ve efkârında tenakuz bulunduğunu neden hükmettiniz. Bir adam anlamadığı fikrin tenakuzunu bulabilir mi? Fakat ben sizin sözünüze inanmam. Çünki aşağıda fikrimin tenakuzlarını gösteriyorsunuz ki mutlaka fikrimi anlamışsınız demektir.)

İsbat-ı müddea [davayı isbat] için bazı sözlerini derc edelim ki garazkârlığa haml olunmasın.

(O kadar çocuk değiliz. Hiç olmazsa sakalımıza ak düştü.)

Evvela Diyojen'in iki numaralı nüshasında münderiç olup aynen bu nushaya nakl eylediği bendde "sivilizelerimiz mâdemki Fransızca biliyor ve tiyatroyu seviyorlar şu işin aşağı işini bırakıp da yerli mahsulüne iane etseler bazı âdab-ı terbiyemize muvafık surette bazı oyunlar tercüme ve tertip ederek iane eyleseler ne olur?" demişken bu kerre ne üzerine bahs olunduğunu tefekkür etmeksizin "Bu bendin hükmünde bugünki efkâra mugayir ne var ki?" demiş!

(Evet yine soruyorum ki bugünki efkârıma mugayir bunda ne var? Ne üzerine bahs olunduğunu tefekkür etmeyen [düşünmeyen] ben değilim. Neden bahs edeceğini şaşıran sizsiniz. Bahsimiz Avrupa ahlâkı üzerine yazılıp Türkçeye terceme olunan oyunların yüzde doksan dokuzu bize gelmez. Ecel-i kaza gibi yerli mahsulü olmalı diyor idim. Daha anlatamadık mı? Tavul mu çalalım?)

Sâniyen refikımız cevabında "Biz bendimizde (Beyoğlu'nda Fransızca oynayan oyunlar mucib-i mazarrat mı oluyor ki İstanbul'da oynayan tercemesinden menfeat hasıl olamasun?) demedik.

(Bir oyunun mebni aleyhi olan vak'a ahlâkça ma'kul iken başka lisana nakli halinde neden aksi zuhur etsin de ahlâk bozukluğuna hizmet eylesin) dedik" dediği halde bu sözün mealine vakıf olmayıp ikinci sahifenin ikinci sütununun altıncı satırında "Sen Avrupa oyunları bizim ahlâmıza tevafuk edeceğini dâvâ ediyor idin" demiş! (Evet. Öyle dedim. Yine öyle diyorum. Refikınızın yukarıki dâvâsından bundan başka ne çıkar anı söyle de anlayalım.)

Sâlisen ikinci sahifenin birinci sütununun otuz üçüncü satırında Haşmet'in "Bir milletin ahlâk ve terbiyeye müteallik şeyleri diğerinin bittabi işine yaramaz. Fakat böyle şeyler yekdigerinin ahlâkına vükuf içindir yoksa ahlâk dersi almak için değildir" sözü kendi efkârına muvafık olduğunu tasdik ettikten sonra üçüncü sahifenin birinci sütununun on sekizinci satırında "En evvel şunu bil ki tiyatronun esası ahlâkdan başka bir maksat üzerine mebni değildir" ve yine mezkûr sütunun yirmi üçüncü satırında "Bir şair ve ya muharrir eğerçi tarih bina ederek bir oyunu tanzim etmek ister ise meşahirden birinin bir vak'asını esas tutar ve sonra tashih-i ahlâk için erbab-ı temaşaya irae edeceği dersleri kendi vicdanında tasvir eder" ve yine üçüncü sahifenin ikinci sütununun dördüncü satırında "Şimdi siz tiyatronun tarih olmayıp ahlâk mektebi olduğunu teslim ediniz" diyerek tenakuz etmiş!

(Gördünüz mü söz anlayan efendimizi. Gel evlâd beri sana keyfiyyeti mektep çocuğuna ders okutur gibi okutayım. Şu yukarda birbirini nakzeder [çürütür] surette gördüğün üç fıkranın birincisi ki "Tiyatro ahlâktan başka bir maksat üzerine mebni değildir" sözü "Tiyatrodan maksat ahlâkta demektir." Bunu sen de anlarsın ya? İkincisinde bir muharrir esasını tarihe isnad eylediği vak'ada tashih-i ahlâk için erbab-ı temaşaya vereceği dersi vicdanında tasavvur eder demekten maksat dahi muharririn meramı ahlâka hizmet demek olduğunu dikkat edersen anlarsın. Hoş başkaları dikkat etmese de anlar. Üçüncüsünde "Şimdi tiyatro tarih mektebi demek olmayıp ahlâk mektebi olduğunu teslim et" demek dahi tiyatronun ahlâk mektebi olduğu dâvâsını te'yit etmektir. Bu üç fikrin hangisi hangisine benzemez ki yekdiğerini nakz edeceğini hükm ediyorsun?)

Rabian tiyatro denilen şey bir memleketin içinden çıkar hariçten gelmez dediği halde bu sözü isbat için üçüncü sahifenin ikinci sütununun on birinci satırından bed' ile irad ettiği [başlayarak söylediği] delilde "Avrupa yani Fransa tiyatroyu Yunanlılar tatbik ettiği zaman Fransız tiyatrosu yapmamış idi. Belki lisan-ı aslîden Fransızcaya mütercem olan bir Yunan tiyatrosu yapmış idi" diyerek Haşmet'in "Tiyatro Avrupa'da Romalılara ve Yunanlılara taklit ile başlamıştır" sözünü tasdik ile tenakuz eylemiş!

(Biraz tarih okur iseniz bunu böyle söylemezsiniz. Çünkü o zaman tiyatronun bir memleket içinden nasıl çıktığını anlarsınız. Bunu size benim anlatmaklığım lâzım ise anı bundan evvelki bendimde anlatmıştım.

BUNDAN ELLİ YIL ÖNCE, NAMIK KEMAL ÜSTÜNE BİR TARTIŞMA

1935'te Nâzım Hikmet *Tan* gazetesinde ("Orhan Selim" takma adıyla, "Bu da Benden" genel başlığı altında) günlük fıkralar yazıyordu. Aynı sayfanın karşı köşesinde de, Peyami Safa'nın günlük fıkraları yayımlanmaktaydı. İki yazar, Haziran ayında (Nurullah Ataç'ın bir denemesi dolayısıyla) "Eleştiri" konusunda tartışmaya giriştiler. Peyami Safa, kardeşi İlhami Safa'nın *Hafta* dergisinde, Nâzım'ı jurnalleyen yazılar yazdı. Nâzım da, (1 Eylül 1935 tarihli) *Ayda Bir*'de ona karşı, "Bir Provokatör Üstüne Hiciv Denemeleri" şiirini yayımladı. Bu şiirin bir yerinde şöyle diyordu:

Bir düşün ey yetim-i Safa
bir düşün ve hatırla ki, son defa:
O, takma aslan yeleli Namık Kemal üstadın senin;*
abanoz ellerinden
zenci kölesinin
Som altın taslarla şarap içerek
ve "didar-ı hürriyet"in dizinde
kendi kendinden geçerek:
"Yüksel ki yerin
bu yer değildir,
Dünyaya geliş
hüner değildir!"
demiş...

Aynı şiirin sonlarında da, Namık Kemal'e yine bir sataşma vardı:

FİKİR dediğin
şeyin
Karabet ustanın uduna benzemez suratı.
O, ne şapırtılarla çiğnenen bir sakız,
ne "Vatan-Silistre"de Abdullah çavuşun tiradı,
*ne de "Bir akşamdı"da** müteverrim bir bayan ilâcıdır.*

İş burada kalmadı. Peyami Safa, yine *Ayda Bir* dergisinde (1 Teşrinisâni 1935), "Karl Marx ve Namık Kemal" başlıklı bir yazı yazarak, Matbuat Umum Müdürü Vedat Nedim Tör'ü, Namık Kemal'e Marx'a tanındığı kadar özgürlük tanımamakla suçladı: "Türkiye'de Marx'ın sakalı, Namık Kemal'inkinden daha az yolunmuştur."

Peyami Safa'yla polemiğe tutuşması yüzünden, Nâzım *Tan*'dan çıkarıldı. O da oturup *Taranta Babu'ya Mektuplar*'ı yazdı. Ama biz bunu bırakıp, Namık Kemal tartışmasının genişlemesini izleyelim.

Genç cumhuriyet yönetimi, Namık Kemal'in Osmanlıcılığına kuşkuyla bakıyordu. İlk Türk Tarih Kongresinde (1933), onun bu yanına ve İslâmcılığına saldırılmıştı. (Basın Yayın Genel Müdürlüğü, gerçekten, piyeslerinin oynanmasını yasaklamıştı) Fakat, 1934 Martında Millî Türk Talebe Birliği Namık Kemal için üniversitede bir anma töreni düzenlemeyi başardı. 1935 Aralık ayında, bir ihtifal daha yaptı.

Ertesi yıl, Kemal Tahir'in *Namık Kemal için diyorlar ki* başlıklı, 32 sayfalık anketi çıktı (İstanbul: Şirket-i Mürettibiye M., 1936). Burada, kendi fikirlerinden başka, Vâlâ Nurettin, Peyami Safa, Hüseyin Cahit Yalçın, Falih Rıfkı Atay, Ercümend Ekrem Talû, Saadettin Nüzhet, Kerim Sadi, Hüseyin Avni (Şanda), Dr. Fuat Sabit, Suat Derviş ve Nâzım Hikmet'in Namık Kemal hakkındaki görüşleri sıralanıyor, genellikle olumsuz değerlendirmeler yapılıyordu.

Bu broşüre, Milli Türk Talebe Birliği yöneticileri karşılık verdiler. İhtifal hatiplerinden Zahir Sıtkı da, *Namık Kemal aleyhinde çıkarılan bir anket* dolayısıyla başlıklı, 15 sayfalık bir risale yayımladı (Asrî B., 1936). Kemal Tahir ise, Suat Derviş ve Ahmet Cevat (Emre) ile birlikte, *1936 modeli gençler ve zavallı Peyami Safa* diye 32 sayfalık bir kitapçık daha çıkararak karşı saldırıları cevaplandırdı.

Elli yıl önce, Namık Kemal hakkında yapılan bu kavgalar, fikir hayatımızın eskiden yüzelsel de kalsa ne kadar canlı olduğunu, bize bir çeşit burukluk la anımsatıyor.

---

*Namık Kemal'ın saçları erken dökülmüş, orta yaşlarında iyice saçsız kalmıştı. Oysa, İttihatçıların ünlendirdikleri klâsik resminde, sakalı kadar gür saçları da vardır. Nâzım, olası bir rötuşa değiniyor olmalı. Nihal Atsız ise Nâzım'ın bu benzetmesini, Komünist Don Kişot'u Proleter-Burjuva Nazım Hikmetof Yoldaşa risalesinde "arslan postu giymiş eşek" diye yorumlamıştır.

**Peyami Safa'nın bir romanı. (müteverrim: veremli.)

Andan anlayamadınız ise benim burada size bir cilt tarih yazmağa vaktim yoktur. Tiyatro ahlâk mektebi olduğunu dâvâ eden Diyojen'in karşısında bir milletin ahlâkı digerine uymadığını itiraf eden mu'terizin şöyle bir tenakuzumuzu hükm etmesine kıyamete kadar şaşarım.)

Hâmisen Haşmet'in "Avrupa'da ise 1515 sene-i Milâdiyesinde trajedinin mucidi ad olunan Trisen'den evvel tiyatro Romalılara taklit ile başlamıştır" sözünü üçüncü sahifenin birinci sütununa aynen derc ettiği halde biraz alt tarafında yani bu sütunun otuz üçüncü satırında "Siz Trisni tiyatroyu Romalılara taklit eden milletlerden ad etmişsiniz" demiş!.

(Vay! Öyle değil ise hangi milletten ad etmişti?)

Sadisen mezkûr sütunun otuz beşinci satırında Trisen için "Bu zat İtalyan idi" dedikten sonra otuz altıncı satırında "Romalıların (x) memleketinden idi demiş!

(Maşallah öyle değil mi? Koca bir (!) edat-ı istigrap [şaşma] ile şaşmanıza şaşarım. Kuzum Hadika muharriri! Romalılar nerelidir? Bari haber ver de öğreneyim?!!!)

Sâbıan Haşmet'in şu dediğiniz ibaresindeki "Avrupa" kelimesine "Fransa" manasını verip mezkûr sütunun on yedinci satırında "Trisni bize İtalyan olarak sattım ikikadında bulunmamak için söylüyoruz" demiş ve hatta Avrupa'yı yalnız Fransa'dan ibaret zannettiğini bu mevkide anlattıktan sonra yine üçüncü sahifenin ikinci sütununun on birinci satırında dahi "Avrupa yani Fransa" yazmış!

(Çünki Haşmet'in Avrupa tabirinden muradı Fransa olduğunu ıktiza eder ise [gerektirir ise] yine kendi ibaresi ile isbata muktedirim de anın için öyle hükm ettim).

Sâminen Haşmet'in cevabındaki "hamal" lâfzının mevkı-i istimaline [kullanıldığı yere] dikkat edemeyüp kendi üzerine aldıktan ve edep dahilinde mübahase etmek mültezimi olduğunu bildirdikten sonra Haşmet'e "Cahil" demiştir!

(Dâvânın gidişine bakılırsa böyle demiş olsam dahi haksız çıkmıyacağım.)

Görenler Allah için söyleyeceklerine i'timaden başka bir şey demeyip biz de Haşmet'in sükûtunu savap ad eyleriz!

(Biz de biaynihi sizin gibi efendim.)

(x) Roma şehri elhaletihâzihi [şimdiki halde] İtalya devletinin payitahtıdır.

Bir Ömür Boyunca-X

(Rıza Nur Konusuna Devam)

REFİK HALİD KARAY

Kalıntı taraftarlarının, önderleri lehinde olmayan şu neşriyatımdan memnun kalmayacaklarını, belki de bir şeyler söylemeye kalkışacaklarını hesaba katmamış değilim.

Onlara veya öylelerine cevabı, gazetelerde yeni çıkan vesika ve yazılanlar vermiş olacaktır. İşte misali:

Hatıratımı yazdığım sırada Rıza Nur Bey hakkında Doç. Dr. Cavit Orhan Tütengil imzasını taşıyan bir yazı çıktı. Gazete: *Cumhuriyet*. Tarih: 1.3.1964. Hayretler içinde okudum; hayretler ve hiddetlerle... Beş, on aşırı ırkçıdan başka kimse o yazıyı, daha doğrusu yazının içindeki vesikayı başka türlü okuyamaz, sanırım. Madem ki bahsimiz Rıza Nur'dur, bu zatın hüviyet veya mahiyetini mükemmel şekilde belirtecek ve eğlenecek söz bırakmayacak olan öyle bir vesikayı buraya kaydetmeden geçmek bir "hatırat" için gerçekten kusur, kabahat, hatta günah sayılır.

Buyurunuz, okuyalım. Okumuş iseniz bile tekrar göz gezdirelim. Son zamanda siyasî hayatımız bundan daha dikkate ve şaşkınlığa değer bir vesika elde etmemiştir:

Siyasi hayatımızda olduğu kadar "Türkçü" akım içinde de belli bir yeri ve rolü olan doktor Rıza Nur (1879-1942) Sir George Hill'e yazdığı 4 Haziran 1935 tarihli mektubunda, British Museum'a sunacağı 4 yazma eser hakkında şu şartları öne sürüyordu:

1) Hiçbir kimse, mirasçıları bile, yazmaları hiçbir paha ile geriye satın alamıyacak.

2) British Museum bu yazmaları, bağışlıyanın mühürü ile paketlenmiş olarak saklıyacak.

3) Adı geçen yazmalar, 1960 yılına kadar okuyuculara sunulmayacak.

Sözü edilen dört yazma eser ise şu adları taşımaktadır

a) Birinci Şiir Kitabına Dercedilmemiş Olan Şiirlerim. İskenderiye (1936)

b) Türkiye'nin Yeni Baştan İhyası ve Fırka Programı. Paris (1929)

c) Şiirlerim ve Nesir Makalelerimden Birkaçı. Paris (1929)

ç) Hayat ve Hâtıratım. Paris (1929)

İkinci şartın ne dereceye kadar yerine getirildiğini bilmiyoruz. Fakat, adı geçen yazma eserler, "British Museum"un Doğu Yazmaları Kataloğuna 1961 yılının 5. ayında geçirilmiştir. Herbiri çeşitli açılardan incelenmeğe değer olan bu yazmalardan ikincisi, "Türkiye'nin Yeni Baştan Ihyası ve Fırka Programı" Türkçü bir partinin ideolojisini, temel görüşleri yanı sıra bazı ayrıntılarını göstermesi bakımından ilgi çekici bir belge özelliği kazanmaktadır. Yazarın, meşrutiyetin ilânından sonra ".. mebus intihap olunup siyasi sahaya geçen" Cumhuriyet'in ilk yıllarında "Türkiye Maarif Veziri, sonra Sıhhiye Veziri" olan, Lozan Konferansına murahhas olarak katılan bir insan oluşu ve Türkçülük akımı içinde yetkili bir kişi olarak tanınması bu ilgiyi haklı kılan sebepler arasında sayılabilir. Ana fikirlerini ortaya koymak istediğimiz bu yazmalardan ikincisinde bir "Başlangıç"tan sonra "Fırka Programı" adını taşıyan bölüm gelmektedir. 34 maddelik programın ilk maddeleri şunlardır:

1. Fırkanın adı "Türkçü"dür.

2. Hükümet şekli Cumhuriyettir.

3. İdare sistemi lâik ve içtimaidir. din ve devlet ayrılışı esastır.

Bu maddelerin yanı sıra 6. maddede "Türkiye'nin resmî dini vardır. Bu da Müslümanlıktır. Bunu Teşkilât-ı Esasiye Kanununa koyacaktır." 31. maddede "Eski yazıya ric'at edilecek ve Lâtin harfiyle de yanlışsız bir yazı yapılıp ikisi beraber yürüyecektir." 32. maddede "Tekkeler ıslâh edilip onlara misyoner teşkilâtı verilerek ikmal edilecek bunlar Türklük için çalışacaklar ve Türklüğü bilfiil yapacaklardır." gibi görüşler öne sürülmektedir. "Avrupa'nın ilim, teknik, metod, teşkilât ve intizamı" ile "dans ve emsali" arasında bir ayırım yapan Fırka Programı, sosyalistliği de, komünistlik, enternasyonallik ve kozmopolitlik gibi "İçtimaî nizamın birer mikrobu, milletlerin birer felâketi" sayarak şiddetle aleyhine hareket edileceğine" işaret etmektedir. Sendika ile loncaları "içtimaî ve iktisadi teşkilât" olarak birlikte ele alan program, Türkiye'nin bir sanayi ülkesi halini almasını doğru bulmamaktadır.

"Alınacak Tedbirler" adını taşıyan ikinci bölümde ise, iki ayrı başlık altında,

I. İlk tedbirler.

II. İkinci ve esaslı tedbirler ele alınıyor. 96 madde halinde üzerinde durulan "İlk tedbirler" meyanında Cumhuriyet devrinin bütün ileri gelenleriyle ilgili şahsi mahiyette pek çok şey üzerinde durulmaktadır. Bir zihniyeti belirtmek bakımından aşağıdaki maddelerin ele alınmasını gerekli saymaktayız.

1. Mustafa Kemal Paşa'nın ıskatı ve cezalandırılması.

2. Mustafa Kemal'in ve onun âleti olup sırf mevkide kalmak ve servet yapmak için her kötülüğü kabul ve icra eden İsmet Paşa'nın cezalandırılması. Bütün fenalıklardan kanun huzurunda İsmet mesuldür.

3. Erkân-ı Harbiye Riyasetinden Fevzi Paşa gibi şerre istinatgâh olan birinin kaldırılması.

6. Meclis feshedilip yerine yeni bir Meclis intihabı.

7. Cumhuriyet Halk Fırkasını feshedip yerine "Türkçü" Fırkayı koymak ve Halk Fırkası emvalini bu fırkaya vermek.

14. İlk hamlede Mustafa Kemal, İsmet, Heyeti Vekile ve emsali tevkif edilecek.

BİR ÖMÜR BOYUNCA

20. Mustafa Kemal'in heykelleri kâmilen imha ve bunları yapanlar mesul edilecek.

21. Mustafa Kemal ve emsaline izafeten konan şehir, sokak, köy ve emsali adlar kaldırılacak.

66. Eski yazının iadesi.

68. Muhtelif mekteplerin ilgâsı.

"ikinci ve esaslı tedbirler" arasında da şunlar anılmağa değer:

17. Cumhuriyette bir çok bayramlar yapıldı. Bunları kaldırmalı.

29. Türk olmayan zabit, memur, muallim, bir kanunla çıkarılacak, 15 yıl çalışmış olanlarına tekaüdiye verilecek.

30. Türklerden Rumeliler de memuriyete, zabitliğe, muallimliğe Anadolulara mukabil nüfusları nisbetinde alınacaktır.

35. Bize yalnız fenni ve sistemli bir ziraat, ufak sanayi, ihtiyacımız kadar fabrika sanayii ve serbest ticaret lâzımdır. Memleketimizi sanayi memleketi yapmak büyük bir felâkettir.

Doktor Rıza Nur, "bu esaslar dahilinde müfredata" girişerek Meclis, Bakanlık ve dairelerin meseleleri üzerinde duruyor. Millet Meclisi başlığı altında ele aldığı meseleler arasında:

1. Mebuslar vilâyetlerin iki göbek yerli ahalisinden olacaktır.

3. Mecliste muhtelif fırkalar olmalıdır. Bu fırkalar, ırk üzerine müesses olamayacağı gibi henüz Türkiye'de fabrika ve amele hayatı tesis edecek derecede fabrikalar olmadığından komünist ve sosyalist fırkaları da olamaz.

"Maarif"e büyük önem veren yazar "Din ve vakıf teşkilâtı" bölümünde "Hilâfetin yeniden tesisi hayati bir ihtiyaçtır" diyerek tarikatlerin Hilâfete merbut olmasını istemektedir. Ona göre, "Zikir için bir mahal tahsis edilip haftada bir defa âyin icra edilecektir."

"Bütün Türklerden konfederasyon halinde büyük bir devlet teşkili", "Resmî vazifelerde Anadolu evlâtlarının bulunması", Başbakanlığa bağlı bir "Irk Müdürlüğü"nün kurulması; "Kadın sokaktan eve" ilkesi.. bu yazma eserde yer alan düşünceler arasındadır. Bu görüş açısı içinde "şehirlerden hariç olarak taaddüdü zevcata müsaade edilmesi", "irsi hastalıklara müptelâ olanların kısırlaştırılması" gibi konular pek de yadırganmamalıdır.

***

Kendi aralarında pek de tutarlı görünmeyen fikirlerin bir karşı devrim mihveri etrafında toplandıkları meydandadır. Meclis'te çeşitli fırkaların bulunması ilkesi ve tek dereceli seçim usulü ile demokratik yolla iktidara gelmek zehabı yaratılmakta ise de "ilk tedbirler"in bazı maddeleri, bir arka düşüncenin varlığından şüphe bırakmamaktadır. Bize kalırsa "Türkiye'nin Yeni Baştan İhyası ve Fırka Programı" bir fikir cereyanının siyasi emelleri ve gerçek felsefesi hakkında, yetkili bir kişi olarak sayılan Doktor Rıza Nur'un düşüncelerini ortaya koyması bakımından daha büyük bir önem taşımaktadır. 1946 yılından bu yana çok partili hayat içinde, ister iktidarda bulunsun, isterse muhalefette kalsın bazı partilerin genel tutum ve davranışları ile söz konusu edilen "madde"ler arasında bazı ilişkiler kurulabilir sanıyoruz. "Biz, şiddetli Türkçü nasyonalistiz" diyen yazarın gerçek düşünceleri ve maksadı, paravana gibi kullanılan kelimelerin arkasında olanca çıplaklığı ile ifadesini bulmaktadır.

Yine aynı gazete o makale üzerine bazı fikirler ileri sürmekte ve şu hatıratım kitap şeklinde basıldığı zaman, kolay elde edilir vesika yerine geçer, zamanımızın bir düşünüş cereyanını belirtmeye yarar diye bu görüşün beş, on satırını araya katıştırmayı lüzumlu buluyorum.

Bir zamanların Bakanı ve Lozan murahhas heyeti üyesi Dr. Rıza Nur'un 1935'ten önce hazırlayıp British Museum'a verdiği Türkiye'nin geleceği hakkındaki düşüncelerle parti programında ırkçılık ve din anlayışına dayanan bir devlet kuruluşu öngörülmüştür. Her ne kadar tekkelerin misyoner teşkilâtı haline getirilip Türkçülük için çalışacakları, dolayısiyle lüzumsuz müesseselerden faydalanılması ileri sürülmüş gibi görünüyorsa da Anayasaya konulması istenen din ve lâiklik konularıyle ilgili ve hayli çelişik olan maddeler ırkçılıkla, şeriatçılığın sarmaş dolaş hâle geldiğini ortaya koyması bakımından pek ilgi çekicidir. Bunların ilerisinde asıl önemli olan Atatürk'e ve O'nun devrimlerine karşı belirmiş kin'in Dr. Rıza Nur'un programına olduğu gibi aksetmesidir. Dr. Nur'un istediği, Atatürk'ün ıskatı ve cezalandırılması, İsmet İnönü ve Mareşal Fevzi Çakmak'la o zamanki Bakanların, Atatürk'ün etrafındakilerin temizlenmesidir. Doktor aynı zamanda Atatürk heykellerinin imhasını, şehir, sokak ve köylerden isimlerinin kaldırılmasını istemektedir. Rıza Nur programında hilâfetçidir, aynı zamanda ırkçıdır ve Türkiye'yi federatif bir devlet halinde düşünmektedir.

Ekonomi bakımından üzerinde durulmayacak kadar saçma olan fikirler bir yana, fakat 1960'dan sonra başlayan Atatürk heykellerine tecavüzler, hilâfet, şeriat isteyen hareketlerle Dr. Rıza Nur'un programı arasındaki yakın ilişki gerçekten üzerinde durulmağa değer. Zaman zaman "Büyük Türkçü Rıza Nur" başlığı altında yayınlanan ve hattâ Lozan delegesi doktorun Atatürkçü olduğunu ileri süren makalelerle ortaya çıkarılan belge karşılaştırılınca ırkçıların bir taraftan kendilerini nasıl maskelemeye çalıştıkları, öte taraftan liderlerinin işaret ettiği yolda nasıl yürüdüklerini açıkça görüyoruz, ki bu da olayları ve gerçekleri yakından anlamaya kâfi fikir veriyor.

1960 dan sonra aynı akımı yazılariyle ve sözleriyle destekleyenler'in iç yüzleri Dr. Rıza Nur'un 35 yıl önce hazırladığı programda çirkin çirkin sırıtmaktadır. Hele bir zamanlar başka hüviyette görünüp de, ellerine geçen kuvvetten faydalanarak Rıza Nur'u tâkip etmeğe çabalayanların maskeleri sayın Doç. Tütengil'in açıklamasiyle düşüveriyor. Doç. Tütengil'in makalesi bu açıklama dolayısiyle bize aynı zamanda, Türkiye'nin geçirmekte olduğu çalkantıların nedenlerini bulmak için faydalı bir anahtar olmuştur. Açıklamadan bir kere daha anlaşılıyor ki, Atatürk devrimlerine karşı kâh sinsi sinsi devam eden, kâh açığa çıkan hareketlerin ge-

risinde bir takım cahilleri ve cahillikleri yüzünden ümmetçi olanları değil, kökü eskiye dayanan ve 2 nci Dünya Harbi içinde faşizmle beslenen ırkçı akımların yürütücülerini aramak gerektir. Zira Nurcularıyle, ticanîleriyle, serbest kalmak isteyen tarikatçılariyle derebeyi artıklariyle bütün geri unsurlar Dr. Rıza Nur'un programında birleşmektedirler ve bu programın savunucuları bugün yasama meclislerine kadar girebilmişlerdir."

Yine Cavit Orhan Tütengil imzalı ve yine aynı gazetede 10.8.1964 tarihli bir makale daha çıkmıştır ki bu tatsız, fakat lüzumlu bahsi kapatmak için onu da derc eylemekten kendimi alamadım. Bahis neden lüzumludur? Bir nesli gelecek nesillere tanıttığı için.

Rıza Nur'un Kişiliği

1963 yılının yaz günlerinde Londra'da, dünyanın sayılı kitaplıklarından biri olan British Museum'da çalışırken Doktor Rıza Nur'un yazma eserleri ile karşılaşmak benim için büyük bir sürpriz olmuştu. Haftalarımı alan uzun bir çalışmadan sonra derin düşüncelere dalmış, yakın olaylar ve insanlar üzerinde bile hüküm vermenin ne kadar güç olduğunu görmüştüm. Fikir hayatımız bakımından büyük önem taşıyan bu dört yazma eser hakkında toplu bilgi veren ilk yazımın yayınlanması 1963 yılının Ekim ayındadır. (Bk. Kitap Belleten, Doktor Rıza Nur'un "British Museum"daki yazma eserleri, Sayı 28, s.3-5) Daha sonra, bu yazmalardan en önemlisi saydığım "Türkiye'nin Yeni Baştan İhyası ve Fıkra Programı" nı bu sütunlarda tanıtmıştım. Bu iki yazı, kaçak güreşen bir pehlivanın sandığı gibi hayatta bulunan büyük bir insanı savunmak için değil, tarihe hizmet ve nasıl yürütüldüğü ilgililerce bilinen bir akımın üzerindeki örtüyü kaldırmak için yazılmıştı.

Doktor Rıza Nur'un kişiliği, bize kalırsa, bu yazmalardan sonra önem kazanıyor. Onun kişiliğini yaptığını sandıran ana çizgilerin yanı sıra, kişiliğinin dokusunu ortaya koyan küçük işaretlere eğilmek lüzumunu duyuyoruz. Çünkü bunlar bilinmeden doğru bir neticeye varmak mümkün olamıyacaktır.

▪

Birinci yazmanın son sayfasına "18 Teşrinievvel 1935, İskenderiye" tarihiyle eklediği bilânço özeti şudur:

"Eserlerimizin sayısı 71
Boyum 1 m. 69 cm.
Kitaplarımın boyu 1 m. 37 cm.
Kitaplarımın ağırlığı 35 kgr. 350 gr.
Eserlerimin sahife adedi 17147
Şiirlerimin adedi 600
Şiirlerimin mısra adedi 11967

*

İkinci yazmanın "İlmi ve ebedî cemiyet" başlıklı bölümünde (s.124-125) "Altın Dağ" adında ilmî ve ebedî bir cemiyet teşkil edeceğim, diyen Rıza Nur "Şunlar aza olacak (Kabul ederlerse):" diyerek aşağıdaki listeyi veriyor Arada bir adın karalandığı ve en son addan sonra bir virgül'ün yer aldığı bu liste şöyledir:

"Mehmet Ali, Mükrimin Halil, Zeki Velidî, Doktor Süheyl, Fikret Çeltikçi, Nihal, Ağaoğlu Mehmet, Hâmit Zübeyr. Vâlâ Nurettin [Ak], Nâzım Hikmet, Peyami Sefa, Reşat Nuri, Kutsi, Rahmeti, Aziz, Robert Kolejden Hüseyin."

*

Üçüncü yazmada çirkin kelimelerle dolu "Zühre Mabedi - Bir Sefarethane" başlığı ile yer alan "manzume"yi defterimize not etmeğe elimiz varmamıştı. 1923 yılında Moskova'da yazıldığı anlaşılan bu manzume için Rıza Nur şu açıklamayı yapmaktadır:

"Bu şiir gerek mündericatı, gerek tarihi cihetiyle buraya girecek değil, şiirlerim arasında bile bulunacak mahiyette değildir. Adet de böyledir. Fakat Rusyaya Fevkalâde Hey'eti Murahhasa Reisi olarak gittiğim vakit bana Sefarethane ile Konsoloshanelerin de teftişi vazifesi verilmişti. Moskova Sefarethanesini fuhuşhane halinde buldum. Bu hal bana bu şiiri yazdırdı. Çirkin tâbirleri olan bir şiirdir. Fakat tasvir ettiği şey başka türlü ifade ve tesbit edilemezdi". (s.142)

*

Dördüncü yazmadan da Türkçe ve Fransızca olarak iki küçük aktarma ile yetinmek istiyoruz. Mareşal Fevzi Çakmak'ın Zafer Bayramı vesilesiyle Mustafa Kemal'e çektiği telgrafı "Milliyet" gazetesinden naklettikten sonra Rıza Nur Mareşale hücum ederek onun için ağıza alınmayacak kelimeleri kullanmaktadır. (s. 1749)

Aşağıdaki satırlar 7 Ağustos 1930 tarihiyle Claude Farrére'e yazıp yolladığı mektuptan alınmıştır:

"...Il y a un homme qui dirige tout exclusivement par sa volonté personelle. Il est ambitieux égoiste et exessivement jaloux même de sa renommée. Un jour un vent soufflera et l'effacera. En remplaçant le fez par le chaqeau on ne peut pas changer le contenu du cerveau. Croyez-moi, c'est l'apparence seule qui est changée"

(Hayat ve Hâtıratım'a ekli mektup, s.6 ve 7)

*

Ne yukardaki satırlara bir şey ekleyecek, ne de bir yorumda bulunacağız. Bir insanın kişiliğini psikanaliz yoluyla ortaya çıkarma eğiliminde olanlar için bir "malzeme" özelliği taşıyan bu satırlar herhalde Doktor Rıza Nur'un bilinen kişiliğine yeni bir aydınlık getirebilecektir Türk dostu bir yazara mektubunda sözünü ettiği "bir gün esecek olan rüzgâr" sözüyle neyi kastettiği "Türkiye'nin Yeni Baştan İhyası ve Fırka Programı"ndaki ana fikirlerine aşina olanlar için bellidir. İttihat ve Terakki Fırkası içinde siyasete atıldıktan sonra bu fırkanın muhalifi Hürriyet ve İtilâf Fırkasına oradan da Millî harekete katılan Doktor Rıza Nur, bir kere daha, karakterinin ana çizgisine uyarak içinde bulunduğunun ve bulunduklarının insafsızca karşısına geçmektedir. Açıkladığımız liste ise, ideoloji farkı gözetmeden, kimlerle işbirliği etmeyi tasarladığını ortaya koyuyor.

İnsanların tanrılaştırılmasından yana değiliz. Hakikatler aranırken, elbette olaylar ve insanlara değişik, hattâ karşıt açılardan bakılması gereklidir. Bu düşüncede olduğumuz içindir ki, Ankara'daki Türk Devrim tarihi Enstitüsü'nün dikkatini bu yazma eserlere çekmiştik.

Suphi Nuri İleri

(1887 Gelibolu-1945 İstanbul)

RASİH NURİ İLERİ

ATATÜRK'ÜN HİZMETİNDE

Suphi Nuri İleri I. Dünya Savaşı hatıralarını *İleri* gazetesinde ve kendi gazetesinde tefrika etmişti, bunlar büyük bir ilgi topladı; ayrıca aynı dönemde kendi imzasıyla Mustafa Kemal Paşa'nın yazdığı üç dört askerî eleştiri yazısı yayınladı. Bunların üçü Mersinli Cemal, yani Küçük Cemal Paşa'nın askeri harekâtını eleştiriyordu, Cemal Paşa bir gün Suphi Nuri'yi gördüğünde, "biliyorum senin kabahatin yok, yazıları yazan belli" diye olayı geçiştirmiş, yine de Cevat Rıfat Atılhan sert yanıtları ile bir polemiğe yol açmıştı. Çok sonra *Yeni Adam* dergisinde bu kez Gazetecilik Hatıratını yayınladı, kişiler hakkında bildiklerini de fıkralar şeklinde yıllarca sıraladı. Son yıllarında ise: "Atatürk'ün İzmit ve İzmir gazetecilerle toplantıları", "Lozan Konferansı", "İstiklâl Mahkemesi hatıratı" gibi hatırat kesitleri yazdı, birincisini ben *Türk Solu* dergisinde yayınladım, sonuncusu ise daktiloya geçirilmek üzere kendisi tarafından birine verilmiş, geri gelmemişti. 1974 yılında Cemal Kutay'ın yayınladığı *Bilinmeyen Tarihimiz* kitabında çıkmış, okudum, ne yazıktır ki Cemal Kutay her zaman yaptığı gibi bu belgeden bazı kısımları kesmiş, birçok ekler de yapmış. Bu ekler ise, babamın tarzına uymayan, hatta bazen gerçeğe aykırı taraflar kapsadığından insana tam bir güvence veremiyor. Bir de, Suphi Nuri'nin yazmadığı, yazmak istemediği kesimler var, bunlara "örgütsel" ilişkiler diyeceğim. Suphi Nuri ittihatçı prensibine uyarak "örgütsel" saydığı sırları hiçbir zaman yazmazdı. Bu ambargo, hem "İttihat ve Terakki"yi, hem 1925 öncesi sol örgütleri, hem de Şişli'deki evde başlayan Atatürk'le ilişkileri ve onun emri ile yaptıklarını kapsamaktadır. Ancak bazı rastlantılar sonucu yine de bu perdenin aralandığı oluyordu. Yazımızda bu olayların öyküsü ele alınacaktır.

HATIRATTA YAZILMAMIŞ OLANLAR

Belgeye dayandırılamayan hatıratın tehlikesini çok kişiden iyi bilirim; bellek çok kötü bir araçtır, en iyi niyetle bile kişiyi çoğu kez aldatır. Oysa, ben yıllarca önce hikâye edilmiş, başka bir kişinin belleğinden benimkine aktarılmış tortuları dile getirmek gibi bilimsel olmayan bir yola başvuruyorum; daha kötüsü, bu kırıntılardan olaya varmaya uğraşacağım.

Bilmediğim, hâlâ bilinmeyen bir öykünün varlığı ile ilk kez Ankara Caddesi'nden Sirkeci'ye babamla inerken, adeta şok geçirircesine karşılaştım, bu nedenle de o sahneyi oldukça iyi hatırlamaktayım. Birden "kodamandan" bir bey bize seslendi, yanımıza gelip babamla el sıkıştılar, artık kodaman denilen tipte insan da yok ki, nasıl anlatayım. Babam beni tanıştırıp, öp beyefendinin elini, dedi. O dönemde âdetti, büyüklerin eli öpülürdü, ben de öptüm. "Kodaman" o sıralarda

Celâl Nuri ve Suphi Nuri kardeşler 19 Mayısında Roma'da

İstanbul Hukuk Mektebi ile Paris Siyasal Bilgiler Okulu'nu bitirmiş, Paris'te Hukuk Doktorası vermiş. Yurda döndüğünde Yedek Subay olarak Suriye'de IV. Ordu Karargâhı'nda I. Dünya Savaşı'na katılmış. Mütarekede ağabeysi Celâl Nuri'nin *İleri* gazetesinde çalışmış ve Atatürk'ün hizmetinde İstiklâl Savaşımıza katılmıştır. Zaferden sonra *Müstakil* ve *Son Telgraf* gazetelerinin kurucusu olmuş. 1925 yılında İstanbul gazete başyazarları ile birlikte Elazığ İstiklâl Mahkemesine sevkedilmiş, beraat etmiş. 1929 yılında Midilli Adası'nda Mübadele Komisyonu Türk delegeliği yapmış, sonra da Hukuk Mektebi ile Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi'nde Profesörlük, Maltepe Askerî Lisesi'nde öğretmenlik, avukatlık ve gazetecilik yaparak geçimini sağlamıştır. Faşizmi yeren bir siyasi yazı yazdığı gerekçesiyle, 1945'te Hasan Âli Yücel tarafından Profesörlükten tard edilmiş, az sonra ölmüştür.

Babası vali, nâzır, yazar ve gazeteci Giritli Mustafa Nuri Paşa'dır; amcaları vali ve yazar Sırrı-i Giridî ve Fuat Paşalardır. Ana yönünden dedesi nâzır ve vali, yazar Abidin Paşa Dino'dur.

C.H.P. Genel Sekreteri olan Recep Peker idi, derhal konuya girdi: "Suphi geçen gün Çankaya'da, sofrada senin ismin geçti, münasebetsizin biri, Suphi Bey İtalyan casusudur, deyiverdi, bunun üzerine Gazi çok sinirlendi, buz gibi bir sesle 'Suphi ne yaptıysa benim emrimle yaptı, o casussa ben baş casusum' diye kesti, artık sofrada konuşmak olanağı bile kalmamıştı, hepimiz susuverdik. "Allahaşkına anlat, nedir bu mesele" dedi. Babam olayı anlatıverdi...

Eve döndüğümüzde "baba yazsana bunları" dedim. Yıllarca bu konuda israr ettim, yazdıramadım. Son yıllarında dili bir dereceye kadar çözüldü, artık âdeta arkadaş olmuştuk. Eski dostları ile görüştüğünde, eniştem Seyfi Drahor, Cevdet Bey, Dr. Alâettin ile buluştuğumuzda, eski hatıralar canlanırdı, ancak bunların çoğunluğu savaş öyküleri idi, Kanal seferi, Süleyman Askeri'nin, Halet Bey'in ölümü, Cemal Paşa ile Enver Paşa'nın çatışmaları... Hep yazdıracağım sandım, not tutmadım, o ise genç yaşta ölüverdi.

Ben de tarih böyle yazılmaz dedim, babamın hatırat kırıntılarını tamamlayacak belgeler arayıp durdum, ipuçlarını çözüp olayı aradım. Örneğin, Suphi Nuri polisin ve İstiklâl Mahkemesi'nin bile açamadığı "Gazi ile muhaberatım" dosyasını nasıl yaktığını üzülerek anlatırdı. Yine de, "Mustafa Kemal kendisine yazılan ve kimsenin kıymet vermediği en küçük kâğıt parçasını bile atmazdı" diyerek, muhaberatın Atatürk arşivinde bulunduğuna emindi (C.Kutay, *a.g.e.*, s.314). Ne yazıktır ki, Atatürk arşivi bir tüm olarak saklanıp tasnif edilmedi, üstelik doğru dürüst incelenmedi de, hatta yayınlanan belgeler arasında bile kesintiler, yanlışlıklar olabilmektedir.

Yine de, bana anlatılanları tamamlayan, doğrulayan bazı ipuçları elde etmeye başladım. Örneğin, tutarlı olmamakla birlikte. N.Moralı'nın *Mütarekede İzmir Olayları* (T.T.K. yay.) var, Bilâl Şimşir'in *İngiliz Belgelerinde Atatürk* (2 cilt) yayınlandı. Daha önce de Atatürk'ün ağzından nakledilen bazı sözlerde, Mütareke'de İtalyanlar'dan, A.Bey'den, Ahmet Bey'den dem vuruluyor, bunlar bir ipucu teşkil etmekle birlikte, bu konuda Atatürk'ün bilgi vermek istemediği besbelli... Moralı'nın kitabını okuyunca Cami Baykurt'un oğlu Sayın Vedat Baykurt'a başvurdum, elindeki belgelerden doğrudan doğruya bir bilgi çıkmadı, ancak anlatacaklarımın devamı ortaya çıktı... Böylece, katmerli hata katsayısını bile bile göze alarak, Suphi Nuri'nin öyküsüne geçelim.

SUPHİ NURİ'NİN ATATÜRK'LE KARŞILAŞMALARI VE İLİŞKİLERİ

Genç gazeteci Suphi Nuri, 31 Mart Olayı'ndan sonra Bakırköy'de Hareket Ordusu Komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa'nın Karargâhı'nda Kurmay Başkanı genç ve yakışıklı Kolağası Mustafa Kemal Bey'le bir röportaj yaptı, ne yazık ki elimde yok.

İkinci karşılaşmaları ise Halep'te. Babam Şam'dan ayrılan son tren katarına kendisine teslim edilen IV. Ordu hazinesi vagonunu silâh zoru ile bağlatıp Halep'e getirmiş, orada Mustafa Kemal Paşa'ya teslim etmiş. Paşa da önce alınmayan maaşları dağıtmış, sonra da Araplara bol miktarda para ile silâh dağıtmış, Araplar ise az sonra bu silâhlarla damlardan, evlerden ordumuza yüklenmişler, Paşa ateş ortasında ayakta, bir elinde kırbaç, bir elinde tabancası, kaşları çatık emir verirken herkes yerde tam siper yatıyormuş, babam da onların arasında, yavaş yavaş geriye doğru sürünmeye başlamış, birden Paşa silâhını doğrultarak, nereye diye sormuş, babam da cephane bulmaya yanıtını verince, haydi git emrini vermiş. Zaferden sonra Çankaya'da bir yemek sırasında, Atatürk, beni hiçbiriniz çileden çıkmış durumda görmediniz, deyince, Suphi Nuri, "ben gördüm"

yanıtını vermiş. Paşa "nerede görebilirsin?" diye sorunca, babam Halep'teki olayı hatırlatmış, Paşa gülümseyip, doğru demiş, demek sendin, hazır cevap olmasaydın az kalsın kurşunu yiyecektin...

1918 yılında İstanbul'a döndüğünde Suphi Nuri birden kesif bir faaliyet girdabına girivermiş, *İleri* gazetesi yazarlığı, İhtiyat Zabitleri Cemiyeti kâtib-i umumiliği (Yd. Sb.lar Derneği Genel Sekreterliği), Sosyalist Partisi Genel Sekreterliği ve... Atatürk'ün irtibat subaylığı.

Celâl, Suphi ve Sedat Nuri'nin yönettiği *İleri* gazetesi Atatürk'ün, İstiklâl Savaşı'nın İstanbul'daki organı olacaktır, ayrıca Ankara'nın İstanbul'daki gizli haberleşme merkezi görevini üstlenecektir. Sedat Nuri emrine verilen kurmay subaylarla, Müttefik düşman kuvvetlerine müteahhitlik yapacak, toplanan bilgi Ankara'ya aktarılacaktır. Yedek Subaylar Derneği ise terhis edilen binlerce silâhlı subayla emirerlerini örgütlü bir güç olarak toparlayacaktır. Sosyalist partisine gelince, Suphi Nuri ondan yararlanarak tramvay grevleri düzenleyecek, sonra da yakın arkadaşları Namık İsmail ile Şefik Hüsnü'nün Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi'ne katılarak solun bölünmüşlüğüne son vermeye uğraşacaktır. Bu kesif ve kısa süren faaliyetin yanında, Atatürk'ün irtibatını sağlamak ve onun emirlerini yerine getirmek başlıca uğraşını teşkil edecektir...

Atatürk o dönemde çok yönlü bir çaba içindedir, Sarayla, Hükûmetle, İşgal Kuvvetleri Komutanları ile sürekli irtibat aramaktadır. İngilizlerle ilişkileri vardır, Fransızlarla Şakirpaşa Apartmanında Emin Halıcıoğlu (Korgeneral Emin Koral) aracılığı ile görüşmeler yapmaktadır. İtalyanlarla Suphi Nuri-Ahmet Bey (Veysel Paşazade Ahmet Dino) aracılığı ile temas halindedir. Suphi Nuri aynı zamanda Karakol Cemiyeti ve genç subaylarla irtibat sağlamaktadır. Hatta Suphi Nuri aracılığı ile kendisine bir plân teklif edilmiştir. Bir gün de Padişah, Sadrazam ve yabancı kuvvet komutanları Anadolu'ya kaçırılacak, İstanbul ele geçirilecek ve Anadolu'da harekâta başlanacaktır. Atatürk plânı dinleyip, bunu kimler yapacak diye sormuş, isimleri işitince yapabilirler, demiş, ancak sorumluluk kabul etmemiş, "başarırlarsa görüşürüz" demiş. Suphi Nuri, "siz başlarında olmazsınız olmaz" deyince de, öyle ise vazgeçsinler emrini vermiş...

İtalyan temsilcilerinden Kont Sforza ile Tokatlıyan Oteli'nde ve Büyükada'da yaptıkları görüşmelerde, Anadolu halkını silâhlandırmak için İtalyanlardan silâh almak kararlaştırılmış, amaç Yunanlıların İzmir'e çıkışını önlemek. Bunun üzerine babam ve İzmir Müdafaa-yı Hukuk Başkanı ve sonradan Ankara'da ilk İçişleri Bakanı olan Albay Câmi Baykurt ve İtalyan torpidosu ile İtalya'ya gidip silâh almışlar, İzmir'e getirmişler. (İtalyan casusluğu olayının içyüzü bu imiş.) *Mütarakede İzmir Olayları* kitabında N.Moralı şöyle yazıyor: "Bronzeti torpidosu seyahatine Câmi Bey'in katılması bu gayretimin neticesinde vâki olmuştur... Bronzeti torpidosunda Ahmet Dino ve akrabasından muharrir "İleri'ci Suphi Nuri Bey merhumu bulduk" (s.52, 53). Meselenin içyüzünü bilmeyen Moralı, böylece benim bilmediğim geminin ismini vermiş bulundu. Bunun üzerine, Câmi Bey'in oğlu Sayın Vedat Baykurt'un ziyaretine gittim, elindeki bazı belgeleri inceledik. Bu belgelere göre, Câmi Bey'in Atatürk'ün emri ile İstiklâl Savaşı sıralarında İtalya'ya yerleştiği, Milli Mücadele için iki defa silâh satın alıp, gemi ile yolladığı, gemilerin birinin yolda batırıldığı, diğerinin ise Yunanlıların eline geçtiği anlaşılıyor. Ancak daha önceki Bronzeti torpidosuna ait bir belge yok. Yine de, Atatürk'ün İzmir'in işgalinden önce gizli olarak başlattığı bu alışverişin sonradan resmî olarak devam ettiği kanıtlanmış oldu. Konunun

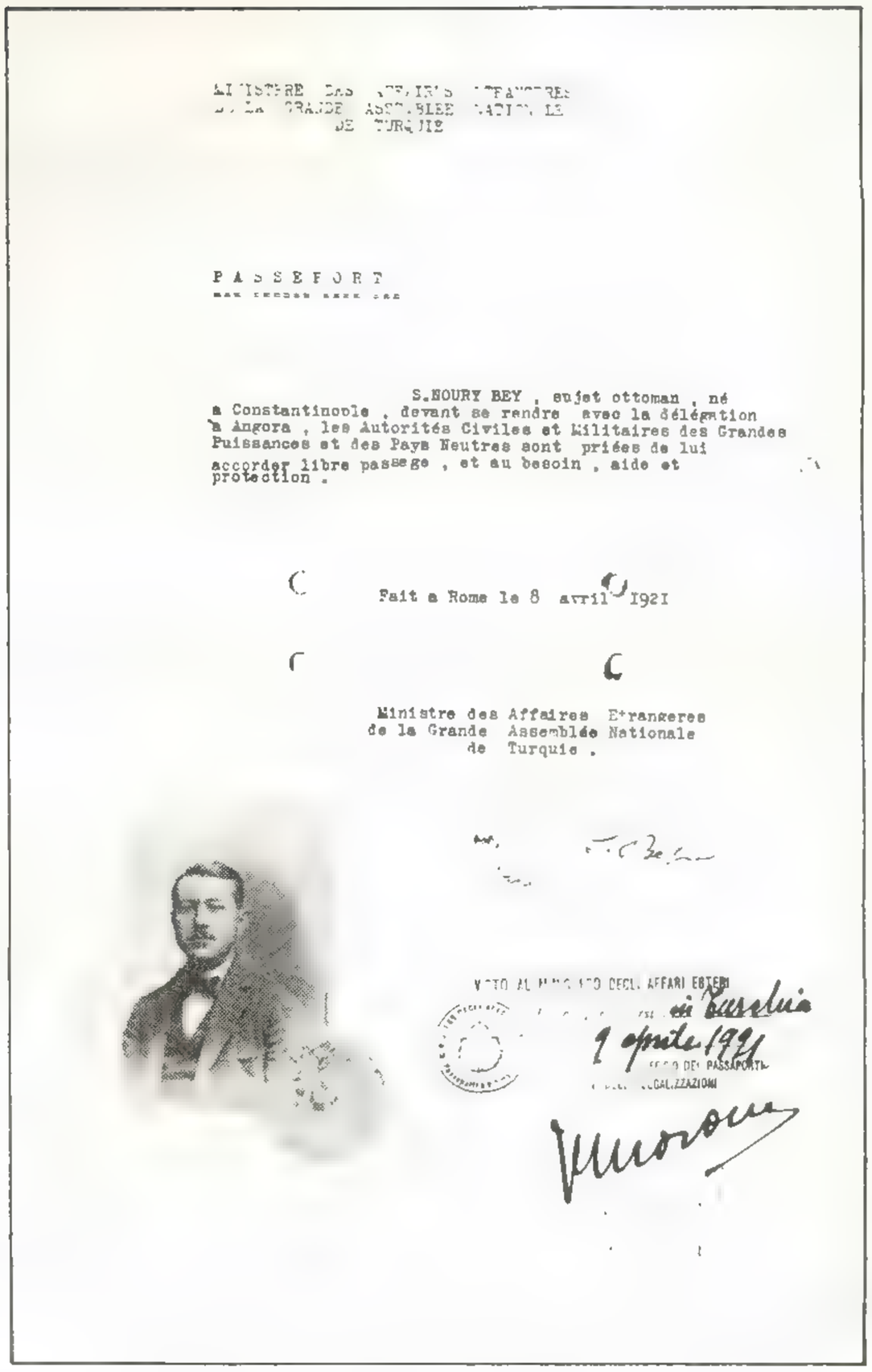
MINISTERE DES AFFAIRES ETRANGERES
DE LA GRANDE ASSEMBLEE NATIONALE
DE TURQUIE

PASSEPORT

S.NOURY BEY , sujet ottoman , né
à Constantinople , devant se rendre avec la délégation
à Angora , les Autorités Civiles et Militaires des Grandes
Puissances et des Pays Neutres sont priées de lui
accorder libre passage , et au besoin , aide et
protection .

Fait à Rome le 8 avril 1921

Ministre des Affaires Etrangeres
de la Grande Assemblée Nationale
de Turquie .

Suphi Nuri'nin 8 Nisan 1921'de Roma'daki TBMM Temsilcilinden aldığı pasaport.

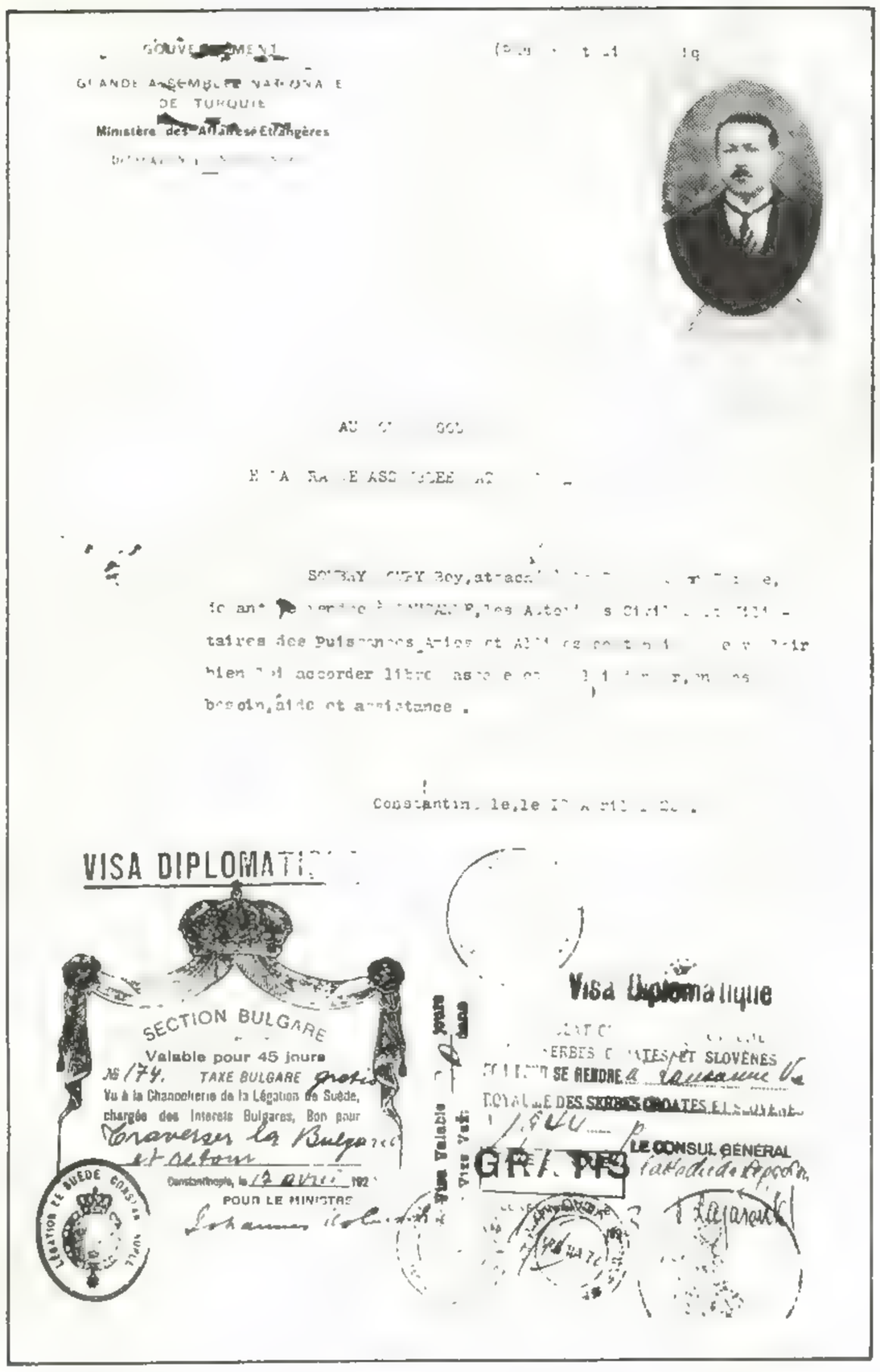

Suphi Nuri'nin 17 Nisan 1923'te İstanbul'daki TBMM Hükümeti Delegasyonundan aldığı diplomatik pasaport ve Vizeleri

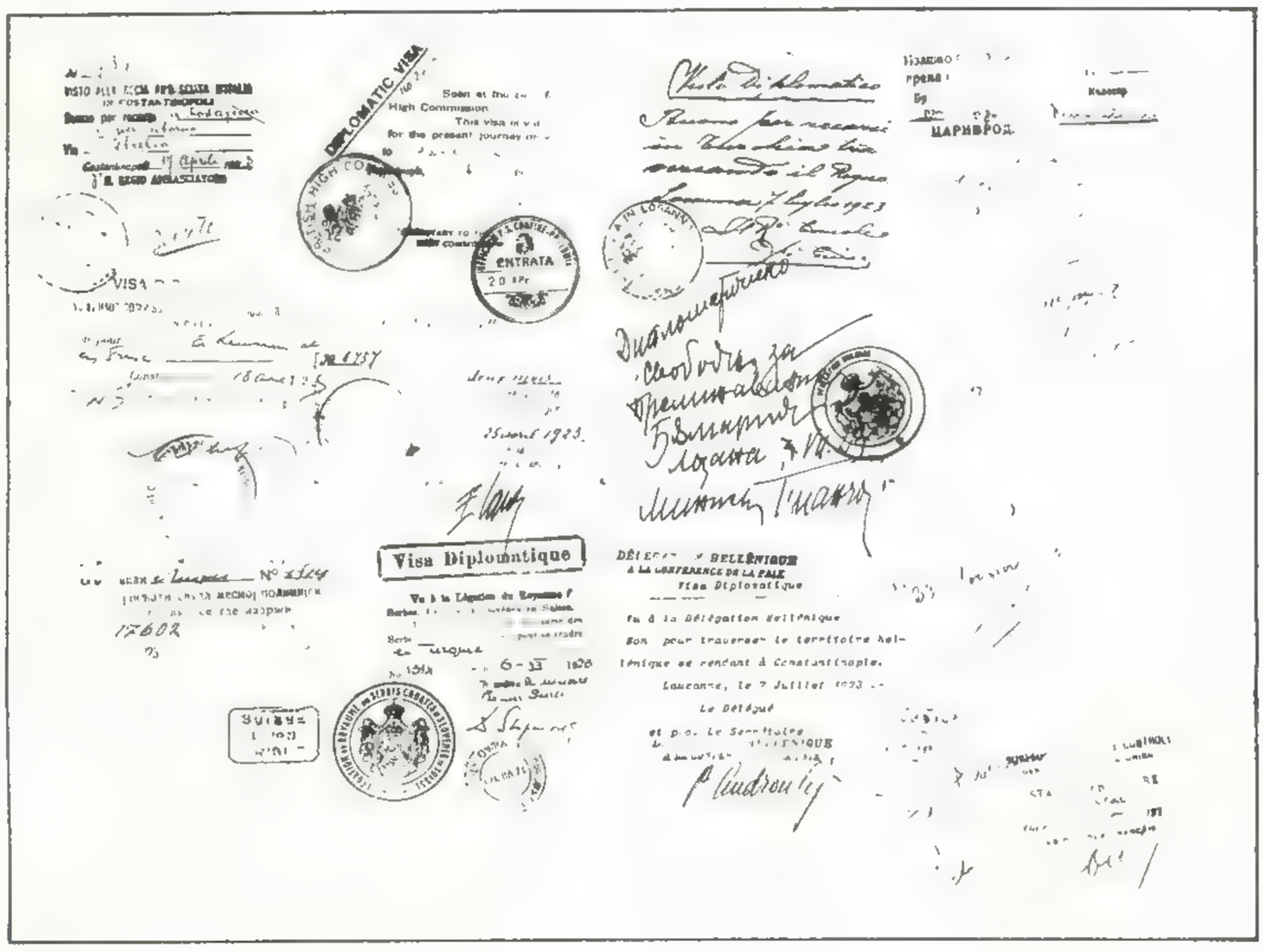

acı tarafı şudur ki, babamın anlattıklarına göre İzmir sorumlu kişileri ve halkı, başımıza iş açmayalım gerekçesi ile bu silâhları kabul etmemişler, hatırladığım kadarı ile silâhlar Edremit bölgesinde karaya çıkartılmış...

Bu olaydan sonra, 1919 Mayısı'nda Suphi Nuri, Atatürk'ün emri ile Cenevre'ye yerleşti, orada oturan dayısının kızı ile evlendi, Ekim 1920'ye kadar Atatürk adına gayr-ı resmî temaslarını sürdürdü. İngiliz Belgeleri'nde bu konuda 14 Ağustos ve 3 Eylül 1920 günlü iki yazı bulunmaktadır (Cilt 2, s.261-263, 294-296). Bu iki belgede, Mustafa Kemal Paşa'nın temsilcisi Suphi Nuri Bey'in yaptığı 10 maddelik bir andlaşma teklifinden söz edilmektedir, aynı yazışmada Haziran 1919'da Celâl Nuri Bey'in Roma'da Trakya'nın Yunanlılara terkedilmemesi için kışkırtmada bulunduğundan, Mayıs 1920'de Amiral Robeck tarafından Malta Adası'na sürgün edildiği ve ilk görüşmeyi yapan Bay Stern'in konuyu üst düzeyde tartışmak için Suphi Nuri Bey ile Ankara'ya gitmeleri ve bu arada Malta'da sürgünde bulunan Fethi (Okyar) ile Celâl Nuri'nin de serbest bırakılıp beraber götürülmeleri hakkında Lord Curzon'un Roma'da Sir G. Buchanan ve İstanbul'da Amiral Sir J. de Robeck'e yazdığı yazı bulunmaktadır. Aynı yazıda Ahmet Dino ve Kont Sforza'dan da söz edilmektedir.

Recep Peker'in sorusu nedeniyle silâh olayını bildiğim halde, İngilizler ve Fransızlarla ilgili görüşmeler hakkında, ne yazık ki, ayrıntılı bilgim olmadı. İşin ailevî tarafı da var, anam askerden dönen nişanlısının neden Roma'da aylarca takıldığını bilmediğinden, bunu bir karı-kız olayına bağlamış ve küsmüş. Roma seyahatından tek kalan belge Celâl ve Suphi Nuri'nin çektirdikleri fotoğraf...

Ekim 1920'de ailece Paris'e gidip Nisan 1921'e kadar orada kalmamızın nedeni de, böylece açıklanmış oluyor, bu konuda bilgi edinmek için, ne yazık ki, bu gidişle Fransız arşivlerinin Türkiye'de yayınlanmasını beklememiz gerekecek. Bu arada Londra Konferansı olayı yer almaktadır. Suphi Nuri oradan Bekir Sami Bey ile birlikte Ankara'ya dönecektir. Elimdeki pasaporttan bu anlaşılmaktadır. Pasaportun iki önemli özelliği vardır. Önce pasa-

port başlıksız alelâde bir kâğıda yazılmıştır; sonra da o dönemde Dışişleri Bakanlığı Hükûmete değil, doğrudan doğruya Meclise bağlıdır, Meclis bir ihtilâl Meclisidir, Fransızca başlık ise şöyledir:

"T.B.M.M. Dışişleri Bakanlığı."

Ankara'ya gelen Suphi Nuri önce cepheyi geziyor, az sonra da Dışişleri Bakanlığı "Umur-u Hariciye Umum Müdürü" olarak göreve başlıyor. Ancak Bakan, müsteşarı olan Suat Davaz'ı Suphi Nuri'nin yanında çok fena terslediğinden babam: "Yanımda âmirlerime hakaret edildiği bir görevde kalamam" gerekçesi ile istifa edecektir. Atatürk bunun üzerine kendisini *İleri* gazetesinin başına yollamıştır. Malta'dan serbest bırakılıp Ankara'ya dönen Celâl Nuri ise, İstanbul'da Misak-ı Millî'yi kabul eden son Osmanlı Meclisinin üyesi olarak I'inci T.B.M.M.'de göreve başlamıştır.

Nisan 1923'te Suphi Nuri, Ismet Paşa ile birlikte Lozan Konferansı'na katılacaktır. Bu kez pasaportun Fransızca başlığı T.B.M.M. Hükûmeti Dışişleri Bakanlığı şeklini almıştır. Suphi Nuri'nin "Lozan hatıratı" varolduğundan bu konuya değinmeyeceğim. Bu hatırat İsmet Paşa'nın çok lehinedir. Oysa, kendisinin sonradan bana anlattığına göre, babam Lozan Konferansı'nda büyük bir psikolojik hata işleyecektir. Lozan Başdelegemizin yeni kurulacak rejimde ne kadar önemli bir kişi olacağını kavrayamamıştır, Atatürk'ün sağ kolu olacağını kestirememiştir. Bu nedenle Paşa'yı kendine eş sayıyor, onu sonuna kadar desteklemekle beraber, eleştiriyor, onunla tartışıyor, onun kontrolundan geçmeyen yazılar yazıyor. Bunları İsmet Paşa hiçbir zaman affetmeyecektir. Hatta bir gün Atatürk, Çankaya'da "Suphi herkes benden bir şey istiyor, sen hiç istemedin" deyince hazır bulunan İnönü "Suphi bizden değil" yanıtını vermiş. Atatürk ise, "Yok, yok Suphi bizdendir", deyince babam istemeye mecbur oluyor, "Ziraat Bankası İdare Meclisi'ne üye olayım" diyor. İsmet Paşa derhal defterini çıkartıp not ediyor ve ... unutuyor.

Elâzığ (Şark) İstiklâl Mahkemesi'nde tutuklu gazeteciler. (Soldan sağa) Ayaktakiler: Fevzi Lütfi (Karaosmanoğlu), Selim (Sarper Mahkeme Kâtibi), Velit Ebüzziya, Muzaffer, Suphi Nuri (İleri), Sabdi Ethem (Ertem), bir teğmen, Ahmet Emin (Yalman), Gündüz Nadir, bir yüzbaşı; Oturanlar: Ahmet Şükrü (Esmer), Yakup Kadri (?), Abdülkadir Kemalî (Öğütçü), İsmail Müştak (Mayakon), Eşref Edib.

Suphi Nuri artık gazetecidir, bir de avukatlık etmektedir, özellikle eski Mısır Hıdiv'inin avukatı. En yakın dostlarının bu vekâleti elinden almak için çevirdikleri pislikler ilginçtir, onları yazdı.

İleri gazetesi ise artık bir iktidar gazetesidir, bu nedenle parasal yönden sıkıntıdadır. Mecliste Anayasa Raportörlüğü yapan Celâl Nuri'nin gazete yönetimi ile ilgisi kalmamıştır. Suphi Nuri Ankara'ya gider, durumu Atatürk'e açıklar, Atatürk, "sen git, ben otuzbin lira yollarım" der. Babam da gidip annemin aile elmaslarını rehin eder, gazeteyi yürütür, para gelmeyince elmaslar gider. Çok yıl sonra bir gün, babam bu konuyu açınca amcam, "a! öyle mi, Atatürk bana otuzbin lira vermişti, durumu bilmiyordum" demez mi!

Suphi Nuri az sonra yeni bir girişime girdi, 1000 lira ile bir akşam gazetesi çıkardı: *Mûstakil,* sert eleştiri yazıları çıkınca çok kâr etmeye başladı, *Akşam* ortaklık teklif etti. Suphi Nuri ise, gazetesinde çalışanların önerilerine uyarak gazeteyi kapattı. Yerine onları da ortak ettiği *Son Telgraf*'ı çıkarttı, az sonra ise Sadri Ethem ve arkadaşları babamı gazeteden uzaklaştırdılar. Ancak bu arada olan olmuştu. Hem de iki yönden...

O sıralarda, Mustafa Suphi ile birlikte eskiden *İfham* gazetesini çıkartmış olan Ferit Tek, dahiliye vekili idi. Mübadil malları konusunda suiistimallere karıştığı söyleniyordu. Babam ağır hücuma geçti, İsmet Paşa kendisini çağırtıp: "Suphi ben gazetecilere vekillerimi yedirtmem, hücumu kesin, birkaç ay sonra onu uzaklaştırırım" dedi Hücumlar devam edince, Ferit Bey istifaya mecbur kaldı... Bu arada iktidar gazetesi olan *İleri* de babamın ısrarına uymayarak bu hücumlara katılınca, Kılıç Ali Bey Celâl Nuri'nin başını tabanca kabzası ile yardı, polis "mebuslar kavga etmiş, karışamam" dedi. İçişleri Bakanı, Recep Bey amcamı ziyaret edip konuyu kapatacağız diye bildirdi. Yöntem doğru olmamakla birlikte, konu tartışılabilir.

Suphi Nuri için ise, olay az sonra sonuçlanacaktı. Dinsel bir isyan başlatan Şeyh Sait'e karşı sert tedbirler almaya gerek görmeyen ve az süre önce Başbakan olan Fethi (Okyar) istifa ettirilir. İsmet Paşa yeniden Başbakan olur, Takrir-i Sükûn

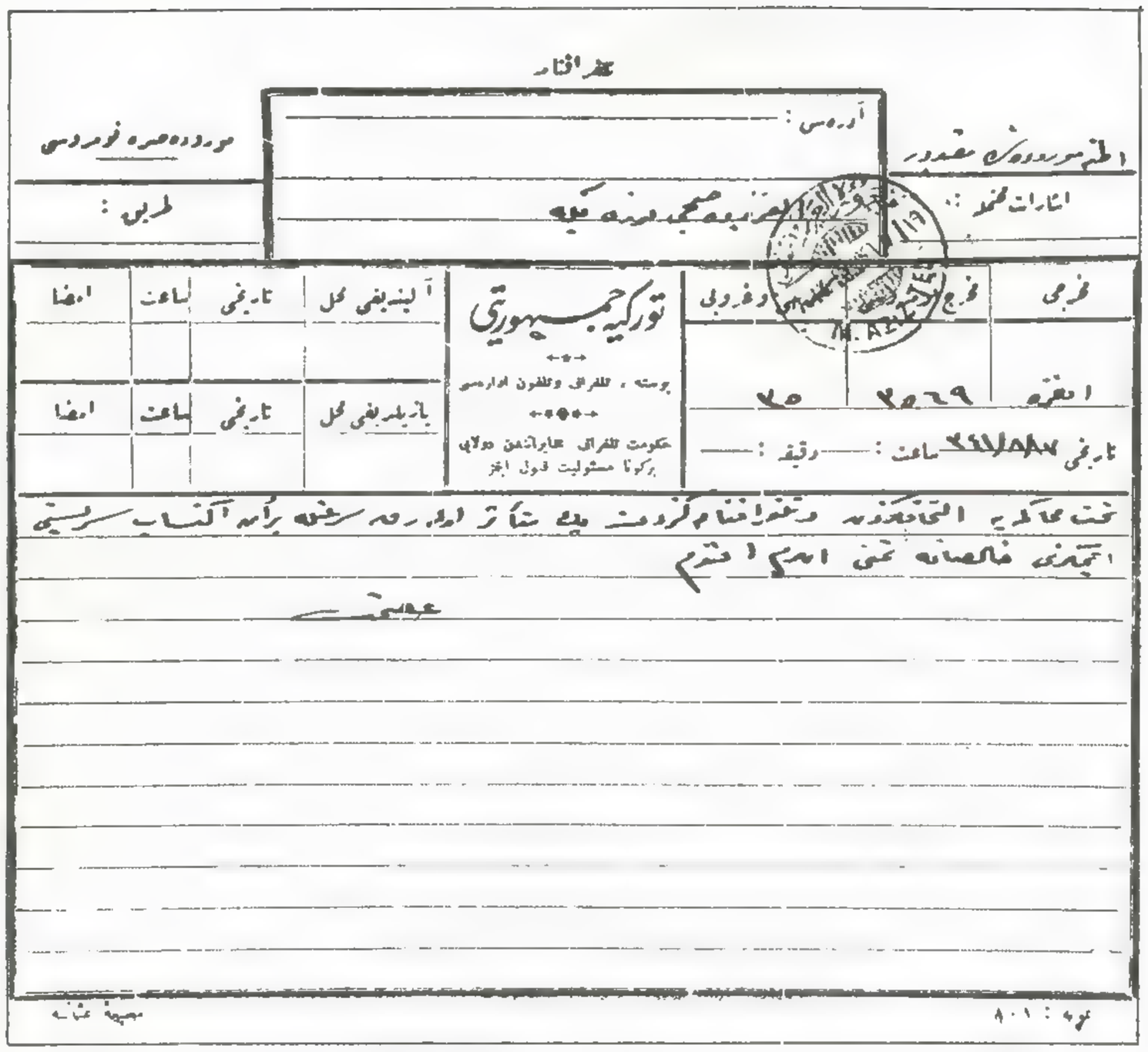

Adana mevrudesinde mukayyettir. / Mahreci / Mahrec numarası / Kelime ve grubu / Tarihi 17-8-341 Ankara / 3569 35

Kanunu çıkartılır, Şeyh Sait'e karşı cephe aldıkları halde sol partiler ve basın kapatılır, İstanbul'da muhalif sayılan gazetelerin başyazarları ve eski Adliye Bakanı, Orhan Kemal'in babası, Adana'da gazetecilik eden Abdülkâdir Kemalî tutuklanıp Elazığ İstiklâl Mahkemesine sevkedilirler. İstanbul'da tutuklananlar arasında Velit Ebûzziya, Suphi Nuri, İsmail Müştak Mayakon, Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, Ahmet Şükrü Esmer, Ahmet Emin Yalman, Sadri Ethem ve Eşref Edip bulunmaktadır. Yolda Atatürk ye İnönü'ye birer telgraf çeken gazete başyazarları Suphi Nuri'nin de ayrıca bir telgraf çekmesi için israr ederler, telgraf çekilir.

Elazığ İstiklâl Mahkemesi'nde sanıklardan birçoğu ile hâkimler eski arkadaştırlar, yine de "Ankara'dan talimat bekliyoruz, idam derlerse idam, beraat derlerse beraat edersiniz" diye durumu açıklarlar. Karara neden olan telgrafın aslını babamın evrağı arasında buldum, kendi unutmuş olacak ki, hatıratında açıklamamış. Telgraf aynen şöyledir:

Elâziz'de Suphi Nuri Bey'e 17.8.1341 (1925).

Taht-ı muhakemeye iltihakınızdan ve telegrafnamenizden pek müteesir olarak süratle ber'an iktisabı serbestî etmenizi hâlisan temenni ederim efendim.

İsmet

Telgrafı Suphi Nuri'ye getiren İstiklâl Mahkemesi üyesinin, "müjde beraat ettiniz, tebrik ederim" diye sanıklara sarılmış olduğunu babamdan işitmiştim.*

Suphi Nuri, Mustafa Kemal Paşa'ya çok bağlıydı, onu pek çok severdi. 1925'e kadar annem Çankaya'yı otel bellemiş, Ankara'ya giden orada kalır sanırmış. Gerçekten o döneme ait Atatürk'e, Lâtife Hanım'a ilişkin pek çok fıkra işittim. İstiklâl Mahkemesi'nden sonra sanıklardan bazıları göze girdi, milletvekili oldular, babam ise artık küskündü, kabuğuna çekildi.

Atatürk iki kez babamı görmek arzusunu belirtti, birinde Kılıç Ali haberini getirdi, bu genel anlamda bir davetti, "göreceğimiz geldi, Ankara'ya geldiğinde beni arasın" şeklinde bir söz. İkincisi ise şöyle oldu; Atatürk Darülfünun'a (İstanbul Üniversitesi) telefon etmiş, "bugün kimlerin imtihanı var" diye sormuş. İmtihanı olanların isimleri sayılınca, Suphi'ye söyleyin imtihanını geciktirsin, gelip dinleyeceğim, diye talimat vermiş. Babam "öğrencilerin yarın da imtihanları var, geciktiremem" diyerek işini bitirmiş, gitmiş.

Atatürk gelince babamı sormuş, sinirlenmiş, onun yerine girdiği imtihanda ise Trablus İtalyan-Türk savaşı sorusunun cevabında kendi ismi geçmeyince buna da kızmış. Az sonra Darülfunun Üniversite'ye dönüştü...

Kendisine bu davranışlarının nedenini sorduğumda, babam Gazi ile çok güzel hatıralarım var, kendisi dünyanın en nazik insanı idi, son yıllarda bazı kişilere çok ters muamelelerde bulunuyor, Ahmet Rasim Bey'e açık olarak hakaret etti, ne olur ne olmaz ters bir durumla karşılaşmaktan korkuyorum, görmemeyi tercih ediyorum, dedi.

Cenazesinde ise, hepimizle beraber nasıl hıçkıra hıçkıra ağladığını unutamam.

---

* Yazarın ve babasının bu iyimser yorumu, Ağustos sayımızdaki Sayın Taha Toros'un Abdülkadir Kemalî yazısına ek olarak, benim *Tek-Parti Yönetiminin Kurulması* kitabımdan aktarılan, (savcı vekili) Avni Doğan'ın Dahiliye Vekili Cemil Bey'e başvurusuyla çatışmaktadır. Anlaşılan, Başvekil Paşa, belki Reisicumhurun baskısıyla Suphi Nuri'ye bu telgrafı çektikten üç hafta sonra, hâlâ gazetecilerin ağır bir biçimde cezalandırılmalarını İstiklâl Mahkemesi'ne telkin etmekteydi. Avni Doğan, *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası* başlıklı anı kitabında, Ankara'dan hergün aldığı bu türlü şifreleri anlatıyor (s.174).

Mete TUNÇAY

TÜRKİYE'NİN
HER YANINDAN
ESKİ KİTAP
ALINIR

P.K. 894 Sirkeci-İstanbul
Tel: 334 32 61

dış ticarette hızlı ve kârlı çözüm: Esbank

İthalat ve ihracatla ilgili her türlü sorununuzu hızlı ve kârlı biçimde çözümleyen bir bankanın ihtiyacını duyuyorsunuz.

ESBANK, BU İHTİYACINIZI KARŞILAYACAKTIR.

Çünkü ESBANK, bilgisayar teknolojisiyle donatılmış uzman şubeleri ve dışdünyanın ticaret merkezlerindeki muhabir bankalarıyla size aktif bankacılık hizmeti verir.

ESBANK, sizi yormadan, daha çabuk ve daha çok kazandıran bankadır.

ESBANK

"tedbirli ve kararlı"

Kayseri'de Talas Yolu Üzerindeki Bazı Kalıntıların Değerlendirilmesi

TANJU CANTAY

Osmanlı öncesi dönemin önemli bir merkezi olan Kayseri'nin şehir suru, bazı bölümleri ile günümüze gelebilmiştir. Kayseri ile ilgili araştırmalar, değişik inşa dönemleri gösteren şehir surunun doğu kesimde Yoğun Burç ile sınırlanarak bir köşe meydana getirdiğini açıklarlar[1] (Çizim 1-C. Yoğun Burç).

1978 ve 1980 yıllarında, Kayseri'de sürdürdüğüm çalışmalar, bazı kalıntıları, şehrin doğusunda, güney-doğu yönünde uzanan surun, Yoğun Burç'tan da öteye uzandığını açıklayan veriler olarak değerlendirmeye imkân vermiş, ancak istimlâki yapılan alanda bulunan evler yıkılmadığından, evlerin yıkımı ve taşların kaldırılması ile kesin durumun ortaya çıkacağı görülmüştür. 1984 yılı Eylül ayında, aynı kalıntıların varlığı yerinde tespit edilmiş, ancak çalışmalar başlamadığından, yeni buluntuların durumu açıklığa kavuşmamıştır. Çevre düzenlemesi sırasında bu alanda yapılacak basit sondajlar kesin durumu açıklayacak görünmektedir.

Yapılan bu ilk değerlendirmeye göre, Talas yolu üzerinde bulunan, -bugün Seyyid Burhaneddin Bulvarı, Han Camii, güney-doğu yönünde uzanan surun kalıntılarını korumuş, bu kalıntıların günümüze gelmesini sağlamıştır (Çizim 2).

Yapıyı inceleyen araştırmalar, kalıntıların varlığını açıklamakla beraber, bu kalıntıların bir sur duvarı olabileceğini belirtmemişler, şehir surunun bu yöndeki uzanımını tespit edememişlerdir. 1956 yılında yapıyı inceleyen Prof. Dr. Tahsin Özgüç ve Mahmut Akok, kalıntıları hanın "batı duvarı" ve bu duvarı "takviye" eden "iki büyük kule" olarak tanıtmışlardır[2]. Prof.Dr. Kurt Erdmann (1901-1964)'ın 1955 yılında yayınladığı yazıda yer almayan kalıntı, 1961 yılında "iki dayanak kulesi" ve "yapı ile bağlantılı bir duvar" olarak tanıtılmıştır[3].

Yıllar boyu yoğun bir yerleşme alanı içinde bulunan, etrafı evlerle sarılı yapının çevresi, bugün güney-batı yönü dışında, tamamı ile açıl-

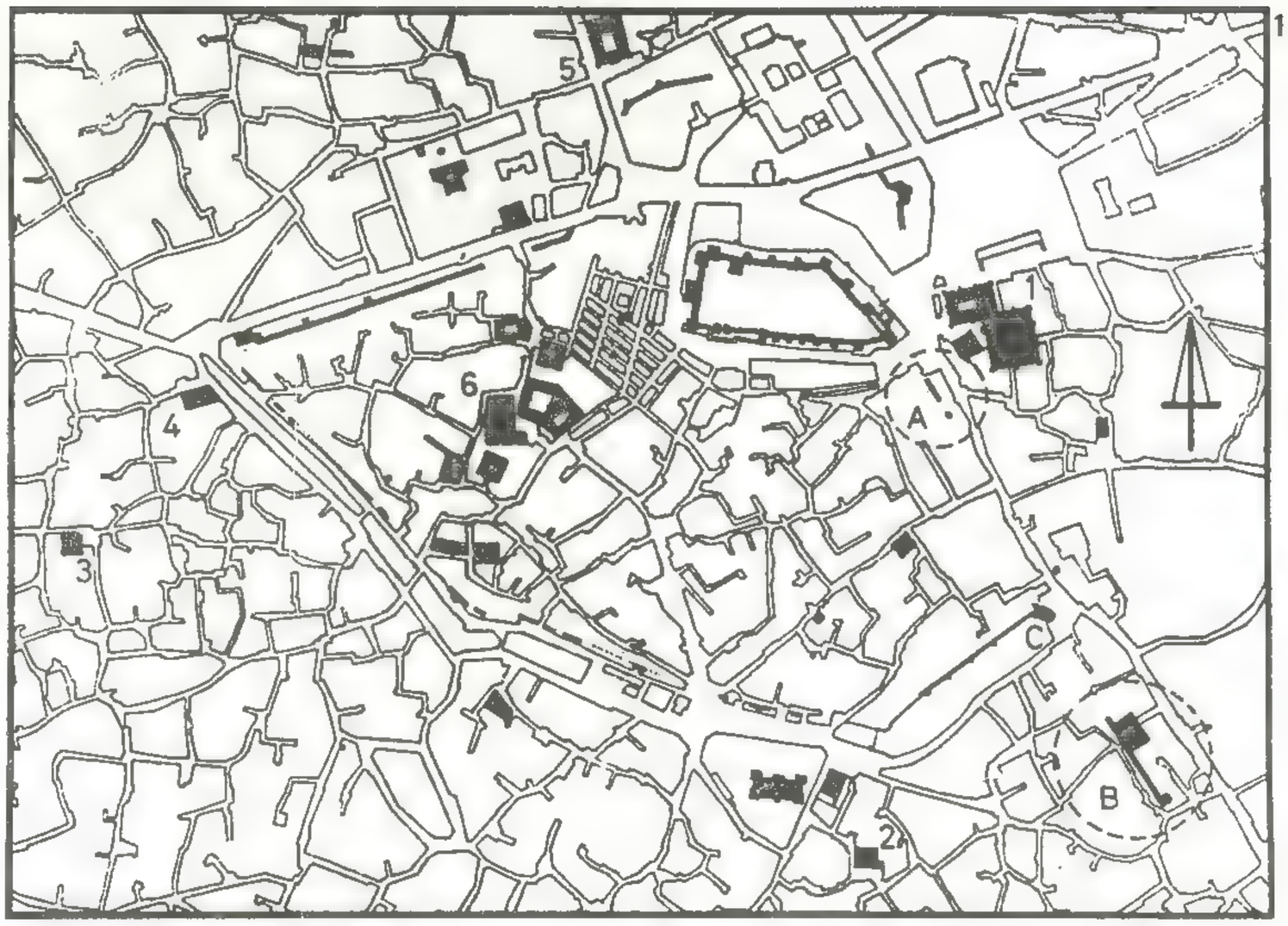

(Çizim 1) 1927-1929 yıllarında yapılan tespitlere göre Kayseri şehir suru kalıntıları ve araştırmaya konu olan kalıntı (A.Kentsel sit alanının kuzeyindeki şehir suru. B. Han Camii, Emîr Cemaleddin Kümbeti ve araştırmaya konu olan kalıntı. C. Yoğun Burç. 1. Huand Hatun Külliyesi. 2. Lala Camii. 3. Kölük Camii. 4. Hoca Hasan Medresesi. 5. Sahibiye Medresesi. 6. Ulu Camii) Kayseri planı -A.Gabriel. İncelenen kalıntı plana işlenerek belirtilmiştir.

(Çizim 2) 1927-1929 yıllarının kadastro durumu ile araştırmaya konu olan kalıntı, Han Camii ve yakın çevre (Kayseri Belediye Başkanlığı'ndan sağlanan 1/500 ölçekli kadastro planı işlenerek).

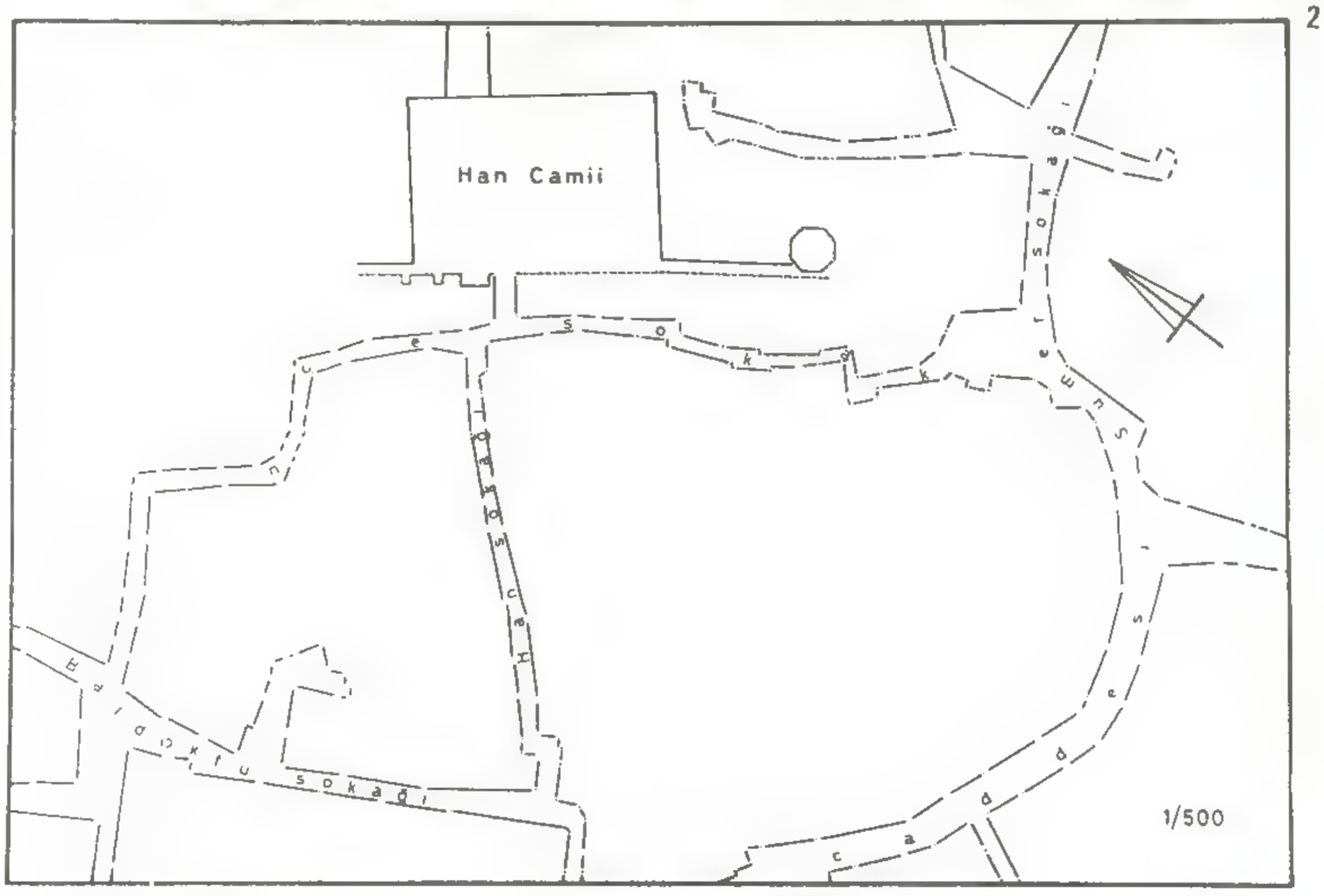

mıştır. Yapının evlerle sarılı durumu, içinden bir sokağın geçmesi gibi ciddî boyutlara ulaşmış iken, son olarak 30 Haziran 1970 tarihinde onaylanan imar planı ile gerekli tedbirlerin alınması sevindirici olmuştur.

Han Camii, adının açıkladığı üzere, han olarak inşa edilmiş, daha sonra yapılan değişikliklerle cami haline konmuştur (Resim 1). Yapı, Kayseri Vakıflar Bölge Müdürlüğü kayıtlarında "Han mahallesi camii" olarak anılmıştır[4]. Kitabesi olmayan yapının cami haline getirildiği tarih, yayınlanan bir araştırma ile açıklık kazanmakta, yapılacak değerlendirmelere belirli bir perspektif sağlamaktadır. Kayseri Kültür ve Turizm Müdür Yardımcısı Mehmet Çayırdağ'ın yayınladığı araştırma, yapının kıble yönüne inşa edilen Emîr Cemaleddin Kümbeti'nin 1188/89 (Hicrî 584) yılında yapıldığını ortaya koymuştur[5]. Kümbetin konumu, cami ile olan ilişkisini açıklamakta, yapının cami haline getirildiği tarihi belirlemektedir.

Yapı, güney-batıdan şehir surına yaslanan, derinliğine dikdörtgen planlı, beş sahınlı, avlusuz bir handır. Yapıda sahınlar yedi bölümlü olarak inşa edilmiştir. Orta sahın derinliğine atılmış kademeli beşik tonozlarla örtülürken, yan sahınlar enine tonozlarla kapatılmışlardır, yapının önünde beş açıklıklı, yuvarlak kemerli payeli bir revak yer almaktadır[6].

Kayseri şehir surunun Yoğun Burç'tan da öteye, güney-doğuya uzanımı, Emîr Cemaleddin Kümbeti (1188/89 Hicrî 584) kitabesi (Resim 2) ve Yoğun Burç (1214-1219) kitabesi (Resim 3) ile[7], kendine bir tarih temeli bulmakta, bazı görüşlerin ortaya konması mümkün olmaktadır.

1. Kayseri şehir suru doğu kesimde, Yoğun Burç'tan da öteye, güney-doğuya uzanmakta, surun inşa edildiği dönemde şehir de bu yönde yayılım göstermektedir.

2. Kayseri-Malatya yolunun başına, sura bitişik olarak bir han inşa edilmiştir; bu hanın şehir kapıları kapandıktan sonra, Kayseri'ye varan kervanları barkındırmak için inşa edildiği ifade edilebilir.

3. Hanın kıble yönüne inşa edilen 1188/89 (Hicrî 584) tarihli Emîr Cemaleddin Kümbeti, konumunun açıkladığı üzere hanın cami haline getirildiği sırada inşa edilmiş olmalıdır; bu dönemde şehir surunun bu kesimde artık önem taşımadığı, burada bir "sur dışı" mahallenin oluştuğu söylenebilir.

4. Yoğun Burç'un inşa edildiği 1214-1219 yılları, güney-batıya yönelen yeni şehir surunun inşa edildiği dönemi açıklamaktadır.

Kayseri şehir surunun Yoğun Burç'tan da öteye uzanımının, bugün için sınırlı buluntularla tespit edilebilmesi, Yoğun Burç'tan güney-batıya yönelen yeni surun inşası ve cami, medrese, kümbet yapılarından, sade konutlara kadar, Kayseri yapılarının yüzyıllardır taştan inşa edilmesi ile ilgilidir[8]. Şehir

1

2

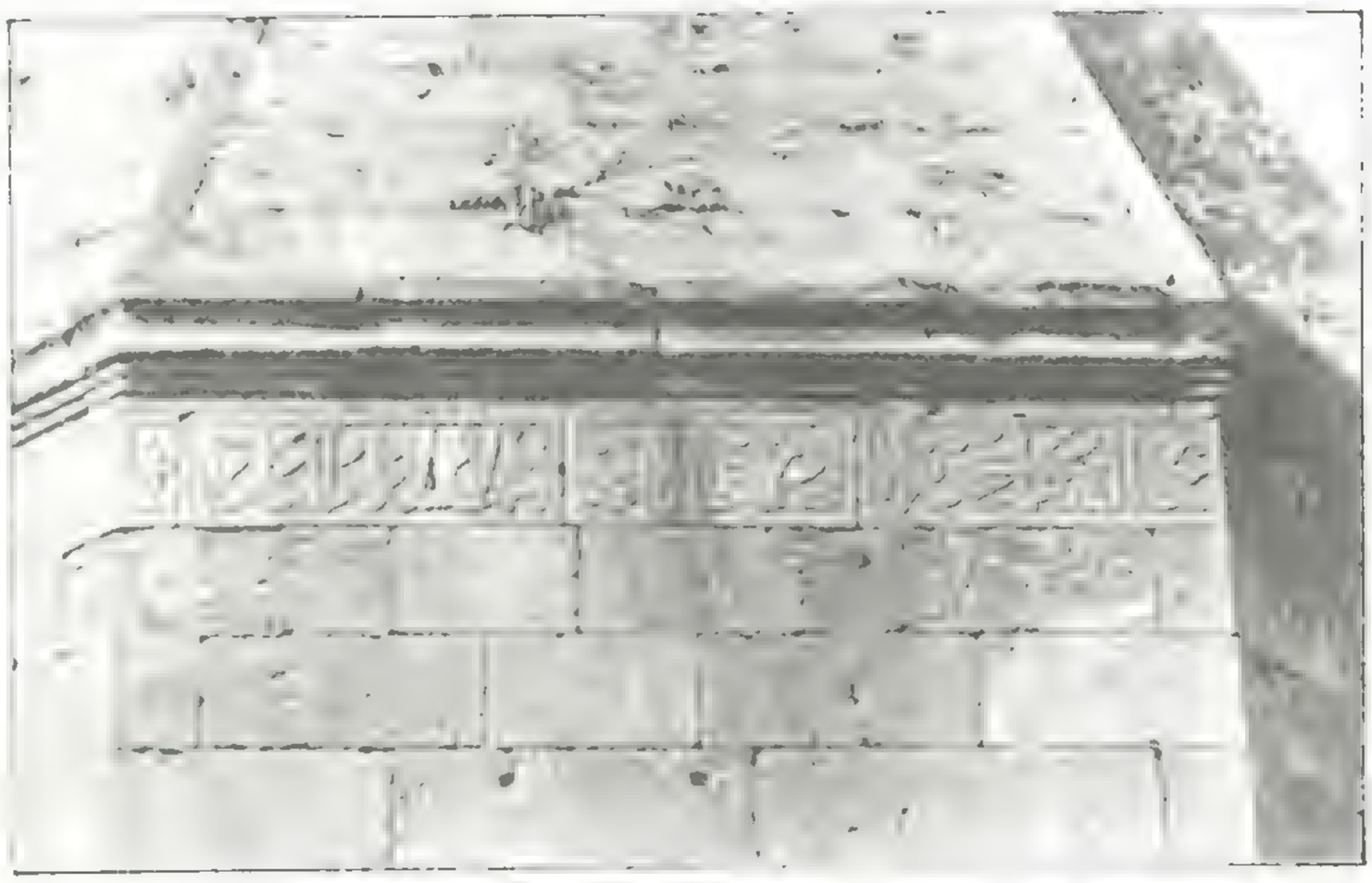

3

(Resim 1) Kayseri Han Camii (1980).

(Resim 2) Kayseri Emîr Cemaleddin Kümbeti'nin 1188/89 (Hicrî 584) tarihli kitabesinde emîrin adını veren başlangıç bölümü.

(Resim 3) Kayseri Yoğun Burç kitabesi (Eylül 1984)

suru, bu alanda önemini kaybetmiş, Yoğun Burç ve güney-batıya yönelen yeni sur inşa edilmiş, bu değişiklikler, hazır taşların sağladığı büyük ölçüdeki kullanım kolaylığı ile birleşerek, eski sur kalıntısının bu alanda yok olmasını çabuklaştırmıştır. Eski sur kalıntısının "Han mahallesi"[9]nde hayatı olumsuz olarak etkilemesi de, bu yok oluşu kolaylaştırmış olmalıdır, ancak 1927-1929 yıllarındaki kadastro durumunu gösteren planlarda, Han Camii'nin bulunduğu adada, bu yapı ile Yoğun Burç arasında görülen iki sokak, bu alanda sura bağlı bir yerleşmenin varlığını açıklamaktadır (Çizim 1).

Varlığı kabul edilen şehir surunun Emîr Cemaleddin Kümbeti'nin güneyinden, batıya ve kuzey-batıya yöneldiği ifade edilebilir. 1927-1929 yıllarındaki kadastro durumunu veren planlarda görülen sokak uzanımları, belirgin bir çizgi ile bu tahmine imkân sağlamakta, eski şehir surunun güney bölümü ile ilgili tespitlerin yapılabileceği alanları açıklamaktadır. Lala Camii'nin kuzeyindeki hamam ile belirlenen alan, surun birleşme yeri olabilir (Çizim 1).

Kayseri'nin ilk "sur dışı" mahalleleri, Han Camii ile birlikte, Lala Camii (Çizim 1-2. Lala Camii) ve Kölük Camii (Çizim 1-3. Kölük Camii) ile ortaya çıkmakta, bu mahallelerin kuruluş tarihleri, anılan tarih hatıraları ile yakından ilgili bulunmaktadır. Han Camii'nde, beş açıklıklı revaklı cephede, revak bölümlerinde ve yapının içinde ısrarla kullanılan "yuvarlak kemer" motifi, inşa tarihi bilinmeyen, kitabesi olmayan Lala Camii'nde aynı ısrarla kulanılan bir mimarî motif olarak dikkati çekmektedir. Lala Camii'nin kıble duvarı yanına, az bir açıklıkla inşa edilen kümbetin tarihi, Emîr Cemaleddin Kümbeti ile olan mimarî beraberlikle açıklık kazanmaktadır.

Eski sur kalıntısının yok oluşu, Yoğun Burç ve güney-batıya yönelen yeni surun inşa yılları olan 1241-1219'dan, XX. yüzyılın başına uza-

4

5

6

7

(Resim 4) 1957 yılında duvar ve duvar çıkmaları (K.Erdmann).

(Resim 5) 1980 yılında kalıntının durumu, yapının yenilenen arka duvarı.

(Resim 6) Önde kuzey-batıya yönelen duvar kalıntısı, arkada Yoğun Burç ve şehir surunun seğirdim yolu kalıntısı (1980).

(Resim 7) Duvar kalıntısının güney-doğu yönünde uzanımı. Sağda evlerin arasında daralan İnce sokak, arkada Emîr Cemaleddin Kümbeti (1980).

nan, 700 yıllık bir zaman içine yerleşmektedir.

Han Camii'nin güney-batı duvarı olarak kullanılmış olan ve kuzey-batı, güney-doğu yönlerine uzanımı tespit edilen kalıntı, bir duvar ve bugün için, bu duvara ait iki çıkma olarak ifade edilebilir (Çizim 2). Duvar kalınlığı 1.90-2 m. olarak ölçülmektedir. Duvarın, yapıdan ayrılarak kuzey-batı yönüne uzanan bölümü üzerinde yer alan çıkma, günümüze gelmemiş (Resim 4), yapılan *restorasyonda buraya* bir "dayanak kulesi" inşa edilmiştir. 1957 yılında çekilen resmi ve tespit edilen ölçüler, bu çıkma ile ilgili bilgileri bize vermekte, duvardan 1.60 m. ileri çıkan bu çıkma, 1.60 m. genişliğindeki yüzü ile güney-doğuda yer alan çıkma ile aynı özellikleri taşımaktadır. İki çıkma arasındaki açıklık 3.50 m. olarak ölçülmüştür[10] (Resim 5-8)

Dolgu duvar olarak, değişik boyda kesme taşlarla inşa edilen kalıntının, Huand Hatun Külliyesi'nin karşısında, kentsel sit alanının kuzeyinde yer alan şehir suru ile gösterdiği bütünlük, onun şehir surunun devamı olduğunu açıklamaktadır (Resim 9). Han Camii'nin günümüze ulaştırdığı kalıntı ile şehir suru, aynı ölçüleri vermekte, bu çok önemli özelliğe, aynı yapı tekniği ve malzeme unsurları da katılmaktadır. Şehir surunda, sur bedeni kalınlığı 2-2.10 m. değerleri ile ölçülmüş, duvardan 1.60-1.65 m. ileri çıkan, seğirdim yolunu taşıyan üst kemer dizisinin oturduğu yuvarlak kemerlerin 1.54-1.60 m. yüzlü

9

8

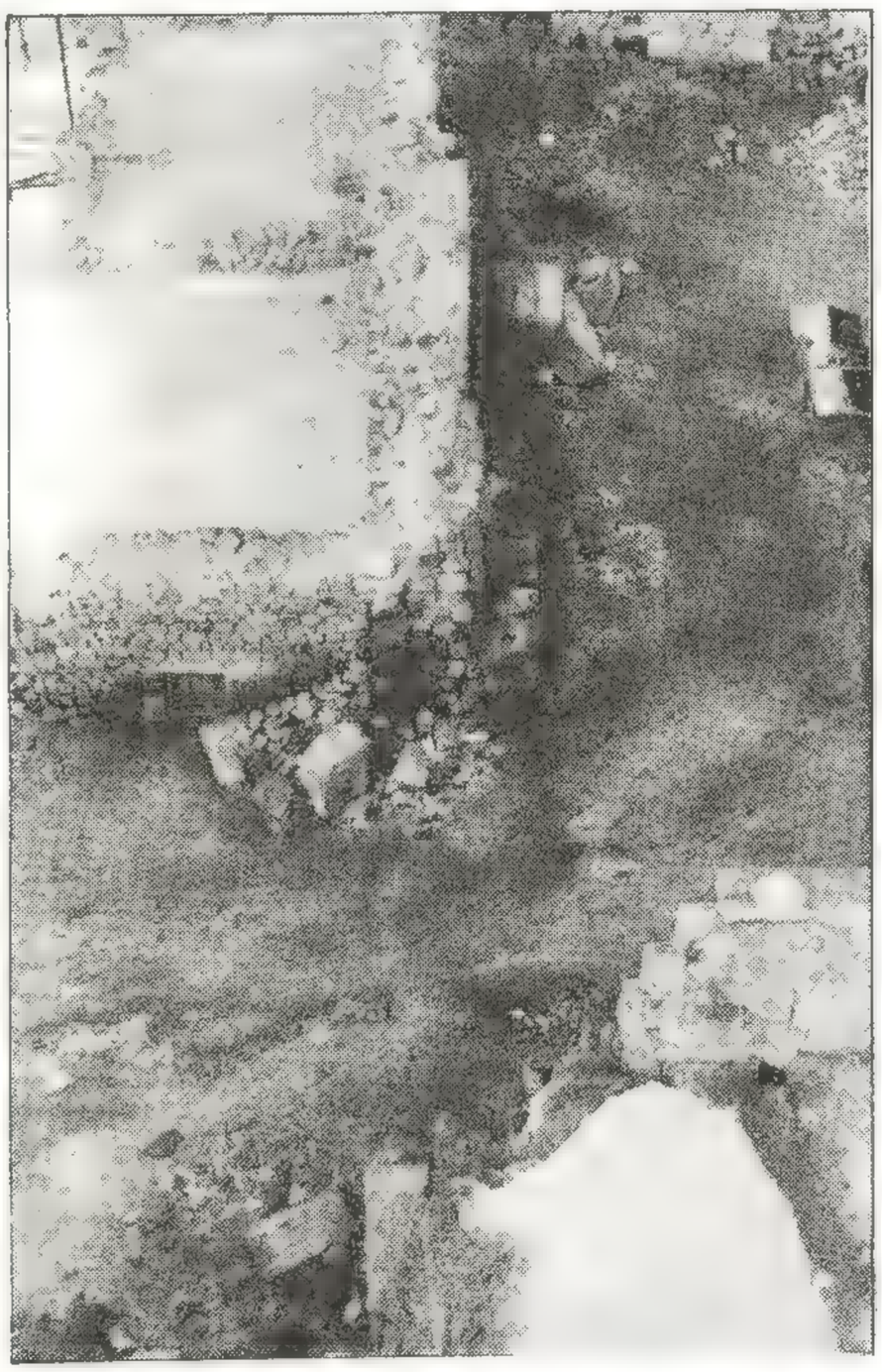

(Resim 8) Kuzey-batıya yönelen duvar kalıntısı

(Resim 9) Huand Hatun Külliyesi'nin karşısında, kentsel sit alanının kuzeyinde yer alan şehir surunun iç yüzü (1928) (A.Gabriel).

çıkmaları arasındaki açıklık 3.52-3.65 olarak tespit edilmiştir. Şehir surunun ölçüleri ve iç yüzünün elevasyonu, 1927-1929 yıllarında yapılan incelemelerin sonucu olarak, ortalama ölçü değerleri ile Prof. Dr. Albert Gabriel (1883- 1972) tarafından yayınlanmıştır.[11] Şehir surunun bu bölümü, İmparator İustinianus (527-565)'un inşa ettiği şehir suru olmalıdır (Procopius, De aedificiis, V.IV.7-14)[12].

İncelenen kalıntının Yoğun Burç'a uzaklığı 125 m. olarak ölçülmektedir. Günümüze gelen kalıntı ile Yoğun Burç arasında sıralanan evler, sur duvarı kalıntısının alt örgülerini güvenli bir duvar temeli olarak kullanmışlardır (Resim 6). Açıklıkla görülen bu durum, ortaya konan görüşe ayrı bir dayanak olmaktadır. Sur kalıntısı, Yoğun Burç'tan sonra, geniş bir açı ile kuzeye yönelmektedir.

Yoğun Burç'tan da öteye, güneydoğuya uzandığı ifade edilen şehir surunun doğusunda, bu sura paralel uzanan tarihî büyük mezarlık, varlığı ve konumu ile çok belirgin bir "sur dışı" motifi olarak, incelenen kalıntının niteliğini açıklayan ayrı bir belge olmaktadır.

Araştırmada kullanılan 1/500 ve 1/1000 ölçekli kadastro planlarını sağlayan Kayseri Belediye Başkanlığı'na yardımları için teşekkür ederim.

[1] Halil Edhem (Eldem), Kayseriyye şehri, İstanbul 1334, s.41, levha 2. Albert Gabriel, Monuments Turcs d'Anatolie, I. cilt, Paris, 1931, s.9, 21. Kâzım Özdoğan, Kayseri tarihi, kültür ve sanat eserleri, Kayseri, 1948 s. 175. Mahmut Akok, "Kayseri şehri tarihî iç kalesi", Türk Arkeoloji Dergisi, XXIII/2, Ankara, 1976, s.6.

[2] Tahsin Özgüç -Mahmut Akok, "Üç Selçuklu âbidesi- Dolay Han, Kesik Köprü Kervansarayı ve Han Camii", Belleten, XXII/86, Ankara, 1958, s.259.

[3] Kurt Erdmann, "Beobachtungen auf einer Reise in Zentralana-tolien im Juli 1953", Archaeologischer Anzeiger, 1954/1-2, Berlin, 1955, s.160-170. Kurt Erdmann, Das anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts, birinci bölüm, Berlin, 1961, s.165.

[4] Kayseri Mazbut Hayrat Taşınmaz Mallar Kütüğü, I. cilt, s. 13.

[5] Mehmet Çayırdağ, "Kayseri'de Selçuklu ve Beylikler dönemine ait bazı kitabe ve mezartaşları", Tarih Dergisi, 34, İstanbul, 1984, s.498-499.

[6] Prof.Dr. Kurt Erdmann, yapıda kullanılan yuvarlak kemerleri, hafif sivri kemer olarak vermiştir. Kurt Erdmann, Das anatolische..., birinci bölüm, XXVIII/1 (plan).

[7] Halil Edhem (Eldem) (1861-1938)'in eksik bölümler yüzünden kısmen okuduğu üç satırlık kitabe, Yoğun Burç'un I. İzzeddin Keykâvus (1211-1219) döneminde inşa edildiğini bildirmekte, tarihi olmayan kitabede sultanın "iki denizin sultanı" olarak anılması, 1214-1219 yıllarına yapılacak bir tarihlendirmeye imkân vermektedir. Halil Edhem (Eldem)'in yayınladığı kitabede, I. İzzeddin Keykâvus'un kitabe ve sikkelerinde bulunan (Es-sultân el-galib) unvanının, -bugün de okunabilen, (el-galib) sıfatı yer almamıştır (Resim 3). Halil Edhem (Eldem), adı geçen eser, s.41. Dr. Kemal Göde'nin bildirdiği değişiklik, kibatede olmayan bir ifadedir. Halil Edhem (Eldem), Kayseri şehri, Kemal Göde yayını, Ankara, 1982, s.67-68. Bugün kitabede eksik bölümler ve kırık yüzeyler çoğalmıştır.

[8] Hacı Kılıç Camii ve Medresesi (1249/50 Hicrî 647) ve Sahibiye Medresesi (1267/68 Hicrî 666), şehir suruna ait taşların kullanıldığı yapılardır.

[9] Kayseri Mazbut Hayrat Taşınmaz Mallar Kütüğü, I. cilt, s.13.

[10] Kurt Erdmann, Das anatolische..., Birinci bölüm, s.165.

[11] Albert Gabriel, adı geçen eser, I. cilt, s.19-20.

[12] Albert Gabriel, aynı eser, I. cilt, s.21.

OLYMPOS

ANTİK LİKYA ŞEHİRLERİ: I

Yunan öncesi eski dillerde adı dağ anlamına gelen Olympos antik Likya uygarlığının en önemli 6 kenttinden biridir. Teke yarımadasının Antalya körfezine bakan Batı kıyısında, Çıralı limanının güneyinde, Akdere'nin denize döküldüğü yerde kurulmuştur. Bugün Çıralı veya Yanartaş diye adlandırılan antik kent, doğuda Akdeniz, batıda Omurga dağı, kuzeyde Tahtalı dağı güneyde ise Musa dağı ile çevrelenmiştir. Yanartaş adı, Tahtalı dağın bir yükseltisi üzerinde bulunan Khimera kült yerinden gelmektedir. Khimera Yunan mitolojisine göre yeraltı yaratıkları olan Typhon ile Ekhidna'nın birleşmesinden doğan aslan ve keçi başlı, yılan kuyruklu bir canavardır. Homeros'a göre ağzından ateş fışkıran bu canavar, uçan kanatlı at Pegassos'a binen Glaukos oğlu Bellerophontes tarafından öldürülmüştür. Khimera'nın ağzından fışkırdığı rivayet edilen bu ateş, aslında devamlı olarak yanan doğal gazdan başka bir şey değildir. Bugün yöreye adını veren yanar ateşin olduğu yerde çeşitli yapı kalıntıları ile Hıristiyanlık dönemine kadar uzanan bir tapınaktan bahseden kitabeler vardır.

Olympos'a, Antalya-Kumluca karayolunun 70. kilometresinde doğuya ayrılan 6 kilometrelik asfalt ve 3 kilometrelik toprak yolla ulaşılır. Bu yol antik İskender yolunun bir bölümünü de içine almaktadır. Olympos doğu-batı yönünde 500-600 metre, kuzey-güney yönünde ise 200-250 metre boyutlarındaki bir alana yayılmıştır. Bu alan çoğunluğunu defne ağaçlarının oluşturduğu bir bitki örtüsü ile kaplanmıştır. Kekik, adaçayı, çitlenbik, zakkum ve çam ağaçları, bu bitki örtüsünü tamamlamaktadır. Antik kent gerek bitki örtüsünün ve gerek tarihî kalıntılarının daha iyi korunabilmesi için, "Olympos ve Bey dağları Millî Parkı" sınırları içinde yer almaktadır.

Sıcak ve kurak yazları, ılık ve yağmurlu kışları ile tipik bir Akdeniz ikliminin hüküm sürdüğü bu yörede, 13. yüzyıldan bu yana bölgeye yerleştirilmiş olan Türkmenler ve Yörüklerin soylarından gelen insanlar yaşamaktadır.

Olympos'un hangi tarihte ve ne şekilde kurulmuş olduğu hakkında kesin bir kanıta bugüne değin rastlanmamıştır. Ancak, antik çağ yazarlarından edindiğimiz bilgilere göre, Hellenistik devir içinde varolduğu anlaşılmaktadır. Olympos hakkındaki kitabelerin M.Ö. 2. yüzyıl başlarına kadar indirilebilmesi, üzerinde OLYM yazısı olan ve M.Ö. 168-78 yılları arasındaki Likya birliği dönemine ait sikkelerinin ele geçmesi, antik kentin duvarları üzerinde görülen hafif kabarık dışbükey (bosajlı) duvar örgüsünün Hellenistik devir için karakteristik oluşu bu iddiayı kuvvetlendirmektedir.

Böylece, ilk kez M.Ö. 2. yüzyılda adından sözedilmiş olan Olympos bu yüzyılın ortalarında Likya birliğine girmiştir. Ephessoslu Artemidorus'a göre, Olympos, Likya birliğinin önde gelen kentleri olan Pınara, Patara, Tlos, Ksanthos ve Myra ile birlikte genel kongrede temsil edilip 3 oy kullanma hakkına sahip olmuştur. M.Ö. 2. yüzyıl sonlarına Cicero Olympos'u "zenginlikler ve sanat eserleri ile dolu bir kent" diye tanımlamıştır. Bu tanıma göre zengin bir kent olarak ün yapan Olympos, M.Ö. 1. yüzyıl başlarında Pontus kralı Mithradates'in istilâ girişimi üzerine karşılaştığı güç durumdan sonra, Kilikyalı korsanların egemenliği altına girmiştir. Kilikyalı korsanların reisi olan Zeniketes'in eline geçen ve ona yataklık eden Olympos, Phaselis ve Rhodiapolis gibi kentleri bu baskıdan kurtarmak görevini üstlenen Romalı komutan Publius Servius Isauricus Vatia tarafından M.Ö. 75 yılında korsanlardan temizlenmiştir. Yaklaşık iki yıl süren ve korsan reisi Zeniketes'in Olympos'da evi ve ailesi ile birlikte yakılarak öldürülmesi ile sona eren bu savaşta Vatia'nın yanında genç Julius Caesar da yer al-

NEVZAT ZAFER

En üstte; Olympos dağı, Akdere ve Bizans kilisesi. Üstte; Nekropol'den görünüm. Yanda; Çıralı kumsalı ve Akdere. (Fotoğraflar Nevzat ve Ümit Zafer tarafından çekilmiştir.)

mıştır. Ancak zafer sarhoşluğuna kapılan Vatia, Olympos'u yağma ederek topraklarını Roma'ya bağlamıştır. Olympos, bu olaydan sonra korsanlara yataklık suçundan Phaselis ve Korykos'la birlikte cezalandırılarak Likya birliğinden çıkarılmıştır. M.S. 2. yüzyılda Roma İmparatorluk devrinde bağışlanan Olympos, bir kitabeye göre Roma İmparatoru Hadrianus tarafından ziyaret edilmiş ve bir süre için kente Hadrianopolis adı verilmiştir. Yine aynı yüzyıl içinde Likya'nın en önemli zenginlerinden olan Rhodiapolisli Opramoas, gerek tanrı Hephaistos onuruna düzenlenen festivaller ve gerekse M.S. 141 yılında meydana gelen büyük deprem felâketinin yaralarını sarmak için Olympos'a maddî yardımlarda bulunmuştur. Bölgede Hıristiyanlık erken bir devirde başlamış olup, papaz Methodius M.S. 300 yılında Olympos'u ziyaret etmiştir. M.S. 4. yüzyıldan itibaren tekrar korsan yatağı olan Olympos, 7. ve 8. yüzyıllardaki Arap istilâlarından sonra 9. yüzyılda Cenevizli tüccarların bir üssü haline gelmiştir. Olympos'a yerleşim, Barbaros Hayrettin Paşa'nın Akdeniz'de Türk egemenliğini sağladığı 16. yüzyıla kadar devam etmiş olup, sonra kent terkedilmiştir.

Bugün Olympos'da görülebilen kalıntılar, genellikle geç Romaerken Bizans dönemini yansıtmaktadırlar. Batı-doğu yönünde akıp kenti ortadan ikiye bölen dere bir kanal şekline sokulmuş olup, deniz ticaretinin yürütülmesini sağlamıştır. Kuzey ve güneyde rıhtımları da bulunan bu kanaldan geçip içerilere kadar girebilme olanağını bulan gemiler burada yükleme ve boşaltma işlerini görebildikleri gibi doğal bir korunma yerine de sahip olabilmişlerdir. Olympos'un korsanlar tarafından bir üs olarak kullanılmasının en önemli nedeni hiç şüphesiz bu kanalın, gemilerin gözden uzak tutulmasını sağlamasıdır. Derenin içinde denizden yaklaşık 80 metre kadar uzaklıkta bulunan köprü ayağı, Roma devri kalıntıları arasındadır. Derenin güney yakasındaki rıhtım duvarı çok iyi korunmuş olup, hafif kabarık polygonal taşlarıyla yapılış tarihini Hellenistik devre kadar götürmektedir. Bazı yerlerde 3 metre yüksekliğe ulaşan bu duvarın batı ucunda dikdörtgen blok taşlardan yapılmış nefis bir işçilik gösteren Roma çağı duvarı bulunmaktadır. Her iki yakada kalan diğer surlar ve duvarlar geç Romaerken Bizans Devri özelliği taşımaktadırlar. Derenin kuzey yakasında, kentin yerleşim alanı ile Akropol, hamam, su kanalı, Marcus Aurelius tapınağı ve çeşitli lâhitler yer almaktadır. Kuzeydoğuda denize en yakın yükselti üzerinde bulunan Akropolün eteğinde Bizans kalesi ve surları denize paralel bir şekilde uzanmaktadır. Sur duvarları yer yer iyi korunabilmiş olan kalenin eteğinde dereyi dağlara bağlayan antik yolun izleri görülmektedir. Akropolün batısındaki düzlükte koyu yeşil renkli sık orman örüntüsünün altında kentin yerleşim alanı bulunmaktadır. Ancak, bu alandaki sık bitki örtüsü ve birbiri içine kaynaşmış olan kalıntılar ev plânları hakkında bilgi alınmasına engel olmaktadır. Çevreye serpiştirilmiş durumdaki Likya tipi lâhitlerden biri, ön yüzündeki kapı kabartması, çiçek ve bitki motifleri ve kitabesi ile ilgi derlemektedir. Bu lâhitin batısında erken Bizans dönemine ait mozaikli bir hamam bulunmaktadır. Mozaik parçaları üzerindeki dalga, baklava ve bitkisel motifler ile keklik ve balık figürleri izlenmektedir. Bu çeşitli süsleme elemanlarının aynı döşeme üzerinde kullanılması, M.S. 4-6 yüzyıllar arasında çok moda olan bir tarzı yansıtmaktadır. Hamamın hemen yanından geçen, kenti kuzeybatı-güneydoğu yönünde kesen su kanalı üzerindeki onarım ve izlerden, kanalın Osmanlılar zamanına kadar kullanılmış olduğu saptanmaktadır. Hamamın güneybatısında Olympos'un en görkemli yapılarından olan Marcus Aurelius tapınağı yer almaktadır. Sağlam durumdaki süslemeli kapısı, çevreye dağılmış olan sütun ve İon tipi sütun başlıkları ile etkileyici bir görünüme sahiptir. Prostylos tarzındaki bu tapınağın önündeki kitabesinde Roma İmparatoru Marcus Aurelius'a ithaf edildiği okunabilmektedir. Bu kitabeden tapınağın M.S. 172-180 yılları arasında yapılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Marcus Aurelius Tapınağı

Olympos'un güneydoğuda denizle birleştiği yükselti üzerinde bir ortaağaç kalesi yer almaktadır. Bu kale, korsanlar, Rodos şövalyeleri ve Cenevizliler tarafından kullanılmış

Kapı ve bitkisel motif kabartmalı lahit

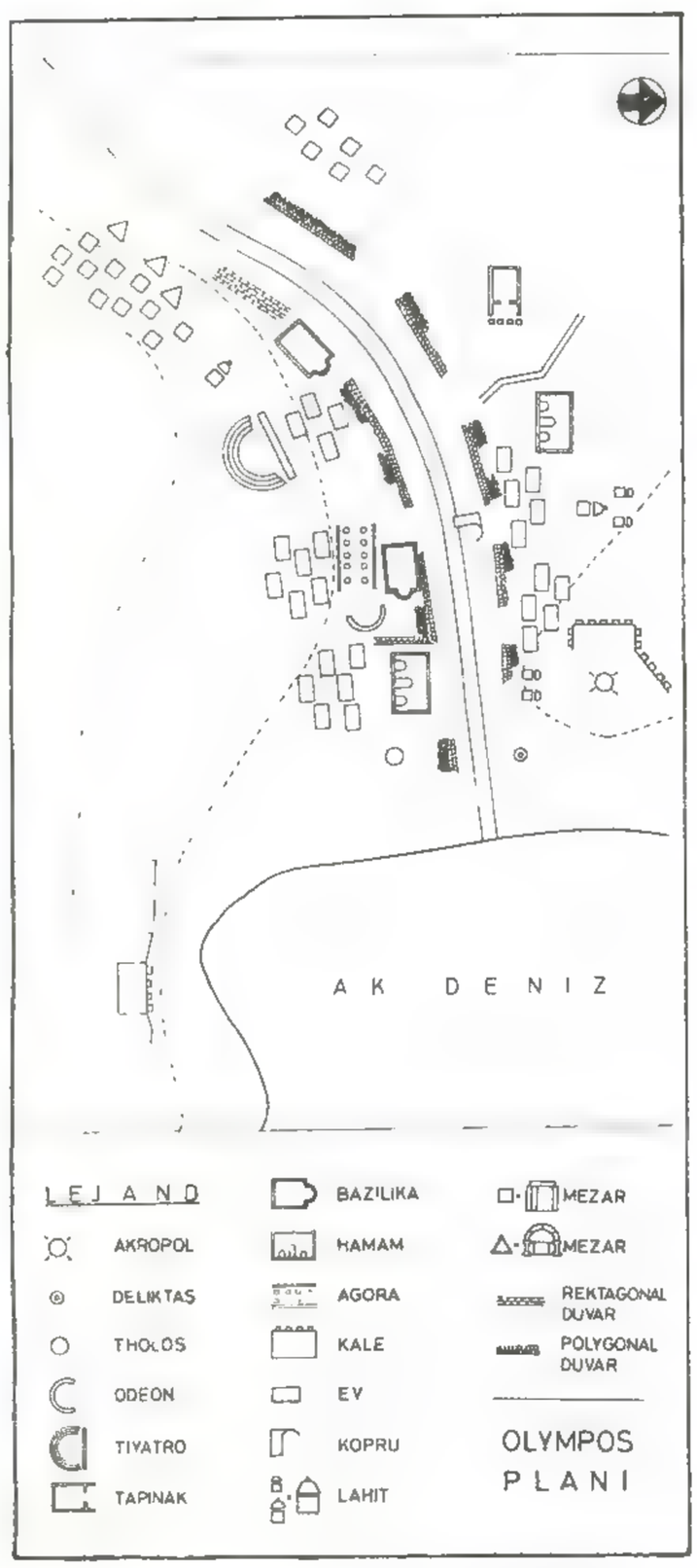

(Nevzat Zafer tarafından hazırlanmıştır.)

olmalıdır. Kalenin batısında kara ve deniz hamamı, Odeon ve Agora bulunmaktadır. Çevreye dağılmış olan Korintos başlıklı sütunlar ve çeşitli mimarî elemanlar Agora'nın portikolu olduğunu ortaya koymaktadır. Geç Roma devrine ait olan bu kalıntıların yanında yer alan Bazilika, kullanılan tuğlalı malzeme ve duvar işçiliği bakımından erken Bizans devrine tarihlenmektedir.

Olympos'un tiyatrosu Bazilika'nın güneybatısındaki bir yükselti üzerinde kurulmuştur. Doğal bir meyile yaslanan oturma sıraları depremler nedeniyle bozulmuş durumdadır. Yaklaşık 1000-1500 kişi alabilecek kapasitedeki tiyatronun batı paradosu ayakta kalmış olup, bir tünel şeklinde orkestra bölümüne sokulmaktadır. Scene (sahne binası) parçaları çevreye dağılmıştır. Ancak, scene'nin mimarî elemanlarından, tiyatronun M.S. 2. yüzyılda yapılmış olduğunu söylemek mümkün olmaktadır.

Olympos'un en görkemli bölümünü hiç şüphesiz nekropol alanı oluşturmaktadır. Olympos dağının eteğindeki teraslara yayılmış olan taş mezarlar Likya bölgesinin klâsik mezar tiplerinden farklı bir yapıya sahiptirler. Hemen hemen tümü kitabeli olan bu mezarlar köy evlerinin bahçelerindeki fırınlara benzemektedirler. Tek başına anıtsal tipte inşa edilmiş olanlara da rastlanmaktadır. Yan yana sıralanmış olan ve giriş kapılarının üst bölümleri kemerlerle örtülü olan bu mezarların kanallar içinde hareket eden sürgülü taş kapakları vardır. Geç Roma devrine ait olan bu mezarların kitabelerinden 200 kadarı yayınlanmıştır. Kitabelerden birçoğu "Olymposlu" ibaresini içermektedir. Dinî, mâlî ve adlî konulardan bahsedilmektedir. Aile mezarlarıyla ilgili kitabelerdeki metinler, soru-cevap şeklinde düzenlenmiş olup atalarıyla yapılan bir tür konuşma biçiminde "ilerle" veya "bekle" teması üzerinde oluşmaktadır. Kitabelerin bir bölümünde, mezarlara zarar verecek olanlardan alınacak para cezalarını da gösteren hükümler yer almaktadır. Bu cezaların Olympos'da barışı korumak için görevlendirilmiş olan ve kentteki Romalılar arasından seçilen bir memura ödeneceği ve miktarlarının da onun takdirlerine göre belirleneceği açıklanmıştır. Dinsel konularla igili olarak en çok Hephaistos adına rastlanmaktadır. Onun adına adaklar ve kurbanlar verildiği, onuruna festivaller düzenlendiği kitabelerde yer almaktadır. Khimera, Apollo ve Athena adlarından da sık sık bahsedilmektedir.

Olympos'un ana nekropolünün batı ucunda, oldukça yüksek bir alanda bulunan bir mezarın kitabesi oldukça ilginçtir:

Tanrı der ki, her şeyi mutlu bir şekilde yapacaksın
Talihin sayesinde Pythios (Apollon) yardımcı olacak
Toprak sana zahmetlerinin karşılığında mükemmel ürün verecek
Yasalarda ters bir güç zayıf kalacak
Dürüst evliliklerin dölünü görmek için âşık olacaksın
Herhangi bir zarara uğramamak için büyük fırtınadan kaç
Her şeyi gören parlak güneş seni de görsün
Bu yolda ilerlerken tanrılar sana yardımcı olur.
Alın teridir her şeye bol bol sahip olarak dolaşacaksın
Dalgalarla çarpışmak zordur bekle dostum
Akıl açıklama yoluyla her şeyi güzelce gösterir
Yorulmak zorunludur dinlenmek güzel olacaktır

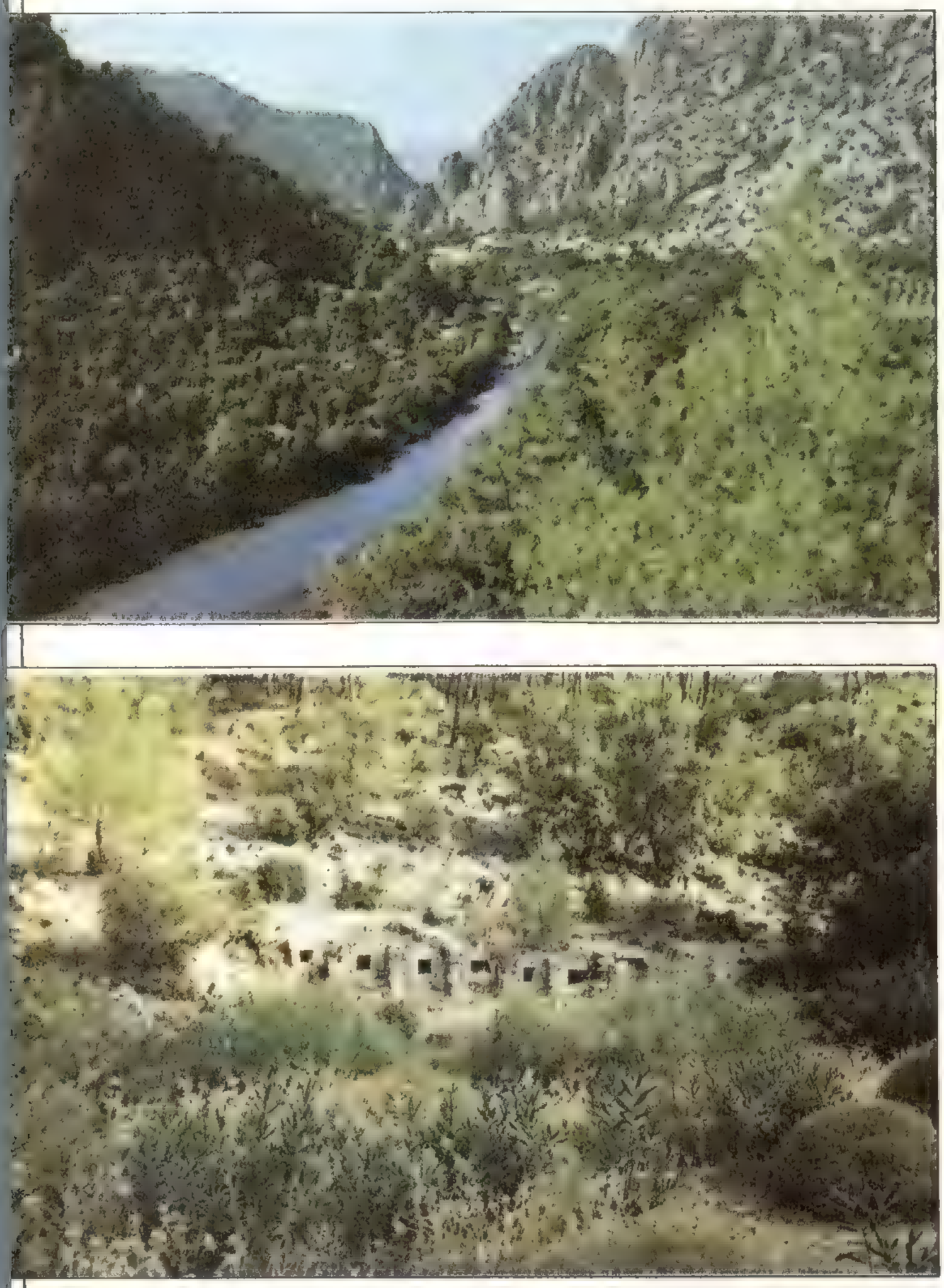

Üstte; Olympos vadisi ve Akdere. Altta; Nekropol'den görünüm.

Kavga nedeni bir armağan
kehaneti yerine getirir
Kuru dallardan meyve almak
mümkün değildir
Ekmeyen bol ürün toplayamaz
Birçok yarışlara katılıp çelenk
alacaksın
Kısa bir süre beklersen daha kolay
yaşayacaksın
Phoibos bilgece konuşur bekle
dostum
Şu andaki sıkıntılarının sonu
gelecek
İşin iyi şeyler vaadediyor
Aptalca bir iş yaptığında bir süre
sonra tanrıları suçlayacaksın
Başarı kazanarak kehaneti altın
kılacaksın dostum
Tanrıların haklı yargısına
kavuşacaksın
Ham ürün alırsan yararlı değildir

(M.Ross de Blandensburg'un Borrel tarafından Le Bas'ya nakledilen kopyasından D.T.C.F. öğretim üyelerinden Dr. Candan Türkkan tarafından çevrilmiştir.)

Bu kitabe, bugün kullanılan özdeyişlerin, yaklaşık 1800 yıl öncesi özdeyişler ile ne denli bir paralellik içinde bulunduğunu göstermesi bakımından ilginçtir.

Olympos dağının sarp yamaçlarından birinde tarafımdan bulunan ve henüz yayınlanmamış olan bir altar (sunak) kitabesinde:

MARTEİ
NOS-STA
TİONARİ
OS-İMBİ
KTO-EY
HN

Muhafız subayı
(karakol komutanı) Marteinos
(Tanrı) İmbikto'ya adadı.

denilmektedir. (Çeviri, Ender Varınlıoğlu tarafından yapılmıştır.)

Olympos'un diğer görkemli bir eseri de, çatısı İon yaprakları ile süslü girlandlı bir lâhittir. Likya bölgesinde aynı tür çatı örtüsüne Kyenae'deki (Yavu köyü) bir lâhit üzerinde de rastlanmıştır. Bu ilginç lâhitin sandukasının ön yüzünde kabartma şeklinde işlenmiş bir Eros ile kadın ve erkek figürleri tasvir edilmiştir. Çevrede bu kabartmalı lâhitten başka daha küçük boyutlarda olan ve çocuklara ait olması gereken bazı lâhitler de yer almaktadır.

Doğal güzellikleri, harabeleri, ilginç mitolojisi ve bol sayıdaki kitabeli mezarlarıyla Olympos, Anadolu'muzdaki eski uygarlıkların en görkemlilerinden olan Likya'nın en seçkin kentlerinden biridir.

Akşit O., *Likya Tarihi*, İst. 1967
Bean G., *Southern shore of Turkey*, 1968
Beaufort F., *Karamania*, 1818
M.M.C. *Lycia*
Doro Levi, *Antioch Mosaic Pavements*, V.I-II, Princeton 1945
Fellows C., *A Journal written during an excursion in Asia Minor*, Lon. 1839.
Jobst W., *Die mosaiken der Hanghauser in Ephesos*, 1977.
Kalinka E., *Tituli Asiae Minoris*, V.2 Tituli Lyciae, Fas. 3, 1944
Le Bas P.-Waddington H., *Inscriptions Graecques et Latines*, N.York 1972
Pauly Wissowa, *Ruge in R.E.*, Stuttgart, 1899-1965
Strabo., *The geography of Strabo*, V.6 Book 14, Lon.Cambridge, 1967-70.
Zafer N., *Olympos*, Ankara, 1979 (Yayınlanmadı)

GENÇ BİR ALMAN BİLİM ADAMI VE YAYIMCI

Dr. Klaus Schwarz

NEJAT GÖYÜNÇ

1985 Dünya Gençlik Yılı olarak ilân edildiğine göre, Türkoloji'ye hizmet eden bilim adamları arasında, yalnız eski kuşaktan olanlara değil, yeni ve genç bilim adamlarına, araştırıcılara da yer vermek gerekir. Eski kuşak derken, *Tarih ve Toplum*'da son bir kaç sayıda kendileri ile söyleşide bulunulan Andreas Tietze, Irène Mélikoff, Robert Mantran gibi ünlü Türk Tarihi, Dili, Edebiyatı ile uğraşan bilginlerden söz edildiği anlaşılır. Bu yazıda Türk okuyucuları tanıtılacak Dr. Klaus Schwarz, genç yaşına rağmen iki yönlü bir Alman bilim adamı, hem araştırıcı, hem de yayımcıdır. Her iki sahada da ün yapmıştır.

Hayatı: Klaus Schwarz, 29 Ekim 1943'te bugün Polonya'da bulunan Posen (şimdi: Poznan) şehrinde doğmuştur. Kendisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin 20. yılında doğuşunu, kaderin güzel bir cilvesi olarak nitelemektedir. Babası demiryolu memuru idi. 1945'te ailece Berlin'e kaçmışlar, bir süre orada kalıp büyümüş, daha sonra da Batı Almanya'da Westfalen'da Hagen şehrine göç etmiş, liseyi de orada tamamlamıştır. Yeni mezun Klaus Schwarz cebinde çok az bir para bulunmasına rağmen altı ay Yakın-Doğu ülkelerinde seyahat etmiş, bu arada Türkiye'den, Türklerden çok hoşlanmış, kendi deyimi ile "onların konukseverliklerini ve içtenliklerini tanımış", hayran olmuştur. Edindiği bu hisler hayatını da değiştirmiştir.

Bir tank birliğinde askerlik hizmetini de tamamladıktan sonra, Freiburg Üniversitesi'ne kayd olan Klaus Schwarz, İslâm Bilimleri ve Tarih okumuş, özellikle Osmanlı Tarihi ilgisini çekmiştir. Kendisini en fazla etkileyen hocaları ise Prof. Dr. Hans Roemer ve Prof. Dr. Josef Matuz olmuştur. Almanya'da İslâm Bilimleri öğrenimi yapanların her türlü yayını okuyacak ve konuşacak kadar Arapça, Farsça ve Türkçe öğrendikleri, örneklerinden bilinir. Klaus Schwarz 1970'de Sina yarımadasındaki bir manastırda bulunan Türkçe belgeler konulu tezi ile Dr. Phil. unvanını almıştır. Bu doktora tezi, hemen aynı yılda kurulan Schwarz Yayınevi'nde basılmıştır: *Osmanische Sultansurkunden des Sinai-Klosters in türkischer Sprache* (Freiburg 1970, 218 sayfa).

Dr. Klaus Schwarz'ın esas mesleği "Kütüphanecilik"tir. 1972'den beri Berlin'de Prusya Devlet Kü-

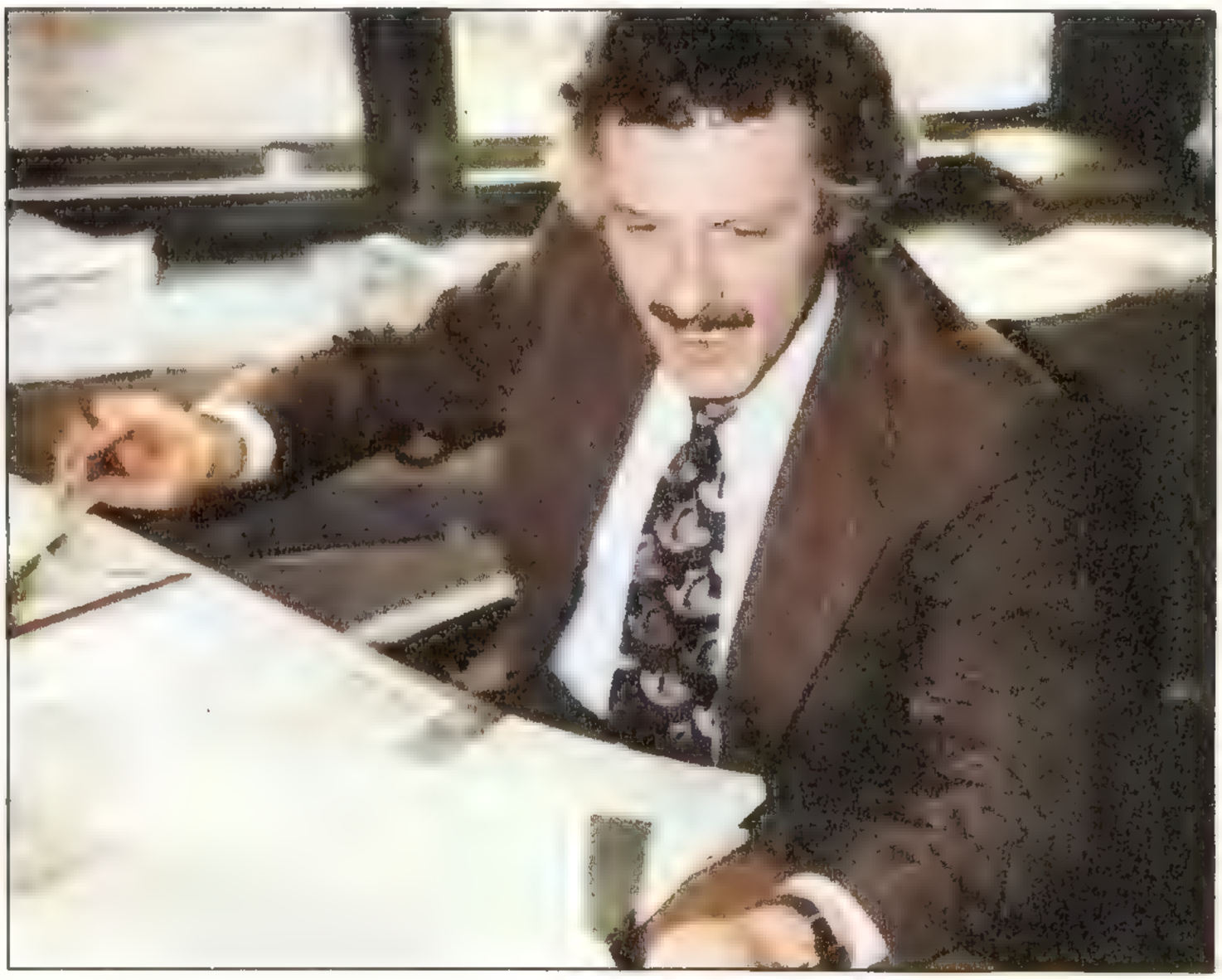

tüphanesi'nde çalışmaktadır. Bu kütüphanenin basılı veya yazma pek çok Türkçe eseri barındırdığı bilinmektedir. Dr. Klaus Schwarz böylelikle ilmî çalışmalar için mükemmel bir ortam bulmuş olmaktadır. Onun yetişiş tarzı, öğrendikleri Türkiye'de de Kütüphanecilik öğrenimi yapanlar için, programlar için bir örnek teşkil etmelidir.

Bilimsel Çalışmaları: Dr. Klaus Schwarz'ın çalışmaları iki grupta toplanabilir:

a. Bibliyografya ile ilgili olanları. Bunlardan en önemlisi *Verzeichnis deutschsprachiger Hochschulschriften zum islamischen Orient (1885-1970). Deutschland-Österreich-Schweiz* (Freiburg 1971, 280 sayfa) adını taşıyanıdır. Çok kısa bir sürede kapışılan ve tükenen bu kitap, ilkine nazaran iki buçuk katı genişletilmiş, 1978'e kadar uzatılmış olarak 1980'de yeniden basılmıştır: *Der Vordere Orient in den Hochschulschriften Deutschlands, Österreichs und der Schweiz. Eine Bibliographie von Dissertationen und Habilitationsschriften, 1885-1978* (Freiburg 1980, 722 sayfa).

Dr. Klaus Schwarz'ın, Barbara Maurer ile birlikte, bir başka bibliyografya çalışması da Afrika ile ilgilidir: *Hochschulschriften zu Schwarzafrika. Deutschland-Österreich- Schweiz* (Freiburg 1979, 226 sayfa).

Tarihî gelişimi içinde Türkçe yayınları kapsayan bir başka çalışma ise henüz "basılmamış diploma çalışması" halinde faydaya sunulmuştur: *Die türkische Allgemeinbibliographie. Eine Untersuchung unter Berücksichtigung den historischen Entwicklung* (Köln 1974, 106 sayfa).

b. Türkçe yazmalar ve vakfiyelerle ilgili olanları. Bu çalışmalardan bazıları makaleler halinde dergilerde yayınlanmışlardır: "Türkische handschriften in der Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz-kurzer Überblick und Neuerwerbungen", *Turcica* 14 (1982), s. 117-129 ve "Türkische Urkunden in der Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz (Berlin/West)", *Etudes Balkaniques* 1 (1983), s. 101-102.

Kitap halinde yayınlananları da vardır: *Die Stiftungen des osmanischen Grosswesirs Koğa Sinân Pascha (gest. 1596) in Uzunğaova/Bulgarien,* Berlin 1983, 81 sayfa (Hars Kurio ile birlikte) ve *Die Stiftungen des osmanischen Wesirs İskender Pascha (gest. 1571) in Ägypten,* Berlin 1984, 250 sayfa (Gerd Winkelhane ile birlikte).

Yayımcılığı: Dr. Klaus Schwarz'ın 1970'de Freiburg'da kendi adı ile

Batı Berlin Prusya Kültür Varlığı Devlet Kütüphanesindeki Türk Beratları

Dr. KLAUS SCHWARZ
Çeviren: Tanıl BORA

SBPK'nin [başlıkta sözü geçen kütüphane] Şark bölümü, Türk yazı reformundan önce Arapça yazıyla basılmış kitaplardan oluşan zengin varlığının[1] yanısıra, tüm bilgi dallarında kapsamlı bir Türkçe elyazmaları kolleksiyonuna sahip.[2]

Bunlar arasında, bir kısmı doğrudan doğruya Bulgaristan'la ilgili olan bir dizi Osmanlı beratı da var. Burada başlıca iki grup berat sözkonusu- mahkeme beratları ve hükümdar beratları. Mahkeme beratları üzerine, ki bunlar kural olarak vakıf beratlarıdır (*vakfiye*), daha önce başka bir yerde bilgi verilmişti.[3]

Burada, beş kez büyük vezirlik yapmış olan ünlü Koca Sinan Paşa'nın vakfının vakıf beratı özellikle sözü edilmeye değer. Büyük vezir, 1593 yazında Macaristan seferi sırasında Uzuncaova (Haskova ve Plodiv arasındaki Uzundžova) vadisinde iki han, bir cami ve bir imaret yapılmasını emretmişti.

Sultan III. Mehmed'in şaheser bir tuğrasıyla bezenmiş olan berat Ocak 1596 tarihi taşıyor.[4]

Bunun ötesinde kütüphanede çeşitli Osmanlı sultanlarının kalemlerinde hazırlanmış hükümdar beratları var.

En yeni sultan beratlarından biri, II. Abdülhamid'in kaleminden Bağdat'daki Pers maslahatgüzârı (*baskârpardâz)* için 25 Mayıs 1908'de hazırlanmış olan bir onay beratı (Hs.or. 2498 olarak kayıtlı). İstanbul'daki Pers elçisi, Bağdat'daki yeni Pers maslahatgüzârı Mirza Gâfar Hân'ın onaylanmasını rica etmişti. Beratla, kendisine bu onay ve anlaşmalara dayalı bütün haklar için güvence sağlanmış oluyor. Berat çok büyük: 58 × 53 cm.

Diğer bir berat da bir anlamda Bulgaristan'la ilişkili. Burada, daha sonra Sofya'da Almanya maslahatgüzârı olan Baron von Thielmann (Ms.or.fol. 4051) için 3 Temmuz 1872'de verilmiş seyahat fermanı (*yol emri*) söz konusu. Ferman Erzurum, Sıvas, Halep, Bağdat ve Trabzon valilerine yönelik. Alman elçiliği, bu seyahat fermanını sekreteri için istemişti.

Kolleksiyondaki başka bir berat, Halil İbn Salih diye birisinin Doğu Anadolu'da Bayburt'taki Seydi Yakub dervis manastırına *(tekke)* yönetici *(halife)* olarak atanmasıyla ilgili (Ms.or.fol. 4250). 22 Kasım 1841'de hazırlanmış ve 72 × 53.5 cm. ölçülerinde.

İstanbul'daki Prusya elçisi Baron Werther için hazırlanmış olan bir ferman da, 1812 yılı Haziran ayının son günlerinden kalma (Ms.or.fol. 350). Ferman, İstanbul-Bursa yolundaki kadılara ve diğer makamlara yönelik. Baron ve maiyetinin cizye vergisi toplayanlar *(cizyedar)* veya başka herhangi bir nedenle rahatsız edilmemeleri isteniyor.

kurduğu, halen Batı Berlin'de faaliyet gösteren yayınevi *(Klaus Schwarz Verlag)* Islamkundliche Untersuchungen (İslâm Araştırmaları), Islamkundliche Materialien (İslâm ile ilgili malzeme), Studien zur Sprache, Geschichte und Kultur der Türkvölker (Türk kavimlerinin dili, tarihi ve kültürü araştırmaları), Materialien zur Afrikakunde (Afrika bilgisine ait malzeme) ve yeniden baskılar olmak üzere beş alanda Doğu-Bilimcilere hizmet sunmaktadır. Bunlardan birincisinde şimdiye kadar yayınlanan kitapların adedi yüzü aşmıştır. Yayınların büyük çoğunluğunu doktora tezleri teşkil etmektedir. Önceleri yalnız Avrupa'da yapılan doktora tezleri yayına girerken, yakın yıllarda A.B.D. üniversitelerindekiler de yayım kapsamına alınmıştır: William J. Griswold, *The Great Anatolian Rebellion 1000-1020, 1591-1611,* (1983, XXIV + 333 sayfa) örneğinde olduğu gibi. Bu gruplanmalardan Türk kavimleri ile ilgili olanı Budapeşte Üniversitesi'nin ünlü Türkologu Prof. Dr. Georg Hazai, diğerleri (Afrika hariç) bizzat Dr. Klaus Schwarz tarafından yürütülmektedir.

İslâm Araştırmaları grubunda yayınlanan kitaplardan pek çoğu doğrudan doğruya Türk Tarihi, Dili, Kültürü ile ilgilidir: Mark A. Epstein, *The Ottoman Jewish Communuties and their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries* (1980, 310 sayfa); Şenay Yola, *Schejch Nureddin Mehmed Cerrahi und sein Orden, 1721-1925;* (1982, 195 sayfa); Erich Prokosch, *Osmanisches Wortgut im Ägyptisch-Arabischen* (1983, 144 sayfa) gibi.

Avrupa ve A.B.D. üniversitelerinde yapılan doktora çalışmalarının, genç bilim adamlarının incelemelerinin Dr. Klaus Schwarz tarafından kısa zamanda bastırılıp, ucuz fiyatla ilim âleminin istifadesine sunulması, hiç kuşkusuz kendisinin bilime yaptığı en büyük katkıdır. Ülkemizde de örnek alınması gerekli bir girişimdir. Yukarıdaki örneklerde de olduğu gibi, basılan tezler arasında Türk öğrencilere ait olanları da vardır.

Batı ülkelerinde ilim nasıl gelişir, pek çoklarımızın merakını çeker. Dr. Klaus Schwarz, ilmin bir yandan araştırma ile, diğer taraftan yayın yolu ile, fakat her şeyden önce, hürriyet ortamı ve ilmî kuruluşların da desteği ile geliştiğinin mükemmel bir örneğini vermektedir. Onun bazı yayınlarının Alman Araştırma Kurumu (*Deutsche Forschungsgemeinschaft*) tarafından maddî destek görmesi bunun en güzel kanıtını teşkil eder.

Gene Bursa'ya yapılan bir seyahat dolayısıyla, tanınmış Şark araştırmacısı ve İstanbul'daki Prusya maslahatgüzârı Heinrich Friedrich von Diez için 1785 yılında I. Abdülhamit'in kaleminde bir ferman hazırlanmış. Diez İstanbul'daki faaliyetleri sırasında (1784-1790) birçok el yazması elde etmişti ve 400 Şark elyazmasını Berlin'deki Krallık kütüphanesine bırakmıştı, bugün bunlar bizim kütüphanemizdedir.

Ağustos 1787 tarihli bir ferman (Ms. Diez A Quart 124) özel bir ilgiyle hazırlanmış. İstanbul'da imparatorluk sınırına dek yol üzerindeki bütün kadılara ve naiplere yönelik bir kurye emri *(ulak hükmü)* söz konusu. Fermanı getirene iki posta atı tahsis edilmesi, güvenli olmayan bölgelerde kılavuz verilmesi ve bunlardan artık harç talep edilmemesi emrediliyor.

Fakat kuşkusuz en önemli ve değerli parça, Varna'daki savaştan üç yıl önce 1441 Aralığında Sultan II. Murad'ın kaleminde hazırlanmış bir ferman (damga: Hs. or. 8178). Bu beratın dışında, şimdiye dek bilinen dört orijinal hükümdar beratı daha var - Topkapı müzesinde (İstanbul) iki tane, Khilandar Athos Manastırında bir tane ve Sofya'daki Bulgaristan Millî kütüphanesi "Kiril i Metodij"de de bir tane.[5]

Bizim elimizdeki beratta vezir Fazlullah'a Tatar Pazarcık yakınlarındaki Batqun ve Patelenzia köylerinin gelirleri mülk olarak bırakılıyor. Veziri diğer Osmanlı ve Bizans kroniklerinden tanıyoruz. Örneğin Dukas, onun Hıristiyanlara karşı aktif bir savaş politikası izlemesi için uğraştığını bildiriyor ve Vezir'in 1438 yılında Semendra'ya karşı çıkılan seferden önce yaptığı ateşli bir savaş nutkunu aktarıyor.

Kalkokondyles, Varna'daki savaştan hemen sonra Phatumà adlı bir vezirin -büyük ihtimalle Fazlullah kastediliyor- kariyerinin sona erdiğini ve bütün servetine el konduğunu bildiriyor.[6]

Beratın altında o zaman Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü adamlarının imzaları var- bunlar ünlü vezir Halil b. İbrahim, ordunun komutanı Kasım b. Abdullah, Rumeli beylerbeyi Hadım Şahabettin Şahin Paşa ve İshak b. Abdullah Bey diye biri. Tarihsel kaynak olarak taşıdığı özel değerin yanında, beratın dil tarihi açısından da önemi var. Bu beratın daha ayrıntılı bir incelemesi daha sonra yayınlanacak.[7]

---

[1] Karşılaştırmak için bakınız Guido Auster. Şarkiyatçılık bölümü. -Deutsche Staatbibliothek 1661-1961. Geschichte und Gegenwart [Dünden bugüne Alman Devlet Kütüphanesi 1661-1961] içinde. Leipzig, 1961. s. 289.

[2] Bkz. Klaus Schwarz. "Türkische Handschriften in der Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz -Kurzer Überblick und Neuerwerbungen Prusya Kültür Varlığı Devlet Kütüphanesindeki Türk Elyazmaları - Kısa bir Toparlama ve Yeni Bulgular" *Turcica* 15 içinde, 1982 (basılıyor).

[3] Karş. Klaus Schwarz, "Osmanische Stiftungsurkunden (vakfiye) in der Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz (Berlin/West) [Prusya Kültür Varlığı Devlet Kütüphanesinde Osmanlı Vakıf Belgeleri]", 4. Simposio. Comitè International d'ètudes Prêottomanes et Ottomanes içinde. Cuenca (basılıyor).

[4] Bu beratın ayrıntılı bir değerlendirilmesi için bakınız: Klaus Schwarz ve Hans Kurio, Die Stiftungen des osmanischen Grosswesirs Koġa Sinan Pascha (gest. 1596) in Uzunġaova (Bulgarien) [Osmanlı büyük veziri Koca Sinan Paşa'nın (ölümü 1596) Uzuncaova'daki (Bulgaristan) vakıfları]. Berlin, 1983. (İslâm Araştırmaları. 80.)

[5] 1427 yılından kalan bu ferman Boris Nedkov tarafından (*Osmanoturska diplomatika i paleografia.* İki cilt. Sofya 1972. 13 ve 235) yayınlanmıştır.

[6] *Chalkokondyles.* De origine et rebus gestis Turcorum... Basel 1556. s. 106.

[7] Klaus Schwarz, "Eine Herescherurkunde Sultan Murâd II. für den Wesir Faẑlullâh [Vezir Fazlullah için Sultan II. Murad tarafından verilmiş bir hükümdar beratı] "*Journal of Turkish Studies, 5,* 1982 içinde (basılıyor).

ENİS BATUR

Babil Ku
Sears K

Orta-Doğu efsanelerinin pek çoğunda *"Babil Kulesi"*nin öyküsü önemli bir yer tutar. Ademoğullarının Tanrı'yla boy ölçüşmek istermişçesine gökyüzüne doğru sınırsız bir tutkuyla yükselttikleri bu kule, onları sonsuz bir felâkete yaklaştırır: Kuleyi inşa edenler arasında başgösteren büyük anlaşmazlıkların önü alınamaz ve Tanrı katından insanlığa inen en büyük cezalardan biri ile karşılaşılır: Aynı dili konuşurken bu ölçüde anlaşmazlığa düşen, ilâhî yazgıyı alaya alan insanlar bundan böyle birbirlerinden onlarca, yüzlerce "dil" ile ayrılacak, derin anlaşmazlık kuyularına düşecek, hem kendilerine hem de komşularına "yabancı"laşacaklardır.

Tevrat'ın *"Tekvin"* bölümünde de yer alan bu öykünün gerçekçi yorumunu yapmaya çalışanların, genellikle eski Orta-Doğu uygarlıklarının toplumsal-ekonomik çerçevelerine eğildikleri, o dönemlerin şehirleşme dokusunu kavramaya özen gösterdikleri görülür. Gerçekten de, tarihin belli bir diliminde Ninova, Lût, Sodom gibi büyük yerleşme merkezleri oluştuğu, zamanla bu şehirlerin dev ekonomik sorunlarla ve bunu izleyen "ahlâk çöküntüleri" ile yüzyüze geldiği hemen tüm yazılı ve sözlü kültür kaynaklarında rastlanan bir olgudur. Çeşitli kaynaklar, o dönemlerin "metropol"leri sayılabilecek bu yerleşme merkezlerinde, pek çok açıdan "Babil Kulesi" efsanesi ile paralellikler taşıyan "olay"lara ve bunların merkezi olabilecek "dev" yapılara değinmektedir.

Bütün bu "lânetlenme"ler, insanoğlunun gökyüzü tutkusunu engellememiştir. Yeryüzünün dört bir yanında, hayli farklı iklim koşullarında, hayli farklı uygarlık anlayışları içinde insanların dev yapılar aracılığıyla *yücelik* duygusunu korumaya çalıştıkları görülmüştür. Mısır'ın Piramitleri, Aztek ve Khmer Tapınakları, Hıristiyan dünyasının katedralleri, İslâm'ın minareleri her çağda, her kıtada "arşa erişme kompleksi"nin örneklerini oluşturan yapıların önde gelenleridir.

XIX. yüzyılda, Batı dünyasında sanayileşme hızı olağanüstü bir ivme kazandı. Yüzyıl başında, Birleşik Devletler'deki Michigan gölünün kıyısında kurulan Chicago kenti, 1871'de, 300 bin kişilik bir nüfusu barındırdığı sırada, inanılması güç büyüklükte bir yangın geçirmiş ve ahşap binaların tümünün yanmasıyla neredeyse yok olmuştu. Şehrin yeniden inşası sözkonusu olduğunda iki önemli sorun çıktı ortaya: Yeni bir yangın olasılığı ahşap mimarî fikrini bütünüyle gündemdışı bırakıyordu, demek ki zengin kereste kaynağına sahip bölgede bambaşka yöntemler uygulanacaktı; öte yandan hızlı sanayileşmenin doğal bir sonucu olarak geniş çapta fabrika, büro, ticarî merkez, sosyal konut gereksinmesi vardı, yayılmadan şehrin dokusunu düzenlemek gerekecekti.

Mimarî tarihinde, sonradan "Chi-

ılesinden Kulesine

cago Okulu'' olarak adlandırılacak akım bu iki sorundan kaynaklandı. Böylelikle, bir bakıma ''gökdelenler çağı'' da açılmış oluyor ve Chicago bu çağın merkezinde yer alıyordu. Gökdelenlerin çekirdeğini oluşturan metalik strüktürlü ilk yüksek yapı 1879'da Jenney tarafından gerçekleştirildi. Mimarî tarihçisi Benevolo, Jenney'in tekniğini şöyle betimlemiştir: ''Çelik çatkılı strüktür birinci kattaki taşıyıcıların aşırı ağırlığından çekinmeksizin yüksekliği artırmayı ve duvarlar boyunca, binayı derinlemesine aydınlatacak şekilde hemen hemen sürekli pencereler açmayı sağlamaktaydı.''

Yüksek yapılarla birlikte ek bir sorun çıktı ortaya: 15-20 katlık binalara nasıl çıkılacaktı? 1857'de Otis tarafından New York'da gerçekleştirilen ilk buharlı asansör, 1864'de Chicago'ya getirildi. Baldwin'in 6 yıl sonra ilk hidrolik asansörü icat etmesi, 1887'de elektrikli asansörün devreye girmesi ile bu büyük soruna çözüm getirilmiş oldu. Kaldı ki, hemen hemen aynı yıllarda telefon ve pnömatik posta işlemi de gündeme gelmişti.

Jenney'nin gökdelen ''felsefesi''ni bir başka ünlü mimar, Burnham ''Bütün binayı özenle dengelenmiş, sağlam ve yanmaz kılınmış bir metalik strüktüre dayandırmak'' sözleriyle tanımlamıştır. Bu ilkeden yola çıkarak, 1879'da Leiter binası yapıldı; bunu ''Home Insurance''ın 1885'de yapılan merkez binası izledi. 1890'da Jenney ilk kez 16 katlı bir bina yaptı. Manhattan Building. İki yıl sonra 22 katlı ünlü ''Capitol'' gerçekleştirildi. Artık, Chicago'nun ticarî merkezi Loos'ta gökdelenlerin saltanatı başlamıştı.

Chicago'yu New York izleyecek, gökdelenler yavaş yavaş kendi çerçevesine sığamayan pek çok çağdaş kentin ufuğunu yırtmaya başlayacaktı. Tokyo, Brasilia, Cape Town bunlardan yalnızca birkaçıdır. 1920'li yıllardan sonra yepyeni teknik olanakların da devreye girmesiyle her bir yanda dev yapılar yükseldi: 1921'de Van der Rohe tümüyle çelik ve camdan bir gökdelen tasarladı. 1931 ile 1947 arasında inşa edilen Rockefeller Merkezi 50 bin metrekarelik bir alana yayılıyordu. New York hızla Chicago'nun üstünlüğünü ele geçirmeye başlamıştı: Chrsyler binasının ardından 1931'de yapılan ve yıllarca dünyanın en yüksek yapısı sayılan Empire State Building geldi: 102 katlı bu bina 381 metre yüksekliğindeydi.

1960'la 1979 arasında 142 gökdelen inşa edildi. Bir yandan New York ile Chicago'nun çekişmesi sürüyor, bir yandan başka kentler de yarışa katılma çabası gösteriyorlardı. 1970-72 arasında inşa edilen ''World Trade Center'' 110 katıyla dünyanın en yüksek yapısı ünvanını ele geçirdiyse de, bir yıl sonra, Chicago'daki Sears binasıyla John Hancock Center bu ünvanı yeniden ''gökdelenin anavatanı''na getirdiler. Sears'in yüksekliği, TV antenleriyle birlikte 475 metreyi aşmaktadır.

Osmanlı Basını'nda

Yüz Yıl Önce Bu Ay

AYŞE ŞEN

İSTANBUL HAVADİSİ

☐ Dünkü gün sabahleyin hapishane-i umumi'de bulunan mahbusînden iki kişi hapishanenin süprüntü arabasına girerek süprüntücü bunların üzerine süprüntü doldurmasıyla merkumları bu hile ile hapishaneden çıkarmış ve Sultanahmet Meydanında mücrimler arabadan çıkarak firar edecekleri sırada görülüp derhal jandarmalar koşarak birini derdest etmişler ise de diğerinin firar ettiği işitilmiştir... (2 Teşrin-i evvel 1885)

Garîbe [Tuhaf Bir Olay: Dolandırıcı Simyager]

☐ Karagümrük civarında Keçecipîri mahallesinde Sofalı Çeşme Caddesinde on bir numaralı hanede sâkin Karslı Cemal nâmında bir zat bundan yirmi beş gün mukaddem komşusu bulunan zenciye Ferah kadın nezdine giderek, ben altın gümüş yaparım, fakat eczâlarım bitti. Şu altın külçesi mahfuz olan çıkın sende rehin olarak kalsın. Üç gün sonra verilmek üzere bana on beş mecidiye ver demiş. Mezbûre de çıkının açılmasını ihtar eylemiş ise de işbu çıkın benim mührüm tahtındadır, ziyanı yoktur, böylece dursun deyip mezbûreden on beş mecidiye alır. Aradan on beş-yirmi gün mürûrunda meblâğ-ı mezkûrun adem-i tediyyesinden [sözkonusu tutarın ödenmemesinden] dolayı beynlerinde nizâ' [aralarında kavga] hasıl olup iş polis merkezine düşer. Mezbûre nezdinde mahfuz olan çıkını polis efendilere irâe ile küşâd ettiklerinde içinden bir külçe tunç çıkar. Cemal ise, polis merkezinde olunan sual üzerine, evet ben kimyagerim. Benim işbu sanatımdan hükûmetin dahi malûmatı vardır deyu cevap verir. Anın üzerine evvelki Pazar günü mahalle imam ve muhtarânı ve polis marifetiyle taharrî olunarak [araştırılarak] derûn-u hânede birçok eczâ ve edevât-ı kimyeviyye bulunarak mercîine teslim ve kendisi dahi tevkif olunmuş ve biçâre Ferah kadın ise, on beş mecidiyenin gittiğinden dolayı fevk'el-gâye me'yûse kalmıştır... (7 Teşrin-i evvel 1885)

☐ Geçen gün Balıkpazarı civarında denize düşmüş olan İngiltere devleti teb'asından Tomi Marki nâm şahıs gark ve nâ-bedîd [boğulmuş ve görünmez halde] olmak üzere iken merkûmu tahlis edip [kurtarıp] sahil-i selâmete çıkaran Galata Jandarma mülâzım-ı evveli Ömer Faik efendiye hıdmetine mükâfaten bir kıt'a cankurtaran madalyası itâ kılınmıştır... (8 Teşrin-i evvel 1885)

☐ Cumartesi günü ale's-sabah Üsküdar'da Yeni Cami-i şerif kurbunda [yakınında] Taş Mektep avlusuna bırakılmış bir İslâm çocuğuyla yine yevm-i mezkûrda Kuzguncuk Ermeni kilisesi civarına bırakılmış bir Ermeni çocuğu polis tarafından görülüp, Ermeni kilisesi civarında bulunan çocuk Ermeni kilisesine ve İslâm çocuğu dahi Haseki Nisâ Hastahanesine gönderilmiştir... (19 Teşrin-i evvel 1885)

İHTAR-I RESMÎ

☐ Matbuat-ı mahalliyye sahib-i imtiyazlarının Avrupa gazetelerinden alacakları bend ve makaleler ile malûmatı hâvî gazete nüshalarını bir gün evvel matbuat memurlarına irâe ile derc ve neşri için istihsal-i ruhsat etmeleri lâzım geldiğinden işbu usul haricinde olarak Avrupa gazetelerinden nakl-i havadis edilmesi bâ-karar-ı âlî bi'l-külliyye men' edilmiştir [büsbütün yasaklanmıştır]... (7 Teşrin-i evvel 1885)

Fi 27 Zilhicce sene 302 ve
Fi 24 Eylül sene 301

İLÂN VE REKLÂMLAR

"Şöyle Böyle"

☐ Meşâhir-i mihr-i şuarâ ve üdebâmızdan [şair ve ediplerimizin ünlü güneşlerinden] Mesut Harabâtî ile Şeyh Vasfi efendiler meyanında şuarâ-yı sâlife-i Osmaniyyeden bazılarının bazı eş'ârı mevzû-u bahs edilerek derece-i meziyetlerini takdir ve tenkîd yolunda efkâr-ı edebiyata ve mütalâat-ı hakîmânelerini hâvî teâti kılınan bazı mektubat-ı şâirâneden teşekkül etmiş bir mecmua-i edebiyye olup böyle bir eser-i cemîlin dahi âsâr-ı sâire meyanında şâyân-ı mazhar-ı rağbet-i umumi olacağı şüphesizdir.

Altı kuruş fiyatla nâşiri bulunan Arakel efendinin Bâb-ı Âli Caddesinde vâki kırk altı numaralı kitaphanesinde satılmaktadır... (7 Teşrin-i evvel 1885)

☐ Tophane'de Sakabaşı Sokağında altı numaralı Fransız mektebi mukaddemâ Madam Fure idaresinde bulunup şimdi Madam Le Bazir idaresine geçmiş olduğundan ve iki tane mükemmel Fransız hocalarının vürûdu hasebiyle gerek leyli ve gerek nihârî devam etmek isteyen zevât-ı kiramın gayet ehven fiyatla kabul olunacakları mekteb-i mezbûr müdiresi tarafından ilân olunur... (10 Teşrin-i evvel 1885)

☐ İzmir iskelesinden Dersaadet'e yelken sefâiniyle yirmi bin kîle-i cedid zahire nakl olunacağından ve mâh-ı cârî-i rûmînin onuncu Perşembe günü kararı verileceğinden mezkûr zahirenin nakline talip olanların yevm-i mezkûrun inkızâsından [bitiminden] evvel muteber-i kefil veya depozito akçelerini müstashiben [beraberlerinde olarak] Maliye hazine-i celîlesinde a'şâr ve ağnam emaneti dairesine gelmeleri... (17 Teşrin-i evvel 1885)

MUKTEBESÂT

"Stern Ekspres" de görülmüştür

☐ "Malûmat-ı mevsûkamıza göre Rusya devleti her ahvâle âmâde bulunmak üzere Besarabya'ya asker sevk eylemektedir."

Rusya Hariciye Nâzırı (Mösyö Kirs) Teşrin-i evvelin dokuzunda Berlin'den Petersburg'a azîmet etmiştir.

(Mösyö Kirs)in Prens Bismark ile mülâkatından sonra Viyana ve Paris'te Rusya sefirleri (Prens Lobanof) ve (Mösyö Hohernhaym) Berlin'e celb olunup (Mösyö Kirs) ile görüşmüşlerdir. Müşarünileyh sefirlerin celbi Rusya tarafından hal-i sâbıkın iadesi teklif olunmak ve bu vechile diğer Balkan hükûmetlerinin metâlib-i mütekâbileleri-nin men'i ile sulhü muhafaza eylemek politikasına karar verildiğinde emâre addolunuyor... (18 Teşrin-i evvel 1885)

☐ Filibe'den gelen doktor Çomakof ve Hacı Petrof Zaptiye Nezaret-i Aliyye dairesine getirilip o akşam nâzır beyefendi hazretlerinin konağında misafir kaldıktan sonra ertesi günü Sirkeci iskelesinde kâin (Örop) [Europe] Otelinde bir oda istîcâr etmiş [kiralamış] ve orada ikâmet etmekte bulunmuş olduklarını (İstanbul) yazıyor. (Monitör)ün istihbarınca mumâ-ileyhümâ Prens tarafından hâmil oldukları nâmeleri [taşıdıkları mektupları] Zât-ı hazret-i vekâlet-penâhiye göstermişler ve süferâ ile mülâkat etmek niyetinde olmadıklarını beyan etmişlerdir... (9 Teşrin-i evvel 1885)

TELGRAF HAVADİSİ

AJANS HAVAS TELGRAFNAMELERİ

Bükreş 29 Eylül

☐ Şarkî Rumeli'de bulunan İslâm ve Rum ve Mûsevîler hıdmet-i askeriyyeye girmekten imtinâ etmelerine mebnî bunların hıdmet-i askeriyyeden muaf olup bedeline me'kûlât [yiyecekler] ve hayvanat ve araba i'tâ etmeleri [vermeleri] Prens Aleksandr tarafından emr olunduğu karşı gazetelerde görülmüştür... (1 Teşrin-i evvel 1885)

Petersburg 16 Teşrin-i evvel

☐ (Jurnal de Sen Petersburg) Yunanistan ve Sırbistan harekâtından bahs ile Şark milletleri arasında bir mukâtele-i hun-rîzâne [kan dökücü bir savaş] men' olunmak isteniliyorsa artık galeyân-ı efkâra bir hitam verilmesi zamanı gelmiştir diyor.

Mezkûr gazete Rusya'nın Rumeli-yi Şarkî isyanından başka vikâye edecek menâfi-i sairesi [korunacak diğer menfaatleri] bulunduğundan vukûât-ı hâzıranın [şimdiki olayların] meslek-i ihtiyatkârânesinden [izlediği sakıngan yoldan] Rusya'yı inhiraf ettirmeyeceğini [döndürmeyeceğini] beyan ediyor... (20 Teşrin-i evvel 1885)

VİLÂYETLERDEN HABERLER

☐ Despot dağlarında sâkin Müslüman Pomakların Rumeli-yi Şarkî Hükûmeti'ni tanımadıkları malûmdur.

Filibe'deki idare-i muvakkate mezkûr Müslüman dağlılarını celb etmek efkârıyla muhabereye girişmiş ise de Pomaklar kendilerine edilen mevâide [vaatlere] kapılmayıp Bulgar İttihatçılarının teklifini red ve memleketlerine bir Bulgar casusu ayak bastığı halde kurşuna dizeceklerini tefhim eylemişlerdir... (5 Teşrin-i evvel 1885)

☐ Selânik ve Kosova vilâyetlerinde bulunan bazı fesedenin [fesad çıkaranların] def' ve teb'îdi [kovulup uzaklaştırılması] lüzumu tebeyyün etmekle merkûmun Bulgaristan hududuna kadar taht'el-hıfz [muhafaza altında] götürülüp Bulgaristan'a azimetlerine müsaade olunmuş olduğu mahallinden yazılmıştır... (19 Teşrin-i evvel 1885)

☐ Dersaadet'te mütemekkin [yerleşmiş] Sivaslı Ermeni tüccar-ı muteberânı tarafından tertib edilen bir hey'et-i meb'ûsa [seçilmiş kurul] refakatlerinde Sivaslı bir papaz olduğu halde Aydın vilâyet-i celîlesine tahvil-i memuriyet etmiş olan Sivas valisi sâbık devletlû Halil Rifat Paşa hazretlerinin evvelki gün konaklarına giderek memleketlerine olan hıdemât-ı aliyyelerinden dolayı müşârün-ileyh hazretlerine bir memnûniyetnâme i'tâ eylemişlerdir... (22 Teşrin-i evvel 1885)

DIŞ HABERLER

☐ Fransa Maarif Nezareti kütüphanelere dair bir istatistik neşr etmiştir.

İşbu istatistiğe nazaran Fransa eyaletlerinde mevcut kütüphanelerde dört milyon beş yüz bin cilt ve Paris kütüphanesinde bir milyon altı yüz bin cilt, devâir-i belediyyede küşâd olunan yirmi beş kütüphanede yüz bin iki yüz elli cilt kütüb mevcuttur... (20 Teşrin-i evvel 1885)

☐ Varşova'da geçende Yahudilerin eyyâm-ı mahsûsasında arbede vukû bulmak üzere havraları Rusya jandarmaları tarafından muhafaza olunmuş ise de istihkâmlarda istihdâm olunan bir miktar Yahudi amele ile amele-i sâire meyânında mücadele zuhur etmiş ve polis marifetiyle men' olunmuş ise de birkaç kişi ceriha-dâr olmuştur [yaralanmıştır]... (20 Teşrin-i evvel 1885)

DIŞ BORÇLANMA

☐ İstihbar olunduğuna göre Hükûmet-i Seniyye masârif-i hâzıraya mukabil elde nükûd-u kâfiyye [yeterli (nakit) para] bulunmak üzere İzmir Kasaba demiryolu karşılık gösterilerek Osmanlı Bankası marifet ve vesâfetiyle Fransa'dan birkaç yüz bin lira istikraz olunmasına karar vermiş ve karar-ı mezkûr hükmünce iktizâ eden müzâkerât der-dest-i icra olup Fransa sermayedârları cânibinden kemâl-i hâhiş [istekle] ibrâz edildiği mervî bulunmuştur... (7 Teşrin-i evvel 1885)

Onyedinci Yüzyılda Saray Kumaşları

ÖZDEMİR NUTKU

On yedinci yüzyıldaki hediyelik saray kumaşları üzerinde durmadan önce, bu kumaşların değerlendirildiği padişah şenliklerinden kısaca sözetmek gerekir; çünkü bu şenliklerde, padişaha verilen armağanlar arasında en önemli yeri kumaşlar tutmaktaydı. Ayrıca, bu kumaşlardan hangilerinin o dönem için bir moda durumuna geldiği de telhislerden, surnamelerden belli olmaktadır. Bir başka deyişle, şenliklerdeki pişkeşlerin listelerine bir göz attığımızda, bu şenliklerin sarayda kullanılan kumaşlar açısından da bir gösterge olduğu anlaşılır. Örneğin, on yedinci yüzyılda düzenlenen en büyük şenlik olarak saptadığımız IV. Mehmet'in şehzadeleri Mustafa[1] ile Ahmet[2]'in sünnetleri ve hemen arkasından kız kardeşi Hatice Sultan'ın düğünü[3] dolayısıyla Edirne'de düzenlettirdiği şenlikte padişaha sunulan 12,026 kalem armağanının 9,541 kalemi kumaşlardı. Bu konuya daha sonra geleceğiz.

Osmanlı İmparatorluğu'nun altı yüz yıllık tarihi içinde çeşitli vesilelerle düzenlenen bu şenlikler, kendi süreçlerini, kültür tarihi açısından en iyi aydınlatabilen, geniş kapsamlı düzenlemelerdir. Bu şenlikler, halka açık olarak yapıldıklarından, Rönesans Avrupası'nda olduğu gibi, saray duvarları içinde kalmamış, halkın büyük çaptaki katkısıyla ortaya çıkarılmıştır. Bu yönden, tören kurallarıyla, töre ve görenekleriyle, ziyafetleri, armağanları, gösterileri, konuk ağırlamaktaki erdemleriyle, geçit törenleri, eğlenceleri, becerileri, sanat eserleriyle, bilimsel tartışmaları ve edebiyat sohbetleriyle, bu şenlikler, Türk kültür tarihinin dikkatle incelenmesi gereken büyük olaylarındandır.

Bugüne kadar yapmış olduğumuz araştırmalarda, Osmanlı Türklerinin başlangıçtan on dokuzuncu yüzyılın sonuna uzanan tarih dilimi içinde, seksene yaklaşan büyük şenlik düzenlediklerini saptamış bulunuyoruz. Bu yazının konusu olan on yedinci yüzyılda ise on iki büyük şenlik görmekteyiz. Ayrıntıya inmeden bu şenlikleri şöyle sıralayabiliriz:

1606 I.Ahmet 11 Ekim 1606'da Macarlarla yapılan barış anlaşması nedeniyle yapılan şenlik.

1612 I.Ahmet Çifte düğün: padişahın 13 yaşındaki kızı Ayşe Sultan'ın Nasuh Paşa ve 6 yaşındaki kızı Gevherhan Sultan'ın Öküz Mehmet Paşa ile nikâhlanmaları nedeniyle düzenlenen büyük şenlik.

1613 I.Ahmet Denizde sallar üzerinde kutlanan vezir çocuklarının sünnet şenliği

1624 IV.Murat Padişahın kızkardeşi Fatma Sultan'ın Çatalcalı Hasan Paşa ile evlenmesini

Solda, 14-15. yy. kumaşı, sağda, 15. yy. kumaşı-renk çeşidi artmış, figürler daha küçük.

kutlamak üzere düzenlenen şenlik.

1630 IV. Murat Fatma Sultan'ın Canbolat Mustafa Paşa ile evlenmesi nedeniyle düzenlenen küçük şenlik.

1639 IV. Murat Padişahın Bağdat seferinden dönüşünü kutlamak için düzenlenen şenlik.

1646 İbrahim Padişahın 4 yaşındaki kızı Fatma Sultan ile Musahip Fazlı Paşa'nın düğünü nedeniyle yapılan şenlik.

1648 İbrahim Padişahın 2 yaşındaki kızı Beyhan Sultan ile sadrazam Hezarpare Ahmet Paşa'nın düğünü dolayısıyla düzenlenen şenlik.

1649 IV. Mehmet 7 yaşında tahta çıkan padişahın sünnet şenliği.

1663 IV. Mehmet Padişahın emriyle, sadrazamın Avusturya elçisi Prens von Leslie onuruna düzenlettirdiği küçük şenlik.

1672 IV. Mehmet Kameniçe kalesinin alınışı dolayısıyla düzenlenen zafer şenliği.

1675 IV. Mehmet Bu yüzyılın en büyük ve görkemli şenliği. Padişahın en büyük oğlu Mustafa ile küçük oğlu Ahmet'in sünnetleri ve padişahın o sırada on yedi yaşında bulunan kızkardeşi Hatice Sultan'ın Musahip Mustafa Paşa ile evlenmesi dolayısıyla otuz üç gün ve gece süren, Edirne'de düzenlenen büyük şenlik.

"Avcı" lakabıyla tanınan IV. Mehmet, sanata ve eğlenceye düşkün bir padişahtı. Kaynaklar onu iyi yürekli ve alçakgönüllü, sessiz, az konuşan bir insan olarak belirler. Sözüne bağlı, kan dökmekten hoşlanmayan bir doğası vardır. Onun güzel sanatlara olan eğilimi karakterinin önemli bir yönünü açıklar. Bu padişahın yakınlık kurduğu kişiler de geniş bilgileri, üstün yetenekleri olan kişilerdir. Seçmesini ve ne istediğini bilen bir hükümdardır. Onun koruması altında çok sayıda besteci, müzisyen, ressam, nakkaş, mimar, mukallit, meddah ve benzeri beceri ve sanat sahibi kişiler yetişmiştir. IV. Mehmet, aynı zamanda yabancı sanatçıları da tanıyor, bunların eserlerini dinliyor, yabancı ressamların yağlıboya tablolarını satın alıyordu. Güzel sanatların her dalından hoşlandığı için[4] kumaşlara karşı da tutkunluğu vardı. Telhislerden, surnamelerden, gezi notlarından ve çeşitli yazmalardan onun armağan olarak kumaş almayı sevdiğini izliyoruz. 1675 Şenliğini izleyen bir yabancı, "padişah her gün vatandaşlarının (önceden saptanmış olan) armağanlarını kabul ediyor. Daha önce saptanmış olandan daha az getirenin vay haline!"[5] derken, aynı şeylere tanık olan bir başka İngiliz de, "bu kadar insandan gelen armağanlar bir araya gelince kim-

bilir ne kadar büyük bir servet elde ediliyor, benim dilim tutuldu''[6] diye yazmaktadır. Gerçekten de saymakla bitmeyecek armağanların toplamı, yani padişahın dağıttığı, konukların padişaha ve şehzadelerine getirdiği armağanların on bin kaleme yakını kumaşlardı. Bu şenlikte padişaha sunulan kumaşlardan çeşitli türde atlas kumaşın sayısı 7560 adetti[7]. Vezirler, saray erkânı, kadıaskerler, valiler, emirler, eşraf, esnaf ve daha birçokları büyük değer taşıyan armağanlar arasında kumaşa büyük yer verirlerdi. Şenlik sırasında, bu kişiler, her gün ikindiden sonra geçer, ''pişkeşlerin arz idüb du'alar iderler''di[8]. Başka deyişle, bu kişiler dua edip armağanlarını sunarlardı. 1675'te dokumacılar geçit töreni sırasında, şenlik alanını üç kez dolanana kadar değerli bir kumaş dokuyup padişaha armağan etmişlerdir[9]. Bu işleri yaparken bir grup esnaf da oyunlar oynayarak seyredenleri güldürüyorlarmış. *Nabî'nin Sûrnamesi*'nde, ''Yürüdü yine gürûh-ı esnâf/Mudhikat ile pür oldu etrâf,''[10] denilmektedir.

On altıncı yüzyılda, sonra da on yedinci yüzyılda kumaş işlemelerinde görülen renklerin yediyi geçmediği saptanmıştır. En sık rastlanan renkler ise kırmızı, mavi, yeşil, sarı ve beyazdır. Bunların yanı sıra kumaş motiflerini belirgin yapabilmek için sim işleme ve siyah fon da kullanılmıştır. On yedinci yüzyılın kumaşlar üzerindeki en önemli özelliği renklerin pastelleşmesidir[11]. Bu yüzyılda, kumaş tasarımında ve motiflerin kullanımında geleneksel ögeler yavaş yavaş değişmeye başlamış, bir önceki yüzyıla oranla motifler ufalmış ve karmaşık desenler ortaya çıkmıştır[12]. On altıncı yüzyılda izlenen yalınlık yok olmuş, zemin renkleri daha parlak bir durum almıştır. Bir önceki yüzyılın ''yelpazeli karanfil''i yanı sıra, on yedinci yüzyılda ''madalyonlu motifler'' dokunmaya başlanmıştır. Bir sonraki yüzyılda, yani on sekizinci yüzyılda ise, imparatorluğun siyasal ve toplumsal durumuna paralel olarak batı kumaş sanatının etkisi izlenir. On sekizinci yüzyılda yabancı kumaşlar ciddi bir tehlike yaratmıştır. Türk kumaşları eski niteliğini kaybetmiş, motifler yabancı kumaşların etkisiyle değişmiştir. Eski Türk kumaşlarındaki çiçek ve meyve motiflerinin yerini fiyonklar, ince ve bükümlü dallar almıştır. Bu açıdan on yedinci yüzyıl saray kumaşları eski Türk kumaşlarının son örnekleri olmuşlardır.

On yedinci yüzyılda en çok aranan kumaşların başında Atlas gelir. İnce ipekten, sık dokunmuş, düz renkte ve parlak bir kumaş olan *Atlas*, genellikle kızlar için gelinlik, oğlanlar için sünnet giysisi olarak kullanılırdı. Genellikle zeminde hiçbir süslemesi olmayan bu kumaşın renkleri başta kırmızı olmak üzere, sarı, yeşil ve maviydi. Atlasın çeşitleri vardı: bunlar, belgelerde, ''zırhlı atlas'', ''taraklı atlas'', ''telli atlas'', ''çiçekli atlas'', ''frenk atlası'', ''kitresiz Hint atlası'' adlarıyla geçer[13]. Çiçekli Atlas'ın ya laleli ya da karanfilli olduğu düşünülebilir; ancak bir incelemeci, on yedinci yüzyıldaki kumaşlarda lale motifine daha az rastlanıldığını ve biçiminin biraz değiştiğini, buna karşılık karanfil motifinin çoğaldığını belirtir[14]. Evliya Çelebi'ye göre, İstanbul'daki Atlasçıların 105 dükkânı vardı, bunlar aşağı yukarı 300 kişiydi; Pîrleri Endülüslü Mansur'du. Atlasçıların çoğu Yahudi idi[15]. IV. Mehmet'in Edirne'de düzenlettirdiği büyük şenlikte, sadrazam Ahmet Paşa'nın padişaha verdiği önemli armağanlar arasında Atlas, Hâre, Hataî ve Dîbâ vardır; Nabî'nin ''Müfredât-ı pişkeş-i Hazret-i Sadr-ı A'zam'' başlığı altında şöyle yazdığı görülür: ''Çâr-û bist boğçe metâ-ı garrâ/Atlas u hâre Hataî dîba''[16].

On yedinci yüzyılda sarayda tutulan ipekliler arasında, Atlas'tan sonra, Dîbâ, Hâre, Hataî, Kemhâ, Seraser, Serenk ve Sevayî gibi kumaşlar gelirdi. Bunlardan *Dîbâ*, Atlas'tan sonra en çok beğenilen ve tutulan ipekliydi. Fransızların ''brocard'' dedikleri, çiçekli nakışlı, lüks ipekli bir kumaş türüydü bu. Çeşitli belgelerde bu kumaşın çeşitlerine rastlıyoruz: *Telli, Al Istanbul Dîbâsı, Acem, Şam, Venedik Dîbâları,* bir belgede de *heftrenk (yedi renk) Dîbâ*'yı görüyoruz. On yedinci yüzyılda Dîbâcıların İstanbul'da 16 işyerine sahip olduklarını ve buralarda 25 usta çalıştığını Evliya Çelebi'den öğreniyoruz[17]. Bunların altın yaldızlı, sırmalı kumaşları ile geçtiklerini de sözlerine ekliyor. Bu kumaşın çok sayıda dokuma atölyesi Bursa'da bulunuyordu. Bu dokuma atölyeleri içinde kırk tezgah çalıştıranlar bile vardı[18].

Tutulan başka bir ipekli kumaş türü de *Hâre*'ydi. Sof'a benzeyen bir çeşit dalgalı kumaş olan Hâre'nin adı, mermerin üstündeki dalgalı damarlara benzemesinden ileri gelir. *Hâre* ya da *Hâra* Farsçada ''sert taş'', ''mermer'' anlamına gelir, kumaşa da adı bu benzeyişten ötürü verilmiştir[19]. Bizim rastladığımız Hâre çeşitleri arasında *Telli Hâre, Çubuklu Hâre, Sade Frenk Hâre* adlarını gördük. Bu kumaşın en moda olanı mor renklisiydi.

İpeklilerden *Hataî* ise daha çok iç çamaşırı olarak kullanılıyordu. Ancak on yedinci yüzyıl sarayında bu kumaş da armağanlar arasında yer alırdı. Hataî, ipek ve klaptanla dokunmuş sertçe bir kumaş olup, Hatay yöresinde çıktığı sanılmaktadır. Bu kumaşın belgelerde rastladığımız çeşitleri, *Telli Hataî, Sade Hataî, İki renkli Hataî* ve *Frenk Hataîsi*'dir.

Özellikle kaftan yapmadan kullanılan bir başka ipekli kumaş türü de *Kemhâ* idi. Buna ''havsız kadife'' de denilir. Bu kumaş altın ve gümüş tellerle süslüydü. Düz renk üzerine dokunurdu. Bir incelemeci, bu kumaşın çözgüsünün ve atlasının ipek, üst sıra atkısının ayrıca altın alışımlı gümüş ya da doğrudan gümüşlü klaptanla dokunmuş olduğunu belirtir[20]. En güzel, değerli Kemhâlar İstanbul ve Bursa'da dokunmuştur. İstanbul'da Kemhâcıların 17 dükkânı ve 19 us-

tası olduğunu yine Evliya Çelebi'den öğreniriz[21]. II. Mahmut'un kıyafet reformundan sonra kaftan giyilmediğinden bu kumaş varlıklı kişilerin konaklarında ve saraylarda döşemelik kumaş olarak kullanılmaya başlandı[22].

En değerli ipekli kumaşların başında Serâser[23] gelir. Çözgüsü ipek atlasından, altın alışımlı gümüş tel ya da doğrudan gümüş tel kullanılarak dokunurdu. Bazan altın ve gümüş teller arasına genellikle inciler de konurdu. İç tarafı kürk kaplı, ferve denilen giysilerle kaplanırdı. Döşeme kumaşı olarak yalnızca tahtlarda kullanılmıştır. Çokdeğerli ve pahalı bir kumaş olduğundan ancak gücü yetenler giyebilirdi. Padişahların en önem verdikleri armağanların başında gelirdi. On yedinci yüzyılda, bu kumaş İstanbul Serâseri, Acem Serâseri olarak iki türe ayrılırdı.

On yedinci yüzyılda sarı ipekli dokumalara *Serenk*[24] deniliyordu. Daha önce üç renkli kumaşlara verilen bu ad sonradan altın tel yerine ipek kullanılan dokumalara verilmeye başlanmıştı. Belgelerde *Telli Serenk*'ten giysi yapıldığını anlarız. Ancak bundan daha çok tutulan giysilik ipekli kumaş *Sevayî* idi. Hem erkeklere, hem de kadınlara entari yapmakta kullanılırdı. Altın ya da gümüş telle işlemeli olanlara *Telli Sevayî* denirdi ki, bunlardan bayramlık gömlek ve entari dikilirdi.

On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda adı çok geçen *Canfes*'e on yedinci yüzyıl saray kumaşları arasında pek rastlıyamıyoruz. İnce, tek renk ve mat bir ipekli olan Canfes'in çeşitli renkte olanları vardı. Bunların en tutulanı al Canfes olmuştur. Bu kumaştan ferace, şalvar ve mintan yapılırdı. On sekizinci yüzyıl meddah senaryolarında, verilen armağanlar arasında bu ipeklinin adı sık geçer.

On yedinci yüzyılda ipekli kumaşlar yanı sıra, çeşitli kadifeler de ağır armağanlar arasında yer alıyordu. *Kadife*, imparatorluk içinde on dördüncü yüzyıldan beri Bursa'da dokunagelen bir kumaştı. Dış pazarlarda alıcısı vardı. On beşinci yüzyılın ikinci yarısından sonra Bilecik'te, Aydos'ta kadife dokumahaneleri vardı. On yedinci yüzyılda, İstanbul'da çok sayıda kadife dokunan yer olduğu biliniyor. Evliya Çelebi, Mardinkâri, Bursakâri ve Marmalı kadife ve kadife yastıklar yapanların aşağı yukarı 400 usta ve bunların 100 işyeri olduğunu belirtir[25]. Eski kadifelerin hemen hemen tümünün ipekten yapıldığı anlaşılıyor. Kadife deyince, çözgüsü ve atkısı ipekten olan havlı kumaş akla gelmektedir. Sonradan pamuk ve yünden de kadife yapılmıştır. Bazan bunların üçünün karışımı ile de dokunmuş kadifeler vardır. On yedinci yüzyılda sarayda kullanılan kadife kumaşlar arasında *çiçekli, telli, telli duhulî, sâde* ve *araka kadife* türlerini izliyoruz[26]. Sonuncusu ince ipekli bir kadife kumaştı; Bundan daha çok cebken, entari ve şalvar yapılırdı. Çiçekli kadife ise en tutulanı idi. Kadifenin her çeşidinden başka bir şey yapılabiliyordu. Giysi dışında, kavuk, takke, terlik yapımında ve döşemelik olarak kullanılıyordu.

Sağlam dokunmuş, kabartma çiçekli eski bir kadife türü de *Çatma*'dır. Bilinen çiçekli kadifeden farkı, zemine oranla çiçeklerinin ya da motiflerinin havının, kabartma gibi, daha yüksek oluşudur. Bursa, Aydos, Bilecek'te dokunan *Çatma*'lar padişahlara verilen ağır armağanlar arasında yer alır. Ayrıca, İstanbul'da, Üsküdar'da daha çok döşemelik ve yastıklık çatma dokunmuştur. Bir tarihçi, Üsküdar çatmalarının çok ünlü olduğunu belirtir[27]. Çatmalar padişahlara armağan olarak top halinde geliyordu. Bunlardan giysi, perde, yastık, bohça yapılıyordu. On yedinci yüzyılda da, saraya gelen çatmalardan en çok kaftan yapıldığı izlenir.

Sarayda kullanılan yünlü kumaşların başında *Çuha* gelir. Yerli çuhaların yanı sıra, "Londrin", "Karkaşon", "Nemçe", "Ankona" çuhaları da kullanılıyordu. Özellikle İngiliz çuhaları çok tutulduğundan, yerli çuha dokumacılığını korumak için bunların yurt içine sokulmaları gümrük resmiyle zorlaştırılmıştır. Örneğin, 1708 yılında çıkarılan bir fermanda, İngiltere'den Türkiye'ye ithal edilecek çuhalardan alınan gümrük resminin yeterli olmadığı duyurularak rüsum arttırılmıştır[28]. Bütün kumaşlarda olduğu gibi, çuha fiyatları da harcanan yün çilesi üzerinden saptanırdı. Bu kumaşların renkleri ise fiyatta fark yaratırdı. Nitekim en tutulan kırmızı çuhalar en pahalı olan çuhalardı. III. Murat'ın 1582'de yazdığı bir fermanda, kırmızı çuhanın fiyat saptaması yapılmakta ve verilen fiyatın üzerinde satış yapanların cezalandırılacağı duyurulmaktadır[29]. Evliya Çelebi, IV. Murat dönemindeki bir esnaf-ordu geçit törenini[30] anlatırken çuhacıların İstanbul'da 107 kişi olduklarını ve bunların 100 kadar işyerini çalıştırdıklarını belirtir[31].

Çuha'nın çok yönlü ve geniş bir kullanım alanı vardır. Başta Osmanlı ordusu olmak üzere bu yünlü kumaş çeşitli resmi işlerde, kadın erkek giysilerinde, ev eşyalarında, örtü, perde ve kap olarak kullanılmıştır. Yeniçeriler, kapıkulu askerleri, subaşılar, belediye hizmetlerinde çalışanlar yanı sıra, halk da bu kumaşı çok kullanırdı. Çuha erkek giysisi olarak kullanıldığı gibi, kadınlara kışlık ferace de yapılırdı. Çuhadan cebken, âmedan, fermene, yelek, çakşır, potur, daha sonraları kaput yapılmıştır. Varlıklı aileler bayramda yanında çalıştırdıklarına çuha kumaş dağıtırlardı. Yaşlı, dul, varlıklı, varlıksız İstanbul yosmaları gönül verdikleri erkeklere Çuha armağan ederlerdi. Meddah senaryolarının çoğunda, çapkınlık ve aşk ilişkilerinde armağan olarak verilen çuhanın yeri en baştadır[32]. Görüldüğü gibi, çuha, halk tarafından çok kullanılan bir yünlü olduğu kadar, sarayda da çeşitli vesilelerle kullanılan bir kumaştır. Saray'da daha çok İngiliz çuhası beğeniliyordu. Ancak ithal edilen çuhalar, İstanbul'daki esna-

Solda, bir 16. yy. kumaşı, sağda, 17. yy'da zengin bir Türk kumaşı.

fa devlet denetimi altında dağıtılırdı. Bu dağıtımı da Çuhacılar Kethudası yapardı. 1584 yılında, "Sinan veledi David nam Yehudi" kethudalık görevini kötüye kullanmış ve ithal malı çuhanın esnafa dağıtılmasında hileli davranarak gelen çuhaları kendi adamlarına depolatmış, böylece bir karaborsa yaratarak çuha fiyatlarını yükseltmiştir. Bu yolsuzluk ortaya çıkınca, David kethudalıktan atılmakla kalmamış, onun bir daha çuhacılıkla uğraşması yasaklanmıştır[33].

On yedinci yüzyılda sarayda kullanılan yünlü kumaşlar arasında *Sof* da önemli bir yer tutar. Sof, tiftik yapağısından ince bükümlü iplikle dokunan bir kumaştır. Ülkemizde dokunan sofların en nitelikli olanı Tiftik kılından dokunanıdır. Düz renkte dokunan bu kumaşların kalını, incesi ve *mevceli* diye türleri vardır. Arıca, Ankara Sofu, Bağdat Sofu olarak da ayrılır. Sof, dokunduktan sonra yıkanır ve fırınlanırdı. Softan cübbe, kadınlara ferace ve kürk kabı yapılırdı. Saraylarda, cariyelere ve hizmet eden oğlanlara bayramlarda sof verilirdi. On yedinci yüzyılda, İstanbul'da, sof esnafının 40 dükkânı vardı ve bunlar 400 kişiydiler. Sof ehramcılarının ise, 80 dükkânı vardı ve 100 kişiydiler[34].

Aynı yüzyılda sarayda kullanılan pamuklu kumaşların başında *Kutnî* ya da *Kutnû* gelir. Arapça "pamuklu" anlamındadır. Çözgüsü ince ipek, atkısı iki pamuk ve bir ipekten oluşan enine yollu, kalın dokuma kumaştır. Buna atlas taklidi kumaş da denir. Bu kumaştan kadınlar önü açık, yanları yırtmaçlı ve içi astarlı entari yaparlardı; entarinin gerek önlerine, gerek yarım yırtmaçlarına siyah kaytan harç dikerlerdi[35]. Sarayda telli ve sade olmak üzere iki çeşit kutnî izlenir. En çok armağan edileni Hint kutnî'si idi[36].

On altıncı yüzyıla, Gelibolulu Mustafa Âli, görgü kuralları ve toplum ahlakı üzerine olan kitabının[37] 81. bölümünde kimlerin neleri giymesi gerektiği üzerinde yazmıştır. "Der-libâs-ı ekâbir-i benâm ve câmehâ-i hüddâm beyânındadır," başlıklı bölümde tanınmış kişilerin ve hizmetlilerin giydiklerini ve kullandıkları kumaşları anlatır. Ona göre, ağır şeyler, az bulunan, göze hoş görünen seraserler, kadifeler, kemhalar padişahların ve şehzadelerin giyecekleri değerde kumaşlardır. Onlardan daha aşağı olan atlas, kemha ve engelyon gibi kumaşlar vezirlere, beylerbeyilerine ve beylere uygun düşer. Bunlara benzer görünüşte olduklarından aranan kumaşlar, ortak varlıklı insanlara, askerlere ve zaimlere uygundur. Ancak çuha her mevkide olan insanlar tarafından yaygın bir biçimde kullanılır. Âli'ye göre, çuha türlerinin yüz atkılıları sultanlardan beylere kadar herkesçe aranır. Askerler çuhanın yetmiş atkılısını,

orta tabaka ise altmış atkılısını kullanır. Âli, Osmanlılarda sınıflar olmadığından hayıflanıyor ve parayı veren herkesin her istediği kumaşı giydiğini eleştiriyor. Gönül ister ki, diyor, sultanlara şehzadelere ayrı; vezirlere, beylere ayrı; esnafa rençbere, tüccara ayrı nitelikte ve bahada kumaş verilsin, Âli'nin aristokratik bir eğilimi olduğu besbelli. Ancak yine de kumaşların değerleri ve fiyatları ekonomik yoldan bu sınıf ayrımını getirmiştir. Saray dışında herhangi bir kimsenin örneğin seraser giymesi zaten ekonomik açıdan pek kolay değildi. Daha önce de belirtildiği gibi seraser çok pahalı bir kumaştı, ancak bu saraylıların harcı idi. Padişah genellikle şenliklerde ve belli saray törenlerinde vezirlere seraser armağan ederdi. Örneğin, IV. Mehmet, on yedinci yüzyılda şehzadelerinin sünneti dolayısıyla kutlamaya gelen ve armağanlarını sunan vezirlere seraser kaplı samur kürkler vermiştir: "Bais-i sûr pür server olan sünnet-i seniye gününde kablel hîtân rikâb-ı hümayûnda mevcût vüzerâ-i ızâma mezît avatif-ı hüsrerânîden seraser samur kürkler (...) ihsân buyurulduğundan (...)"[38] diye sürüp giden yazıdan bunu anlıyoruz.

Özellikle ipekli kumaşların dokunması devletin sıkı denetimi altında olduğundan, bu kumaşlar gerek nitelik, gerek fiyat yönünden devletin gözetimi altındaydı. İpekli ve sırmalı kumaşların gizlice dokunup el altından satılmasının büyük yaptırımları vardır. III. Ahmet'in 1715 yılında çıkardığı bir fermanda, padişahın izni olmadan gizlice ipekli ve sırmalı kumaşların dokunup işlenmesinin yasak olduğu, bu fermana karşı gelenlerin suçlarının büyüklüğüne göre, sürgün, kalebentlik kürek mahkumluğu gibi cezalarla şiddetle cezalandırılacakları belirtilir[39].

On yedinci yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu içinde dokunan Türk kumaşlarının yüksek nitelikli ve bunların üzerinde devlet denetiminin oluşu dokumacılığı uzun bir süre en yüksek seviyede tutmuştur. Başta da değindiğim gibi, on yedinci yüzyıl yüksek nitelikli Türk kumaşlarının son örneklerini vermiştir. Bu yüzyılda, Türk kumaşlarının saray töreleri içinde önemli bir yeri vardır. Bunun için, şenliklerde çeşitli yüksek mevkideki kişilerin padişaha armağanları arasında en önemli yeri kumaşlar alır. Buna bir örnek olarak IV. Mehmet'in 1675 şenliğinde, yalnızca padişaha ve şehzadelere gelen kumaşları buraya aktarmak istiyorum:

PADİŞAHA ARMAĞAN EDİLEN KUMAŞLAR:[40]

93 İstanbul serâserinden giysilik
28 Acem serâserinden giysilik
135 Acem dîbâsından giysilik
80 Şam dîbâsından giysilik
12 Venedik dîbâsından giysilik
7355 Frenk atlasından giysilik
55 Taraklı frenk atlası
78 Kitresiz Hint atlasından giysilik
72 Telli kutnî atlastan giysilik
41 Çiçekli kadifeden giysilik
27 Telli duhûli kadifeden giysilik
26 Sade kadifeden giysilik
21 Araka kadifeden giysilik
45 Bağdule (?) giysilik
27 Telli hâre giysilik
35 Sade frenk hâresinden giysilik
125 Telli hataîden giysilik
4 Telli frenk hataîsi
347 Hint kutnîsinden giysilik
9 Telli serenkten giysilik
35 Telli susî (?)
14 (top) çatma
9 Telli kutnî giysilik
4 Benekli kumaştan giysilik
63 Frenk kemhâsından giysilik
150 Keşmir şalı
32 Sof giysilik
218 Sade kutnîden giysilik
158 Londra çuhasından giysilik

9298 kalem giysilik kumaş

ŞEHZADE MUSTAFA'YA GELEN GİYSİLİK KUMAŞLAR:

17 İstanbul serâserinden giysilik
20 Şam dibâsından giysilik
6 Acem dibâsından giysilik
9 Telli kadife giysilik
10 Frenk atlasından giysilik
6 Telli atlas giysilik
12 Kitresiz atlas giysilik
3 Çiçekli atlas giysilik
3 Taraklı atlas giysilik
8 Hint atlasından giysilik
33 Telli hataî giysilik
1 Sade kadife giysilik
3 Telli hâre giysilik
5 Zarlı atlas giysilik
3 Çubuklu hâre giysilik
3 Hint kutnîsinden giysilik
6 Frenk hataîsinden giysilik
1 Sade hataîden giysilik

149 kalem giysilik kumaş

ŞEHZADE AHMET'E GELEN GİYSİLİK KUMAŞLAR:

14 İstanbul serâserinden giysilik
13 Acem dibâsından giysilik
2 Acem serâserinden giysilik
9 Şam dibâsından giysilik
3 Telli kadifeden giysilik
3 Sade kadifeden giysilik
12 Frenk atlasından giysilik
16 Telli atlastan giysilik
24 Telli hataîden giysilik
3 Telli hâreden giysilik
3 Çubuklu hâreden giysilik
3 Sade hâreden giysilik
8 Hint atlasından giysilik
11 Kitresiz atlastan giysilik
3 Frenk hataîsinden giysilik
5 Zırhlı atlastan giysilik
3 Çiçekli atlastan giysilik
3 Çiçekli telli kadifeden giysilik
3 İki renkli sade hatâi giysilik
3 Hint kutnîsinden giysilik

144 kalem giysilik

Görüldüğü gibi, on yedinci yüzyıl saray kumaşlarını ele alırken Hezarfen Hüseyin Efendi'nin *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i âl-i Osman*, Abdî'nin *Sûr-i pür Sürûr-i Humayûn*, Latifî'nin *Sıfât-ı Istanbul*, Sâfâî'nin Tezkiresi, Hasan Çelebi Tezkiresi ve John Covel'ın *Günlük* adlı yazma nüshaları, *Silahtar, Raşit* ve *Naima* tarihlerini, *Evliya Çelebi Seyahatnemesi*'ni, ayrıca Mehmed Halife'nin *Tarih-i Gılmânî* ile Mehmed Saadettin'in *Tacü't-Tevârih*'ini, *Nabî'nin Sûrnamesini* kaynak olarak aldık.

Ayrıca, şunu da belirtmekte yarar görüyorum: dokuma tarihi, tekstil gibi uzmanlıklar, alanım dışında olduğu için, bu konuda bir iddiam olmadığı gibi, burada yalnızca araştırmalarım sırasında rastla-

dığım bilgileri aktarmakla yetinmeyi doğru buldum.

[1] Sonradan II. Mustafa (1695-1703)
[2] Sonradan III. Ahmet (1703-1730)
[3] Hatice Sultan 17 yaşındayken IV. Mehmet'in ikinci veziri Musahip Mustafa Paşa ile evlendirilmiştir.
[4] Daha fazla bilgi için bkz. Özdemir Nutku, *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1972, 35-41.
[5] G.F.Abbot, *Under the Turk in Constantinople: A record of Sir John Finch's Embassy, 1674-1681*, London 1920, 106.
[6] Roger North, *The Lives of Francis North, Dudley North and John North*, London 1826, 213.
[7] Hezarfen Hüseyin, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osman*, yazma, Bibliotheque Nationale, Cabinets de Manuscrits, Fonds Turc, nr.40, 149a-181a.
[8] *Tarih-i Silahtar*, II, İstanbul 1928, 645.
[9] John Covel, *Diary*, yazma, British Museum, Ad. 22, 912, 216b; aynı zamanda bkz. Tietz, "Ceremonien und Festlichkeiten bei der feierlichen Beschreidung eines türkischen Prinzen von Geblüt in Konstantinopel", *Ausland*, 22 Mayıs 1836, 580.
[10] Nabî, *Vakaayi-i Hitân-ı Şehzâdengân-ı Hazret-i Sultan Muhammed-i Gaazi Li Nabî Efendi*, Haz. Agâh Sırrı Levent, İstanbul 1944, 61.
[11] Nurhayat Berker, "Türk İşlemeleri", *Sanat Dünyamız*, sayı 2, Eylül 1974.
[12] Fikret Altay, "Türk Kumaşları", *Sanat Dünyamız*, sayı 1, Mayıs 1974.
[13] Bkz. Hezarfen, Abdî ve Nabî: Ali Rıza bey, "vaktiyle kadınlarımız ferace ve yaşmak giyerdi. Elbiseleri kışın çuha, yazın ipekli ince kumaştan ve içleri de sandal denilen bir nevi beyaz atlastan yapılırdı. (...) Sonradan feraceleri merinos, lahurdaki, şalaki, atlas ve bunlara benzer kumaşlar yapılmaya başlandı," diye yazar; bkz. *Bir Zamanlar İstanbul*, İstanbul 1974, 197.
[14] Bkz. Altay.
[15] *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, II, çev. Zuhuri Danışman, İstanbul 1969, 293
[16] *Sûrname*, 41.
[17] *Seyahatname*, II, 293.
[18] Bkz. Celâl Esat Arseven, *Türk Sanatı*, İstanbul 1970, 264.
[19] Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süsleme Sözlüğü*, Ankara 1967, 128.
[20] Bkz. Altay, "Türk Kumaşları".
[21] *Seyahatname*, II, 293.
[22] Koçu, 153.
[23] Serâser Farsçada "baştanbaşa" ya da "tümü" anlamına gelir; bkz. Koçu, 204. *Silahtar Tarihi*'nin, II. Cilt, 697. sayfasında şöyle yazar: "Alessabah kendular (vüzerâ-i ızâm) dahî padişah hazretlerinden serâser kürk giyüb şeref-i hûsrevânî ile serefrâz oldılar."
[24] Serenk, üç renk anlamına gelir.
[25] *Seyahatname*, II, 293.
[26] Bkz. Hezarfen'in *Telhîs*'i ve Abdî'nin *Sûrname*'si.
[27] Koçu, 68.
[28] Ahmet Refik, *Hicrî On İkinci Asırda İstanbul Hayatı*, İstanbul 1930, 42-4
[29] Aynı, *Hicrî On Birinci Asırda İstanbul Hayatı*, İstanbul 1935, 124-5
[30] Bu geçit töreninin, Padişah'ın Bağdat seferinden zaferle dönüşünü kutlamak için 1939'da düzenlenen şenlikte yapıldığını sanıyoruz.
[31] *Seyahatname*, II, 293.
[32] Bkz. Ö. Nutku, *Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri*, Ankara 1977.
[33] A. Refik, *Hicrî On Birinci Asırda İstanbul Hayatı*, 128.
[34] *Seyahatname*, II, 293; bir kaynakta şöyle yazar: "(...) ulemâ-i kîrama sof samur kürkler ilbâs olunıb umur-ı sûr ile memur olanlar dahî hîl'atlar mesrûr ve dilşât (...) buyuruldular," *Silahtar Tarihi*, II, 646.
[35] Koçu, 162.
[36] Bkz. Hezarfen
[37] *Mevâ'idü'n-Nefâ'is fî Kavâ idi'l Mecâlis*, Yayına hazırlayan İ.Ü. Yeni Çağ Tarihi Kürsüsü, İstanbul 1956, 201-4.
[38] *Tarih-i Silahtar*, II, 645.
[39] *Hicrî On İkinci Asırda İstanbul Hayatı*, 54-6
[40] Bu çizelgede yalnızca giysilik kumaşlar gösterilmiştir. Bunun dışında, armağan kumaşlar arasında çok sayıda otağ perdesi, tente, sedir, iskemle, masa örtüleri, bohça, makreme, peşkir kumaşları da vardır.

İLİM VE SANAT
EYLÜL/EKİM
3

Belki yarın, **Prof. Dr. M. Esat Coşan** • Tıbbın Anotomisi ve Biz, **Mehmet Hilmi Güler,** • Tıbb-ı Nebevi Literatürü Üzerine Bir Deneme, **Dr. Raşit Küçük** • İbni Sîna, **Prof. Dr. Asaf Ataseven** • İllich'in Medikal Düzen Eleştirisi ve Türkiye Gerçeği, **Enes Harman** • Değişen Teknolojinin Zorladığı Tıp, **Dr. İbrahim Ünsal** • Çok Uluslu İlaç Şirketlerinin Yoksul Ülkelerdeki Uygulamaları, **Muhammed R. Dewji** • Selçuklu Hastanelerinin ve Tebabetinin Avrupaya Tesirleri, **Prof. Dr. Arslan Terzioğlu,** • Sağlık Sektörünün İstatistiki Boyutları, **Dr. Hüseyin Akan** • Hukuk Felsefesi Açısından Stoacılık, **İsmail Kıllıoğlu** • Nurettin Topçu'nun Sanat Felsefesi, **Beşir Ayvazoğlu,** • Hristiyanlığın Tahrifi Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Sonuçlar, **Kürşat Demirci** • 18. Asır Nat Şairi Salâhî ve Bestelenmiş Bir Na'tı, **Dr. Mehmet Akkuş** • İslâm Mimarisi ve Çağdaş Sorunlar, **Seyyid Hüseyin Nasr** • Müslümanların İlimler Tarihindeki Yeri, **Prof. Dr. Fuat Sezgin** • Sultan Abdulhamid Zamanında İstanbul'da Basın, **Doç. Dr. İhsan Süreyya Sırma** • Şeyhülislam İbn-i Kemal, **Ali Yılmaz** • Dr. İbrahim Salah İle Bir Konuşma, **Oğuz Yeni** • 21. Yüzyıl Ay ve Merih'de Koloniler Çağı, **Ahmet Kazokoğlu** • İktisat ve İdeoloji, **Cihangir Akın** • Ulvi Alacakaptan'la Bir Konuşma, **Adnan Tekşen** • Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi Üzerine Mustafa Kara ile Bir Konuşma, **Necati Güneyceli**

25 Büyük vilayetimizdeki gazete bayilerinde ve Kitabevlerinde

169641 No.lu posta çekine 3000 TL, (Öğretmen veya öğrenci iseniz 2700 TL) yatırarak abone olabilirsiniz.

Haberleşme adresi : Selânık Caddesi 64/8 Kızılay ANKARA
Tel : 25 24 43

Bir Çavuşun Balkan Harbi Anıları-II

AHMET HEZARFEN

Çorlu'ya geldik. Çorlu'da meydan savaşı olacak dediler. Yukarıda top istihkâmları hazırlanmaktaydı. O gün öyle bir yağmur yağmaya başladı ki, her taraf sudan deniz gibi oldu, yağmur hiç göz açtırmadı. Bu defa da karargâh Çerkezköy dediler, asker o tarafa doğru akıp gitmeğe başladı. Baş alay gitti. Neyse biz de sığınacak yer bulamadık, yağmur hâlâ devam ediyor. Şehir içinde yağmurda çamurda ölmektense gitmek daha hayırlı dedik. Bir mekkâri askeri alarak 3 yük cephane, bir yük subay eşyası olduğu halde biz de hareket ettik. Mekkâri askerinin adı İlyas'tı, ben de İlyas, bakalım halimiz ne olacak?..

Çorlu kenarına çıktık, el ayak kesilmiş, gelen giden yok, akşam ezanı da oldu. Askerin gittiği yol dolaşıyor, biz buradan, kestirmeden bağlar içindeki yoldan gidelim dedik, caddeyi bırakarak bağlar yolundan hareket ettik. Bir saat kadar gittik. Yol bitti, hava karanlık, yağmur da usul usul yağıyor. Biraz ilerleyelim dedik, bu defa da yolu kaybettik, 5-10 dakika şöyle aramızda bir konuşma yaptık, ne yapacağımızı şaşırdık. Karanlıktan hiçbir yer görünmüyor. Ne ay ne yıldız, ortalık zifir gibi karanlık. "Tevekkel tü taalallah" diyerek karardan bir tarafa yürüdük. Bu defa önümüze bir tarlalık çıktı, artık dere tepe gidiyoruz, fakat nereye gittiğimizi Allah biliyor! Biraz gittik, rüzgâr arkamızdan geliyordu, biraz sonra önümüzden esmeğe başladı. Artık şaşırmış olduğumuzu iyice anladık. Biraz dinlenelim dedik, oturacak yer bulamıyoruz, her taraf çamur, kalıp yatalım dedik, çamurdan nereye yatarsın? Binbir zorlukla bir sigara yaktık. Etrafımıza bakmağa başladık, hiçbir ses ve ışık yok. Biraz daha yürüdük, rüzgâr önümüzden gelirken yanlış gidiyoruz diye geri döndük. Biraz daha gittik, ileride bir ateş göründü, bunu ya bir köy, yahut askerler konaklıyor sandık. Ateşe doğru yürüdük. Ateş yanına varınca baktık, askerler bir araba başlığını yakmışlar ısınıyorlar, biz de yanlarına çöktük, ısınmağa başladık. Kalalım mı, gidelim mi diye düşünürken yanımıza birkaç asker daha geldi, bizim de rahatımız bozuldu. "Adaş kalk gidelim!" dedim ve hemen hareket ettik. Yağmur durmuştu, fakat çamur yerine göre diz kapaktan yukarı çıkıyordu. Bazı derelerden geçerek hayli yürüdük, ayakkaplarımız çamur içinde kaldı, yalınayak yürüye yürüye bir yere geldik, insanlar hayvanlarıyla birlikte batağa saplanmış "Can kurtaran yok mu?" diye bağıran mı istersin, ağlayan mı... "Allah aşkına elimden tutun ölüyorum!" diyenlerin hesabı yok. Azıcık eğlenecek olursak bizim de bir yere kakılacağımız belli. "İlyas ileri devam!" dedim, biraz daha gittik, bu defa erzak arabaları, toplar, göçmen arabaları çamura batmışlar, çıkarmaya çalışıyorlar, bunları da bırakıp geçtik. Bir yere daha geldik, fakat burdan ileri yol yokmuş, ilerisi görünmüyor. Artık ne çare burada kalmağa mecbur olduk, yükleri indirdik.

Kaldığımız yerde ayak basacak kuru bir yer yok, gündüz gelen askerler çadır kurmuşlar, kendilerine barınacak yer yapmışlar. Biz de ya çamur üstünde yatacağız yahut ayakta sabahı bekleyeceğiz. Çaresiz kaldık, bir çadıra girerek "bir sigara yakacağım" dedim, fakat içeri sokmadılar, ötekine vardık aynı muamele, "İlyas, biz burada kalırsak sabaha kadar ölürüz, bir çaresini bulup ileri gidelim" dedim. İlyas'ın da soğuktan dili tutulmuş, konuşamıyor. Bunu görünce çaresiz yükleri olduğu yere indirerek hayvanları alıp ileri yürüdük. Yol biraz iniş aşağı gidiyordu, bir uçuruma yaklaştığımızı anladık. Bu dik yerden İlyas önde, ben arkada zar zor inmeğe başladık, hayvanlar kayıp düşüyor, yine kalkıyor. "Ha gayret, ha gayret!" diye diye aşağıya indik. Artık engel kalmadı, sabah da oldu olacak. Güneş doğarken bir Bulgar köyüne geldik, orası da dolmuş, bu defa da sığınacak yer bulamadık. Bir evin kenarına gelip çamurun üzerine biraz ağaç koyup otluktan biraz ot alıp onların üzerine koyduk ve oturduk. Bir saat sonra bir ev boşaldı, biz vakit kaybetmeden evin içine daldık. Hayvanları ahıra çektik. Ocakta ateş çok, baktım evin bir yanında un, hamur teknesi var. Hemen tekneyi alarak destideki suyla hamur yoğurmaya başladım, hamurun içerisine kavurma karıştırdım, büyük bir çörek yaptım. Hazır olan ateşe gömdüm. Yakında bağ varmış, arkadaşı üzüme yolladım. 2-3 kg üzüm yolup getirdi. Çörek de pişti, oturarak güzelce karnımızı doyurduk, burada biraz istirahat et-

tik. Bulunduğumuz bu Bulgar köyü Çorlu'ya 5 saat uzakmış. Sabahleyin gelen arkadaşlardan işittik. Çorlu'dan bu Bulgar köyüne gelinceye kadar yolda 75 kişi çamura batarak ölmüş. Hamdolsun biz önce zahmet çektik, ama sonra selâmete kavuştuk.

Bu köyde çok kalmadık, bulunduğumuz evden biraz un ve hayvanlara yem, yani arpa alıp bizim mekkâri arabalarına katılarak yola devam ettik. Bir saat kadar gittik, bir çiftliğe gelip geceyi orada geçirdik. Ertesi gün Silivri kasabasına geldik, orada tabur toplandı, burada 2 gün kaldık. Yine hareket ederek Şatros ( ), Bigados ( ), Kumburgaz, Çöplüce, Büyükçekmece'ye geldik. İstanbul caddesinin Deve yokuşu denen yerde İstanbul'dan gelen muhafız askerleri bizi çevirdi. Yokuşun arkasındaki vadi içerisinde tabur toplandı. O gün askere bol bir fasulye yemeği verildi. Bir gün sonra gece ilerideki istihkâmlara hareket ederken tabur kolera hastalığına tutuldu. istihkâmlara varamadan bütün asker oraya buraya yıkılıp kaldı, kolera hepimizi kırıp geçiriyor. Sabaha karşı Hadımköy arkasında bizi kordon altına aldılar, bir taraftan asker ölüp gidiyor. Derken bu hastalık diğer taburlara da sıçradı. Az bir zaman içinde Hadımköy civarında 12.000 kişi vefat etti. Ölüleri arabalarla taşıyıp başedemediler. 15-20 gün çit diplerinde ölüp kalanlar oldu. Bir ay sonra kalan asker sağlığa kavuştu. Bizim tabur tekrar hareket ederek Gaziler tabyasındaki istihkâmlara yerleştik, 3 ay bekledik. Bu süre içinde "Kuşlar yaylası" denen yerde savaşa katıldık, 150 asker şehit ve yaralı verdik. Bulgarlardansa 3-4 kat telefat oldu. Oradan 4. Seyyar Fırka emrine verildim. Geri Yarım Burgaz'a istirahata çekildik. 15 gün sonra sol cenah Kırtıllı Tepe Savaşı'na katılarak 12 gün 12 gece hücum ettik. Bir gün sabaha karşı 4. Ordu'dan gelen bir fırkayla Enver Paşa hücum etti, Bulgarları bozdu.

Bundan sonra savaş bitti dediler. Antlaşma olmuş. Çöpçe'ye çekildik. Artık orada gece-gündüz manevra yaptık.

30 Mayıs 1329 (1913) tarihinde fırkaca Edirne'ye hareket ettik. Sutabağ'dan Kumburgaz'a, Bigados, Şatros'tan geçerek Silivri'de yattık. 2. gün Balaban Çiftliği'nde yattık. 3. gün Çorlu'da, 4. gün Beyazlı Çiftliği'nde, Büyük Sandıklı, Küçük Sandıklı'da yattık. 5. gün Çeltik köyünde, 6. ve 7. gün istirahat edip 8. gün Alacaoğlu, Olmabaşı, Küçük Karakan'dan geçtik, geceli-gündüzlü giderek Alpullu'da yattık. 9. gün Babaeski Doğancı Burnu'nda yattık. 10. gün Çengelköy... Çiftliği'nde yattık. 11. gün Ulupaşa Musabeyliği Çiftliği'ne ulaşarak ileri karakol vazifesiyle 2 ay kadar bekledik. Bu süre içinde 22 Temmuz 1329 (1913) tarihinde Edirne düşman elinden kurtarıldı.

27 Temmuz 1329 (1913) tarihinde büyük manevra yaptık. Oradan Hızırağa köyüne geldik, oradan Karağaç'a geldik.

18 Eylül 1329 (1913) tarihinde terhis emri geldi. 19 Eylül'de hareket ederek İskenderköy, Havsa, Osmanlı Hasköy, Karınca Müslüm, İnece, Karacahızır, Kırkkilise'ye geldik, orada yalnız silâhları teslim edip ertesi gün yola çıkarak Kavaklı, Üsküp, Yeniköy, Pınarhisar, Poyralıdere, Pazarlı ve Vize'ye geldik. Orada kasatura ve beylik eşyalarımızı teslim edip oradan Ahırköy, Çorlu, Paşalıhan, Yeniköy, Yeni Çiftlik ve Marmara Ereğlisi'ne geldik. 2-3 gün vapur bekledik, vapura binip 8 Ekim 1329 (1913) tarihinde Derince iskelesine çıktık. Ertesi gün trenle hareket ederek 14 Ekim 1329 (1913) tarihinde Eskişehir'e geldik, tezkerelerimizi alarak evlerimize gittik.

Balkan Savaşı'nda bir yıl iki ay askerlik yaptım.

Eskişehir'de birkaç vakit helvacı dükkânına girip çalıştım. 17 Kasım 1329 (1913) tarihinde evlendim. 6-7 ay sonra seferberlik ilân oldu. Davullar çalınıyor, hazırlandık; hep birlikte şubeye gittik. Kardeşim Ahmet'i askere aldılar. Beni geri bıraktılar. Helvacı dükkânından çıktım, birkaç vakit ötede beride çalıştımsa da alışveriş olmadığından çok sıkıntı çektim. Hiçbir taraftan on para kazanmanın yolunu bir türlü bulamadım. Bir gece ansızın şubeden istediler. Sabah erken şubeye vardım. Beni görevli olarak İstanbul'da Davutpaşa'da 2. Fırka'ya 60 araba, 300

KIŞLALAR

Kışlalar doldu bugün
Doldu boşaldı bugün
Gel kardeş görüşelim
Ayrılık aldı bugün.
Naçar elinden vah vah
Geceler yarim oldu
Ağlamak kârım oldu
Her dertten yıkılmazdım
Sebebim zalim oldu.
Hayın elinden vah vah

İSTERİM

Aşüreden bıktım, artık, gayri güllâç isterim,
Tabımı alâ eder efendim, bir de sevdalı aş isterim.
Canıma can bahşeder a'lâ tulumba tatlısı,
Gerçi razıyım olsa da kadaifin iki katlısı.
Tavuk göğsü nerede kaldın, gaip oldun dideden,
Galiba muhallebi hoşlanmadın bu mideden.
Vişne tatlısı eğer gelirse şimdi yanıma,
Onu ben hasretle sokarım ta canıma.
Sormuyorsun halimi sen nice demdir baklava,
Ah benim ruh-u revanım, söyle, küstün mü bana?

10 Eylül 1334 (1918)

asker, 300 at vb. trenle götürüp yerine teslim ederek geri geldim. Yine gönderecek oldularsa da gitmedim. Bana vesika verdiler, evde kaldım. Fakat bir türlü ekmek parasını çıkaramıyorum. Türkmen Dağı'na kömür yakmağa gittim. Bir hafta süreyle yakıp hazırettiğim kömürleri şehire satmağa getirdim, harcadığımı çıkaramadım, zarar ettim.

Bu sefer de Kütahya'ya Tavşanlı yoluna taş kırmağa gittim. Kütahya yol mühendisi Ürfet Bey'le görüştüm, taşın metre (küp)sini 4 kuruşa kırmağa razı oldum. Köprüviran, Yoncalı taraflarında 4 ay taş kırdım. Sonra hiçbir yerde emsalimiz kalmadı, hep askere gitti, biz de Eskişehir'e gidelim diyerek Kütahya'ya geldik. Oraya işe gittiğimiz zaman vesikalarımızı kaydettirmiştik. "Artık memleketimize gidiyoruz" diye şubeye bilgi verecektik. Şube başkanı bizi orada: "Sizin emsaliniz silâh altında, siz burada kaçaksınız, sizi doğrudan doğruya alaya sevkedeceğim" diyerek kapamasın mı! Bizi tekdir etti. Her ne kadar bizim burada kaydımız var dediysek de bir türlü kaydımızı bulamadılar. Ne yapsak fayda yok, artık birer birer kaçmağa karar verdik. Orada beş arkadaştık, akşamüstü oradan kaçtık, hana geldik, yol hazırlığı yaptık. Gece sabaha karşı eşyalarımızla hareket ettik, akşam saat bir buçukta Eskişehir'e geldik. 15-20 gün sonra 25 Nisan 1331 (1915) tarihinde silâh altına çağrıldım. 1 Mayıs 1331'de asker oldum.

1 Mayıs 1331 (1915)

I. DÜNYA SAVAŞI HATIRATI

1 Mayıs 1331 (1915) yılında yine asker oldum. 100 kişi, öğretilmiş asker olarak 2. Ordu Depo Taburları'na evraklarımızla hareket ettik. Tuzla'yla inip tütsülendikten sonra yaya olarak iki günde Haydarpaşa'ya ulaştık. Vapurla karşıya çıkıp 1. Hizmet Taburu misafirhanesinde Akbıyık Camii Şerifi'ne vardık.

15 Mayıs 1331 tarihinde 100 gayri müslim askerle Sirkeci'de erzak yükletme ve boşaltma işleriyle geçici olarak görevlendirildim. 15 gün sonra bu iş bitince bizi trene erzakların üzerine bindirerek Uzunköprü'ye çıktık. Sevkolunan erzakları istif edip cinslerine göre ayrı ayrı yerleştirdik. Sonra erzak ve saireyi menzil ambarına devir-teslim ettik. İş bitti, biz üç kişi, bir çavuş, ben, iki onbaşı gönüllü olarak Çanakkale'ye gitmeyi teklif ettiler, razı olduk, gayri müslim askerleri geri İstanbul'a yolladık. Biz levazım heyeti emrinde olarak öküz arabalarıyla Çanakkale'ye hareket ettik.

27 Mayıs 1331 (1915) tarihinde yola çıkarak... Karapınar nahiyesinde yattık. 28 Mayıs'ta Maltepe, Kurucaköy, Paşayiğit nahiyesi kenarında yattık. 29 Mayıs'ta Tekkeköy-Mavzer, Karabuna nahiyesine girip açıkta yattık. 30 Mayıs'ta Yerlisu, Kurudağ'dan aşıp Kuruçeşme'den, Kavaklar'dan Bolayır istikametine doğru gittik. 31 Mayıs'ta Cevher Molla çeşmesinden Gelibolu'ya girdik. 2 saat sonra kayıklarla Anadolu kıyısına Lapseki kasabasına çıktık.

1 Haziran 1331 tarihinde sahil boyundan hareket ederek Suluca, Kemiklialan, Burgaz nahiyesi iskelesinde yattık. Nahiye körfeze yarım saat uzakta. 2 Haziran'da Yakacık, Karacaviran, Çanakkale'ye ulaştık. 3 Haziran'da Kuruköy,

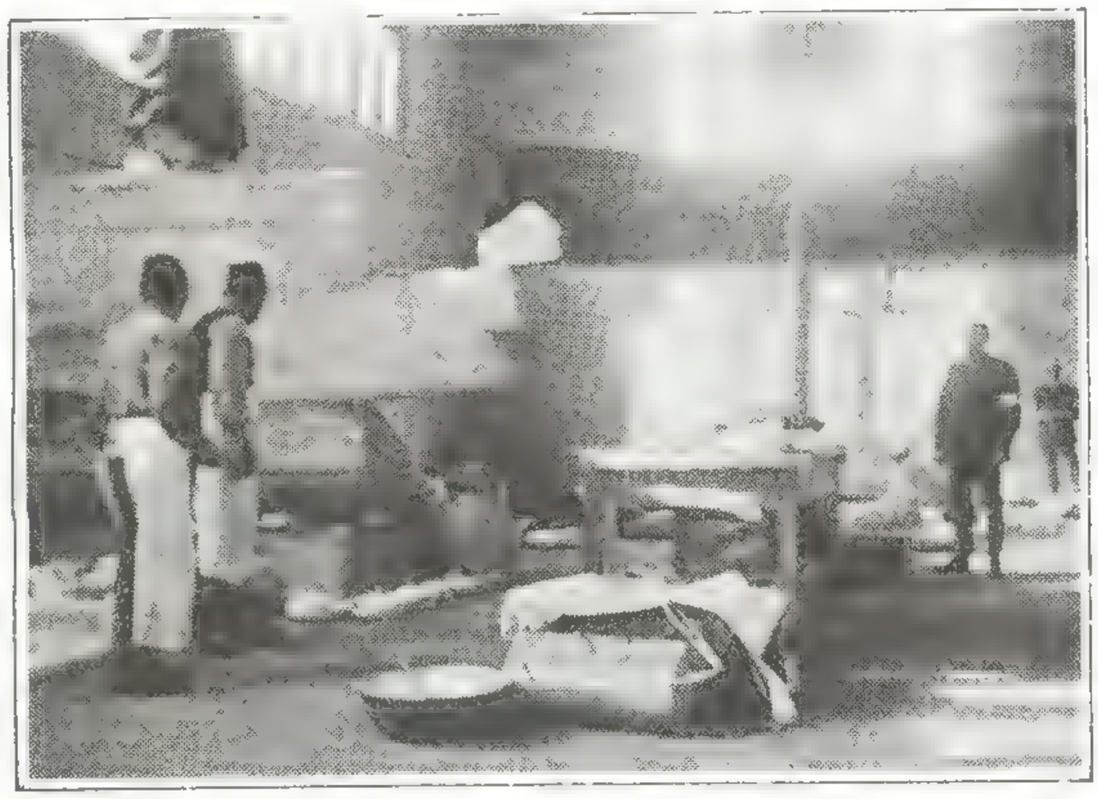

Üstte, 1912'de bir Hilâl-i Ahmer görevlisi çocuklarla birlikte. Yanda, hastahane olarak kullanılan Arkeoloji Müzesi.

.
Erenköy, Sarıçalı, Kokana Çiftliği'ne geldik, burada iki gün istirahat ettik. Karargâh burada bulunuyordu. Üç gün sonra çiftlikteki ahırları ambar yaparak işe başladık. Vazifem ambar memurluğuydu. Çiftliğin olduğu yer palamutluktu. Yalnız havası ağır ve yakınında bataklıklar vardı. Çiftlikten Çanakkale'ye 6 saat çeker. Kezalik-Ezine kasabası da 6 saattır. Erzak Çanakkale'den deve ve ağır erzak kolları tarafından getirilir, fırkalara dağıtılırdı. Burada 6 ay kaldık. 6 Aralık 1331 tarihinde devir-teslim ederek öküz arabalarıyla Hasanoba, Sarıçalı ve akşam saat 12'de Erenköy'e geldik. 2 saat dinlendikten sonra gece Çanakkale'ye ulaştık. Ertesi gün oradan çıktık, Karacaviran, Burgaz nahiyesi iskelesinde yattık. Sabahleyin denizden Rumeli sahiline İlgardere iskelesine çıktık, o gece gidip Faik köyünde yattık. Ertesi gün Burgazköy'den geçerek saat 6'da Gelibolu'ya geldik. Hastane yanında 2 saat istirahat ederek Bolayir'e doğru yola çıktık, o gece açıkta yattık. Ertesi gün Eksemil, Kavcık, Kuruçeşme'den geçerek Kurudağ'ın üstünde yattık. Ertesi gün Yerlisu, Tekkeköy-Mavzer, gece saat 5.30'da Keşan'a geldik. Paşa Yiğit, Maltepe, şosesinden geçtik, ertesi gün Karapınar, Hamidiye, Kavacık'tan geçerek akşam saat 1'de Uzunköprü'ye vardık. Burada yine ambar örgütü kurduk, 3 ay kaldık.

Mart 1332 (1916) tarihinde ambar lağv (kaldırıldı) oldu, fırkalar Arabistan'a ve Acemistan (İran)'a gittiler. Biz ambar heyeti orada kaldık.

Uzunköprü'yle Gelibolu arası 168 km.'dir. Uzunköprü'nün 165 gözü olup yaya 20 dakikada ancak geçilir.

Karargâh trenle hareket ettikten sonra, biz 350 kişi ambar askerleriyle karadan İstanbul'a hareket ettik. 1. gün Malkoç Tırnova, Pavli iskelesinde yattık. 2. gün Kuştepe, Soğancıköy, Babaeski ve Alpullu'ya geldik. 3. gün Lüleburgaz'da kaldık. 4. gün istirahat ettik. 5. gün Karıştıran, Yeniköy, Çorlu'yu geçtik. 6. gün Seymenli, Kısıklı'ya vardık. 7. gün Çantaköy, Silivri'ye geldik. 8. gün yine mola verdik, 9. gün Bigados, Şatros, Kumburgaz, Büyükçekmece'de yattık. 10. gün Ayastefanos (Yeşilköy)'ta kaldık. 11. gün Cağaloğlu'nda 1. Ordu Ahz-ı Asker (Askeri Şube) dairelerine gelip 1. Hizmet Taburu'na ilmuhaberleri verdik. 2-3 gün sonra ambar askerlerini diğer askerî şube ambarlarına bölüştürerek 12 kişi aile erzak komisyonuna verdik, artık ben yalnız kaldım. Hesap memurumuz hasta olduğundan 9 aylık hesapları askerî şubeye teslim ettim.

18 Nisan 1332 (1916)'de ilk defa olarak şehre izinli çıktım. Eskişehir'e gittim. 20 gün sonra gelerek bir ay açıkta kaldım. Haziran 1332'de Eyüp Sultan erzak ambarına müdürümüz tayin olunca, ben de onunla birlikte gidip ambarı teslim aldım. Burada bir yıl kalıp 1333 (1917) yılı haziranda Sirkeci erzak ambarını teslim aldık. Orada iki yıl kalıp 1335 (1919) Ağustos tarihinde tekrar seferi olarak 1. Ordu'ya katıldım. Karargâhla hareket edip trenle Uzunköprü'ye gittim. Bizi yine levazım heyeti emrine verdiler. Bir hafta Uzunköprü'de kaldım. Bir Alman fırkası ve beraber bizim ... asker olarak gittiler. O sırada Bulgar askeri cephede bozulmuştu. Biz oradan Keşan'a gittik. 5 gün kalıp yine hareket ederek Bulgarköy, Danişmen, Yaylaköy,....köy, Malkara'ya geldik, orada idarede yazıcılıkla 3 ay kaldım. Ambar oluşturmadan mütareke (silâh bırakma) oldu. Karargâh ile yine geri döndük, Uzunköprü'ye geldik. Oradan trenle Hadımköy'e geldiğimizde iki gün kalır kalmaz telgrafla bizi Lüleburgaz'a çağırdılar, acele geri döndük. Uzunköprü'den trene binildiğinde şu istasyonlardan geçilir: Pavli, Alpullu, Lüleburgaz, Seydiler, Muratlı, Çorlu, Çerkezköy, Sinekli, Kabakça, Çatalca, Hadımköy, Küçükçekmece, Ayastefanos (Yeşilköy), Sirkeci.

Lüleburgaz'da bir ay kaldık. Buradan tezkerelerimizi alarak İstanbul'a geldik. Haydarpaşa'dan trene binerek Eskişehir'e geldik. 28 Mart 1336 (1920) yılında tezkerelerimizi aldık.

Asker olarak:

	Ay	Yıl
Yemen'de askerliğim	-	4
Balkan Savaşı'nda askerliğim	2	1
I. Dünya Savaşı'nda askerliğim	11	4
Toplam	**1**	**10**

Askerden geldikten sonra bir buçuk yıl Karaağaçlı Mehmet ustayla ortak çalıştım, 400 liraya yakın bir hakkımı vermedi. Bir buçuk yıl sonra kendi başıma Garipler mezarlığı yanında aşçı dükkânı açtım, ziyan ettim. Sonra maarif dükkânları yanına açtım, Elhamdülillah idaremi çıkarmağa başladım.

	Yıl	Ay
Yemen'de askerliğim	4	0
Balkan Savaşı'nda askerliğim	1	2
I. Dünya Savaşı'nda askerliğim	4	11
Romanya'da seyahat	1	2
Alem Dağı ve Rumeli'de askerliğim	0	6
Toplam	**11**	**9**

Gurbet elde ecel tutsa ger damenim
eyvah,
Kabrimi kim kazar, gözlerimi kim
kapar, ey mah.
Tabutumu bir ca'-i muallâya
koysunlar,
Belki vatana ruhumu isal eder
Allah...

8 Nisan 1338 (1922)
Yazan: İlyas (Ezentaş) Çavuş

Osmanlı İstikrazları ve Abdülhamid'e İki Uyarı Mektubu

NECDET KURDAKUL

Mecelleci ve tarihçi Ahmet Cevdet Paşa'ya göre Osmanlı istikrazlarının ilk hareket noktası, Mısır Valisi Abbas Paşa zamanında 1852'-lerden itibaren zengin paşa ve hanımefendilerin Kahire'den İstanbul'a büyük boyutlara varan göçleriyle başlar. İstanbul'un geleneksel yaşantısını, özellikle saray ve sarayı çevreleyen paşa ve zengin konaklarında bozan, alafrangalığı getiren bu göç görülmemiş bir savurganlığa yol açmış... Bu savurganlık sonunda Cevdet Paşa'ya göre, devletin malî durumu şiddetle sarsılmaya başlamıştı (Ma'rûzât, yayına hazırlayan Dr. Yusuf Halçaoğlu, 1980, s.7-9). Vaktâki Kırım Savaşı gelip çatınca; o tarihe kadar bütün savaş ve fütühatı kendi kaynaklarıyla başaran Osmanlı Devleti, ilk defa olarak yabancı parasına gereksinme duyuyordu.

ELİ SIKI BİR HÜKÜMDAR

Elinin sıkılığı, savurganlığa karşı olmasıyla ün salmış olan Şehzade Abdülhamid Efendi tahta İkinci Abdülhamid olarak çıktığı zaman, Osmanlı halkında bir umut kapısı açılmıştı. Abdülâziz'den kalma (232.309.758) Osmanlı altunu dış borçlarla birlikte Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın

alacaklılarını gazebe getiren birtakım akla sığmaz uygulamaları, hem devleti, hem de halkı bir çıkmaza sürüklemişti.

Kâğıthane taraflarındaki çiftliğine çekilmiş oturan eli sıkı şehzadenin, Kanun-u Esasi'yi memlekete getireceği vaidleriyle tahta çıktıktan bir süre sonra Kanun-u Esasi kabul edilmiş ve fakat anayasanın kurucusu Midhat Paşa da, punduna getirilip yurtdışına atılmıştı. Sonradan seçimle Meclis-i Meb'usan da kuruluyordu.

1877 yılında bir Rus-Osmanlı savaşı ufuklarda belirmeye başlayınca, eli sıkı hükümdar da, malî kurtuluşu yeni bir dış borçlanmada görerek, adamlarını kapı kapı dolaştırmaya başlamış; Batı, eski alacaklarının tahsilini sağlamak için önlemler düşünürken, yeni bir borçlanma talebi karşısında, görünüşte bir tereddüt safhası geçirmişti.

ABDÜLHAMİD'E BİRİNCİ MEKTUP

İşte bu sıralarda, İngiltere'den Abdülhamid'e bir mektup geliyordu.

Bu mektup aynı zamanda 5 Şubat 1877 tarihli *Vakit* gazetesinin 457'nci sayısında, "İstikraz-ı Ecnebi Netâyici" başlığı altında, şöylece yayınlanmıştı:

"Devlet-i Osmaniye'yi düşmanlarının düşürmek istediği tehlikelerden nihayet başarılı olabildikleri düyun tehlikesidir. Düyun Avrupa'yı taklit idi. Halbuki taklit bile değil; bizim İngiltere Devleti'nin borcu var, ama yabancı parası ile olmayıp dahilîdir.

Binaenaleyh bu düyun ile iflâsa varsak bir yabancı bulunmaz ki aleyhimize harekete haklı olsun. Bu kaziyyeyi padişaha arzdan maksat, devamlı olan Osmanlı Devleti'nin istik-

ABDÜLHAMİD'E İKİ UYARI MEKTUBU

razda devam etmesinden müteessir olmamızdandır.

1853 Rusya'nın tecavüz ettiği ve Avrupalıların zâhiren dostane ve bâtınen düşman ile müttefikâne müdahale eyledikleri sırada Devlet-i Osmaniye adem-i düyunuyle (borcu olmamakla) iftihar eyler idi ve bu iftiharı bilcümle mevcut devletler arasında yalnız kendine hasredebilirdi. Düşman-ı kadîmi ana bir kere tahmil-i düyun etmek istedi, muvaffak olamadı. Hatta Edirne Muahadesiyle tahmil olunan düyuna (savaş tazminatı) iane için o vakit İngiliz maldaranı (kapitalistleri) taraflarından arzolunan borç vermek teklifi, Hariciye Nâzırı'nın, gelecek kuşaklara borç yüklenmesi Şeri'at-ı Muhammediye'ye câiz değildir, diyerek reddedilmişti. Ve Bâb-ı Âli, ehaliden istiane ederek dahilen tevsiye'i tazminat etti.

Ve şunu dahî sonradan ele geçen ve neşrolunan Rusya gizli evrakından biliyoruz ki; o tarihte Rusya'nın tahmil-i tazminattan maksadı para maddesi olmayıp, ancak Devlet-i Âliye'yi yüklenemeyeceği bârgiran-ı düyun (borç ağırlığı) ile iki kat edip nüfûzu altına almak idi.

Abdülmecid merhum da işittiğimize göre istikraz küşadından külliyen memnun değillerdi. Hattâ birinci kere 1852'de iki milyon liralık istikrazı ecnebi kararlaştırılmış iken bu karara muhalefetle reddeden vezirlerinden asuru mahzuz olmuş idi.

Bendegân-ı- sadıkların (Abdülmecid'in adamlarının) anlayışına ve i'tikadımıza göre Devlet-i Osmaniye'nin düşmüş olduğu en büyük tehlike düyun muhatarasıdır. Binaenaleyh Zât-ı Şevketmeab'larından niyaz ederiz ki bu muhataraya bir nihayet vermek hususunu hademe-i sâdıkan'a ferman buyuralar."

Bu mektubun altında ve imza yerinde "Umûr-u ecnebiye komitelerinin âzasından Zât-ı Şahânelerinin âciz ve hakîr hademe-i sâdıkaları" ibâresi görülmektedir.

YILDIZ KAL'ASINDAKİLERİN ETTİKLERİ

Yukarıdaki mektupta geçen açıkseçik uyarılara rağmen eli sıkı hükümdar, (beş buçuk milyon) altun karşılığı İngiliz lirası dış borçlanmayı becermişti. Böylece "93 Savaşı" adıyla anılan 1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı'na girildi.

İmparatorluğun bütün işleri gibi Rus Savaşı da, Yıldız Kal'asından ve bizzat Abdülhamid ve yandaşları tarafından idare edilmekteydi. Savaşın ilk zamanlarında zaferden zafere koşan Türk orduları, sonradan, askerî ikmal kuvvetlerinin ve mühimmatın vaktinde cephelere sevkedilmemesi gibi nedenlerle, fecî bir şekilde yenilgi ile sona erdi.

İKİNCİ MEKTUP

93 Savaşı yenilgisi ve devletin berbat malî durumu Yıldız'ı tekrar borç para peşine düşürdü. Oysa Batı, eski alacaklarını tahsil için kendi aralarında birbiri arkasına görüşmeler yapmakta; birikmiş borçları için Osmanlı Devleti'ne uygulayacakları yöntemlerin sınırlarını çizmekle meşguldü.

Dışarıdan beş para bulamayan Abdülhamid, nihayet Osmanlı Bankası ile Galata sarraflarına çok ağır koşullarla on milyon Osmanlı altunu borçlandı.

İşte bu sıralarda, doğrudan Abdülhamid'e değilse de, yine *Vakit* gazetesinin 2 Ağustos 1879 tarihli 1358'inci sayısında; *"Islahat nedir ve ne ile olur suallerine cevaben bir muhtıradır"* başlığını taşıyan bir diğer mektup yayınlanmıştı. Mektup şöyleydi:

"Herkesin ağzında şöyle bir söz vardır: Islahat para ile olur ve paranın tedariki için de dış istikrazlara başvurulur. Böyle de yapılmış ve fakat burcun ne re'sülmali ve ne de faizi verilemediğinden bu sefer de alacaklı ecnebiler alacaklarını tahsil ve yeniden para verebilmek için şu şartı ileri sürmüşlerdir. Varidatımızın bazısının kendi ma'rifetleriyle idaresi... Bu ise, dahilî idare ve işlerimize yabancıların karışması demektir ki, tabiî kabul edilmemişti. O zaman da para bulunamamıştı. Halbuki şu son yirmi-yirmi beş sene içinde ıslahat için yabancılardan milyonlar ile liralık istikraz olunmuş ise de, usul-ü maliyece istikrazattan tevellüt eden düyunun tesviyesi, istikraz olunan meblâğın teşebbüsat-ı gayri müsmireye sarf ve istihlâki ile mümkün olamazdı. İllâ alacaklılara verilmesi şart olan miktar faizlerinden ziyade faide hasıl eden imâl-i nafiaya (büyük yatırımlar) istimaliyle olur, kuralına tamamiyle uyulamamıştır. Bundan dolayı o milyonların ve biriken faizlerinin ağır borcu altında ezilmekten gayri bir semeresi görülememiştir. Binaenaleyh zikrolunan söze ve efkâra tam i'timat edilmemeliydi. Ve bir de, adamın kendinden iyi dostu olmaz, sözünün sıhhatını tastik eden La Fonten'in Tarla Kuşu hikâyesi hatırlanıp anifilbeyan kaziyyeler (yukarıda geçen ilkeler) aksine çevrilerek, ıslahat para ile olmaz, ancak para ıslahat ile olur diye düşünülmelidir. Bazı ıslahat para ile olmak lâzım gelse de varidat-ı dahiliyemizin suret-i idare'i hazırası; her memurun hüsn-ü intihap ile sadık ve sadık olmayanı ayırarak ve her biri mükâfat ve mücazat-ı müstahakasına ta'lik olunmak, kaidesine tevfiken ıslah olunmalıdır. Bundan sonra varidatımızın olunabilip derakab icrasına muhtaç olduğumuz bazı mühim ıslahat için kıyafet edeceğinden düyun-u cedide (yeni borç) ağırlığı ve yabancı minneti altına girmekten gayri bir neticesi görülemeyen haricî istikraza hacet yoktur, demeye cesaret gelir."

Yukarıda ikinci mektubun taşıdığı görüşler, İngiltere'den gönderilen mektubun istikraz müessesesi karşısında taşıdığı fikirlerin daha somutlaşmış bir şekli idi. Ve mektubun sahibi, Ermeni asıllı bir Osmanlı vatandaşı olan Kirkor Mergosyan imzasını taşımaktaydı.

İŞİN SONU

Yukarıdaki mektupların Abdülhamid üzerinde hiçbir etkisi olmamıştı. O'nun "Şeri'at-ı Muhammediye"ye ve 1881 Muharrem Kararnamesi'yle Memalik-i Osmaniye'ye giren Düyunu Umumiye'ye rağmen yaptığı, biri dahilî olmak üzere, yirmi iki kez haricî istikraz bunun açık delilidir.

Bir devletin savaş cephelerinde uğradığı yenilgilerle mi, yoksa ekonomik ve malî bağımsızlığını kaybetmesiyle mi tarih sahnesinden silinip gittiğinin en tipik örneğini, Osmanlı Hanedanı böylece vermiş oluyordu.

Not: Belgeler, Necdet Kurdakul'un "Türkiye'de Fikir Hareketleri" (Ekonomik, Sosyal, Siyasal Yönleriyle 1838-1900) adlı henüz yayımlanmamış çalışmasından alınmıştır.

Bir Rus Prensinin Hakan-ı Mahlû II. Abdülhamid'i Selânik'teki Tutuklu Sürgünlüğünden Kurtarma Tasarısı

İHSAN ILGAR

Osmanlı hanedanın otuz dördüncü padişahı olan II. Abdülhamid, tam 32 yıl, 7 ay, 27 gün süren baskılı idaresinden sonra, II. Meşrutiyet döneminde 31 Mart Olayı'nı (13 Nisan 1909) izleyen günlerde taht-tan indirilmiş ve Selânik'teki Alâtini adlı bir Yahudi zenginin köşküne sürülmüştü. Hakan-ı mahlû sürgünde bir buçuk yıl geçirdikten sonra, onun, Selânik'i ziyaret eden bir Rus prensi tarafından yurtdışında bir yere götürülmek istendiğini, aşağıda sunulan belgelerden anlıyoruz.

(1)
Maliye Nezaret-i Celilesine

Beyoğlu
Posta Telgraf Merkezi
Müdiriyeti

Nâzır Beyefendi Hazretleri,

adet: 1698

Posta ve Telgraf ve Telefon Müdiriyet-i Umumiyesinden ahz ve telâkki olunan emir mucibince melfuf üç kıt'a telgrafname sureti manzur-u âli-yi nezaretpenahîleri buyurulmak üzere takdim kılındığı maruzdur. Ol babta emr ü irade hazret-i menleh-ül emrindir.

25 Zilhicce 1328
ve 14 Kanunuevvel 326
(27 Aralık 1910)
Beyoğlu Posta ve Telgraf Merkezi
Müdürü

Münür: Esseyid Mehmet Tevfik

1

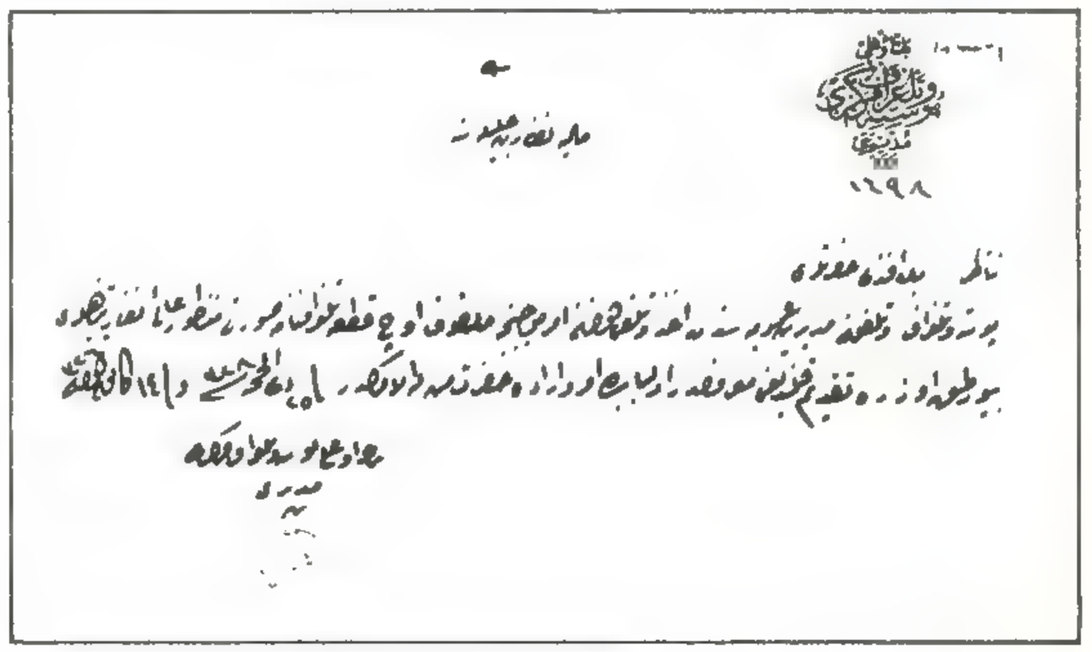

2

TELEGRAMME تلغرافنامه

دولت عليهٔ عثمانيه تلغراف اداره‌سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

de salonique 28682 65 25 12 s - constantinople sa tres haute excellence l ambassadeur de russe = le grand prisonnier de la villa allatina me fait beaucoup de peine, si le gouvernement imperial ottoman m autorisait a emmener ce malheureux vieillard a wienne ou a abbazia je le ferais avec empressement permettez moi d esperer que votre excellence voudra bien appuyer officiellement ma demande pour faciliter la realisation de mon projet charitable - dolgoroukoff .+

3

TELEGRAMME تلغرافنامه

دولت عليهٔ عثمانيه تلغراف اداره‌سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

de salonique 42828 40 26 10 18 s v norwal st+ petersbourg via vienne ministre affaires etrangeres excellence sazonow - suis ici poursuivant but charitabl adoucissement cruel sort illustre vieillard amities

dolgoroukoff +

(2)

Selânik'ten 25.12.1910

Ekselâns Rusya Büyükelçisi,

İstanbul

Alâtini Köşkünün mahbusu bende üzüntü yaratıyor. Şayet Osmanlı İmparatorluğu bu zavallıyı Viyana'ya ve Abbazia'ya (Kafkaslardaki Abhazistan'a?) götürmeme müsaade ederse, bu işi yapmaya gayret ederim. Ekselânslarınızın bu isteğimi resmen onaylayacağınızı, işbu merhamete dayanan projenin uygulanmasını kolaylaştıracağınızı ve bu konuyu gerçekleştirmeme izin vermenizi bekliyorum.

Dolgorukov

(Dolgorukov'lar ilk Moskof Knezliğini kuran köklü bir ailedir!)

(3)

Selânik'ten 25.12.1910

Ekselâns Sazanov (Dışişleri Bakanı), St.Petersburg

Buradaki merhamete muhtaç ihtiyarın acı kaderini hafifletme yolunda bulunuyorum. Dostluklarımla.

Dolgorukov

(4)

Beyoğlu'ndan 26.12.1910

Prens Aleksis Dolgorukov, Selânik

Elçi burada olmadığından müsteşar sıfatıyla telgrafınızı ben cevaplıyorum. Size bu konuda hiçbir girişimde bulunmamanızı tavsiye ederim. Zira bu sizi asla ilgilendirmez ve üzülmenize yol açar.

Svetşin

4

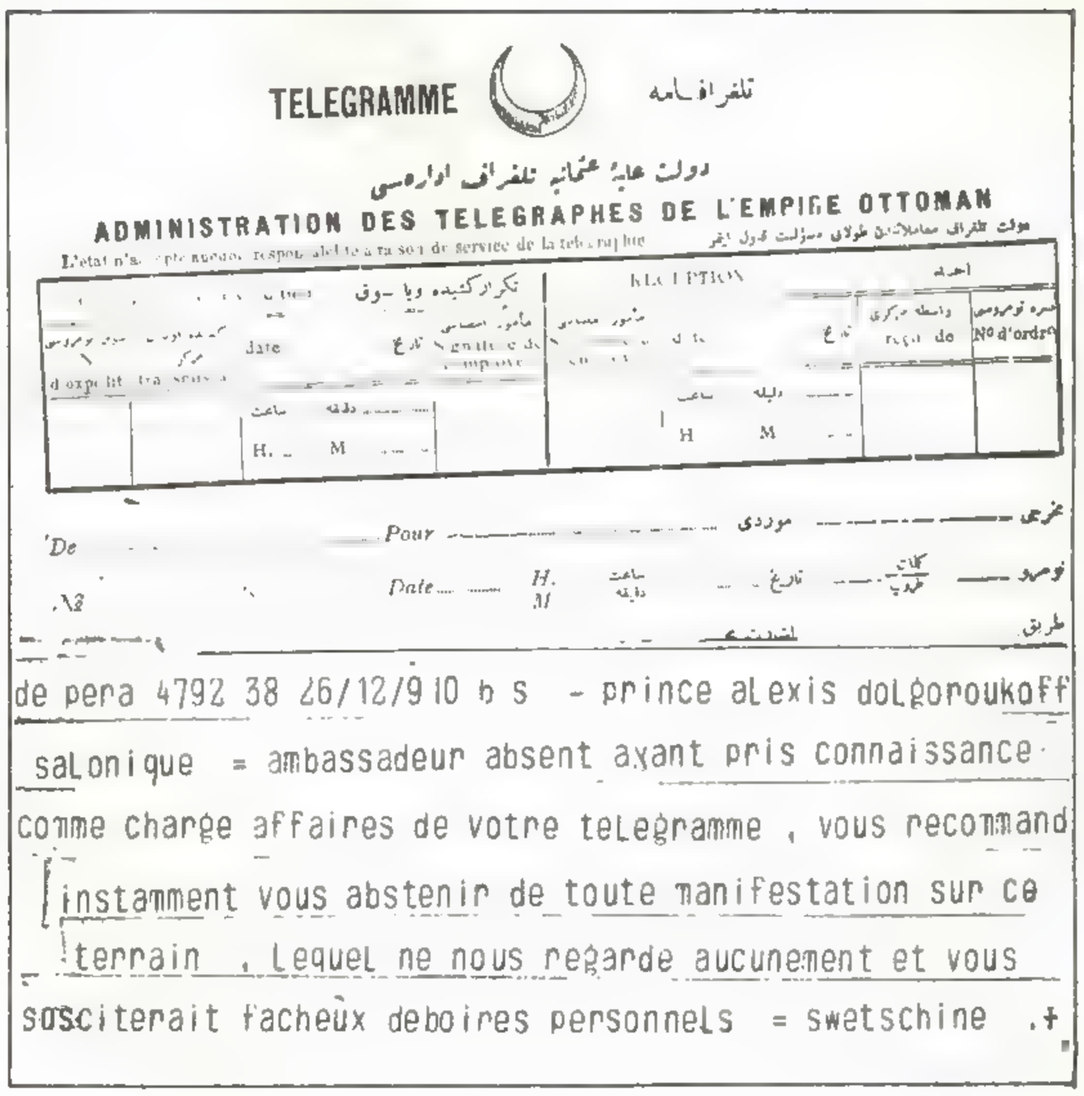

TELEGRAMME تلغراف نامه

دولت عليهٔ عثمانيه تلغراف اداره‌سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

de pera 4792 38 26/12/9 10 b s - prince alexis dolgoroukoff

salonique = ambassadeur absent ayant pris connaissance

comme charge affaires de votre telegramme , vous recommand

instamment vous abstenir de toute manifestation sur ce

terrain , lequel ne nous regarde aucunement et vous

susciterait facheux deboires personnels = swetschine .+

Sonuçsuz kalan bu girişimden, II. Abdülhamid'in haberi olduğu kolay kolay düşünülemez. Alâtini Köşküne o sıralar kuş uçurtulmuyor, gazete bile sokulmuyordu. Kaldı ki, sâbık padişah kendisinin böyle kurtarılmasına herhalde razı da olmazdı. Müsteşarın cevabından, Çarlık hükûmetinin bu tasarıyla herhangi bir ilgisi olmadığı sonucu çıkıyor. Öyleyse, bu, eksantrik bir Rus prensinin, hanedanların kardeşliği ilkesinden yola çıkarak kalkıştığı bir iş olmalı.

Ertesi yaz (1911), Sultan Reşad'ın Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa ile Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket ve Bahriye Nâzırı Mahmut Muhtar paşaları da yanına alarak çıktığı Rumeli gezisi sırasında, padişah tarafından Mabeyn Başkâtibi Halit Ziya (Uşaklıgil) Bey, II. Abdülhamid'e gönderilerek arzu ve ihtiyaçları sorulmuştur. 1912'deyse, Balkan Harbi dolayısıyla sâbık hükümdar İstanbul'a getirtilmiş ve 1918 yılındaki ölümüne kadar Beylerbeyi Sarayı'nda tutulmuştur.

Ezgi: Yüreğin Ve Aklın Yakarışı

Kültür: Bilincin Ve Yaşamın Yüceliği

EzgiKültür**Ezgi**Kültür**Ezgi**Kültür**Ezgi**Kültür**Ezgi**Kültür**Ezgi**Kültür**Ez-**

STÜDYO İMGE kültür müzik ilişkilerini gündeme getiriyor. Sanatçılar ve kültür adamları yazı röportajlarıyla hiçbir zaman güncelliğini yitirmeyecek bir konuda görüşlerini belirtiyorlar.....

TBMM'de Misâk-ı Millî'ye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu (2**)

NEJAT KAYMAZ

Yapılan şu belgesel çalışmanın şimdiye değin sunulmuş olan bölümlerinden edinilen fikir, sanırım, Ulusal Ant'la ilgili olarak yazında yer alan ifadelerin yansıttığıyla pek aykırılık göstermiyor. Ulusal Ant ile TBMM'nin anlamsal, kavramsal, kurumsal, işlevsel, eylemsel ilişkisi ve özelliği konusunda yazında belirlenen ya da imlenen şeyler, ana kaynakların taranmasından sonra, kesin gerçekler kılığına girmiş oluyor.

Yazındaki dayanaktan yoksun her kayıt, ana kaynaklardan onay alabilir gibi görünürken, Ulusal And'ın TBMM'nce ant içilerek benimsendiği yolundaki anlatımlar için de durum değişik olmamalıdır. Bunu anlamak için, artık şu kısa soru sorulabilir:

TBMM'nde Ulusal And'a bir bağlılık yemini edilmiş midir?

Bu soru, Ulusal And'ın, adı geçen meclisçe "ne gibi bir işlemle" benimsendiği sorusunun kestirme olarak sorulmuş biçimidir.

Ana kaynaklarda TBMM'nce Ulusal Ant için ant içildiğini doğrudan doğruya ve açıkça dile getiren kayıtlar fazla değildir.

İstanbul Meb'usu Celâlettin Ârif Bey, TBMM İkinci Başkanlığından ve Adliye vekilliğinden ayrıldıktan sonra, dinlenmek için gittiği Avrupa'dan, Paris'te Fransız Başbakanı Briand ile yaptığı görüşmeye ilişkin bilgi sunmak üzere Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 3 Temmuz 1921 tarihli resmî mektubun bir yerinde şöyle demektedir: "Kendisine yeniden Misakı Millîden bahseyledim ve hatta dedim ki bazı gazeteler Türkler Rumlara galip geldikçe metalibi arttırdılar gibi şeyler yazıyorlar. Halbuki Misakı Millîden ayrılacak değiliz, çünkü bütün mebuslar buna yemin etmişlerdir..."[82]

Lozan Konferansındaki barış önerileri için yapılan 5 Mart 1923 tarihli gizli meclis toplantısında İzmit Milletvekili Sırrı Bey, yöneticileri ve delegasyonu Ulusal And'ın anlamını battal etmekle ve öldürmekle suçladığı konuşmasının sonunu şöyle bağlamaktadır: "Müvekkillerimizin yüzüne nasıl bakacağız. Bize, münderecatına riayet edeceğimizi yemin ile vaat ettiğimiz Misakı Millî ahkâmını terk ederek gitmiş olacağız... O halde bu ahitnamenin imzasına muvafakat ettikten sonra, en karip bir zamanda Meclisin vazifei tarihîsi hitam bularak şekli mahsusunda, şekli kanunîsinde hitam bularak gitmekliğimiz lâzım gelecek. Fakat bu şekilde gitmemek için bir çare arkadaşlar, gitmemek için müvekkillerimizin ve halkın karşısına mes'ul ve mücrim bir vaziyette gitmemek için bir çare vardır... Onlara sarahatle demeliyiz ki: Ey muhterem millet bizi şu maksat için intihap ederek buraya gönderdiniz... sana verdiğim ahitten hanis olarak, senin esaretini tasdik etmek... için bunu imza etmiş olsaydım, sana hiyanet etmiş olacaktım. İşte bu dakikada aczimi anlıyorum... Sana hiyanet edemem. Onun için sen gel. İşte mes'elenin safahatı. Bu safahata göre bir karar vermek için tekrar ikinci bir surette reyini göster.. (yeni intihap sesleri)... Eğer daha evvel beni yeminimle bağladığın Misakı Millîden fedakârlık etmek zamanı gelmiş ise, onu ahit ile sana bağlanmayan ikinci bir meclis yapsın demeliyiz."[83]

"Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu"nun dışında bırakılan Hüseyin Avni Bey'in önergesinin okunduğu 16 Mayıs 1921 tarihli açık toplantıda, grubun Reis Vekili olan Edirne Meb'usu Şeref Bey[84] yaptığı yanıt konuşmasının bir yerinde, "Bu grup siyasî bir fırka olmak üzere teşekkül etmemiştir. Çünkü Misakı Millîye herkes yemin etmiştir. Fakat İstanbul'daki Felâhı Vatan Grupu gibi değildir. Doğrudan doğruya Misakı Millî Grubudur"[85] demektedir.

Mecliste yapılan kimi konuşmalarda, olguya biraz daha dolaylı anlatımlarla değinildiği de görülmektedir:

Örneğin, Hakkâri Meb'usu Mazhar Müfit Bey, Kafkas Hükûmetleriyle yapılan antlaşmaların görüşüldüğü 17 Ekim 1921 tarihli gizli toplantıda, Ulusal And'ın dışına çıkılamayacağını vurgulamak istediği konuşmasında, "Misakında, sözünde durmayan bir meclisin kıymeti olmaz"[86] demektedir.

Lozan Konferansıyla ilgili açıklamaların yapıldığı 28 Ocak 1923 tarihli gizli toplantıda, Lazistan Meb'usu Necati Bey, Ulusal Ant'la ilgili aşırı görüşlerini dile getirdiği ateşli konuşmasının sonlarında, "Fakat Misakı Millîden zerre kadar feda edemeyiz. Buna ahd ve misak etmişiz. Bunun aksine olursak yeminimizi nakzetmiş oluruz... Bu meclis kahramanlıkla haşrolunmuştur..."[87] biçiminde bir ifade kullanmaktadır.

TBMM'nin adı anılmadan, ona bir imde bile bulunulmadan, Ulusal Ant'la ilgili yeminin genel olarak söz konusu edildiği konuşmalarla da karşılaşılmaktadır:

"Fransızlarla itilâfname yapılması" ile ilgili 18 Ekim 1921 tarihli gizli oturumda Mersin Milletvekili İsmail Safa Bey, Ulusal And'a değinirken, "... bugün yeminimize sadık olduğumuzu gösterecek bir gündeyiz"[88] demektedir.

Lozan Konferansındaki barış önerileriyle ilgili açıklama yapılan 4 Mart 1923 tarihli gizli toplantıda, Hüseyin Avni Bey, yarım barış yapılarak ülkenin bolşevikliğe sürüklendiğini öne sürdüğü ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya, "ordunun başına otur, başka işin yoktur" biçiminde uyarıda (!) bulunduğu sert konuşmasında, "... biz yaşamak kabiliyeti gördük, biz bunun için ahdü peyman ettik..."[89], "... ben namusumla temin ediyorum ki sinemda Misakı Milli bağıracaktır. Buna söz verdim, iman haline soktum."[90] demektedir.

Ulusal Ant için içilen andın ulusu, ülkeyi, halkı da bağlayan bir eylem olarak nitelendiğine ilişkin ifadeler de görülmektedir:

Celâlettin Arif Bey, 2 Nisan 1921 tarihli açık toplantıda, İkinci İnönü Utkusu dolayısıyla orduya teşekkür için çıktığı kürsüde, coşkuyla konuşurken, şöyle söylemektedir: "Bu Misakı Millî artık bizler için bir iman halini almıştır. Çünkü bütün millet bu Misakı Millîye andetmiştir."[91]

Gene Celâlettin Arif Bey, yukarıda sözü geçen Avrupa yolculuğundan döndü-

---

Yazının geçen sayıda (Sayı 21/Eylül 1985) yayınlanan bölümünde, 178. sayfanın ilk sütununun ikinci paragrafı başında yanlışlıkla "1 Mart 1920" biçiminde çıkmış bulunan tarih, gerçekte "1 Mart 1922"dir. 183. sayfanın ilk sütununun son paragrafı başındaki tümcede, "Bekir Sami Bey"in görevi ve pozisyonu belirlenirken, "Anayasa Meb'usu" olarak basılmış görülen tamlama, doğallıkla "Amasya Meb'usu" diye okunacaktır. Aynı tümcede, dört satır aşağıda "gösterge" biçiminde yer almış bulunan sözcüğün doğrusu da "yönerge" olacaktır. Düzeltir, özür dileriz.

ğü zaman (5 Kasım 1921)[92] İstanbul'da verdiği demeçlerden[93] birinde şöyle demektedir: "Anadolu, hareket-i millîyenin bidâyetinde... kat'i surette ahd ü peymân etmiştir. Bugün Ankara hükûmeti (Mîsâk-ı Millî) ahkâmından fedâkârlık edemez. Çünkü (Mîsâk-ı Millî) umde-i siyâsîyemiz, berat-ı necâtımızdır ki milletin verdiği binlerce şehitlerin kanıyla kesb-i kat'îyet etmiş ve hükmü hiçbir surette tâdil edilemez bir ahidnâme olmuştur."[94]

1919'da King-Crane Komisyonu üyeliği yapmış olan L.S. Mocre adlı Amerikalı bir yazar, 1921 yılında Türkiye'ye yeniden gelip Mustafa Kemal Paşa ile görüştüğünde, Ulusalcıların amaçlarının ne olduğunu sorunca, paşanın ona Ulusal Ant'tan söz ettiği ve bu arada, "Millî Misak halkımızın hakkı olan bir belgedir ve halkımız bu belgede yazılı olan haklarını almak için andiçmiştir"[95] dediği görülmektedir.

Lozan Konferansındaki barış önerileri konusunun görüşüldüğü 5 Mart 1923 tarihli gizli toplantıda, İzmit Meb'usu Sırrı Bey'in yeni seçime gitmek gerektiğini söylemesi üzerine, heyecanlanan Bolu Milletvekili Hilmi Bey, yerinden, "Yemin eden millet yalnız ben değilim"[96] biçiminde konuşmaktadır.

Yukarıdaki alıntılarda "yemin" sorununa ister salt TBMM bağlamında, ister genel olarak, ister tüm ulusla, halkla, ülkeyle ilgili biçimde, ister dolaysız ister dolaylı anlatımlarla değinilmiş olsun, söz konusu olan, Ulusal And'a ya da Ulusal Ant için yapılmış bir ant içme eylemidir. Böyle olunca, doğallıkla usa ve göz önüne, TBMM'nde son Meclis-i Meb'ûsân'dakine benzer bir işlemin yinelenişi gelmektedir. Oysa, meclis tutanaklarında yer alan ve gene Ulusal And'a değinen kimi konuşmalarda, TBMM'ndeki andın, doğrudan doğruya Ulusal And'a ya da Ulusal Ant için olmak yerine, Ulusal And'ın taşıdığı anlam, kapsadığı içerik, belirlediği amaç için, hatta Ulusal And'ı sağlama bakımından yol aramak, gereken çabayı göstermek için içilmiş bulunduğu fikrini veren ifadeler yer almaktadır:

Lozan Konferansı ile ilgili açıklamalarda bulunulan 28 Ocak 1923 tarihli gizli toplantıda, Kırşehir Meb'usu Müfit Efendi'nin şu sözleri söylediği görülmektedir:"Bu Meclis Misakı Milli hududundan katiyen fedakârlık etmeyeceğine nefsim itibariyle kanaatım vardır. Efendiler, bu kürsüde, bu sakafın altında toplanan arkadaşlarımız Cenabı hakka yemin ederek, istihlâsı vatan uğrundan başka bir gaye takip etmeyeceğini de tekit etmiştir. Binaenaleyh bu suretle yemin eden Meclis..."[97]

Mudanya Konferansıyla ilgili olan 9 Ekim 1922 tarihli gizli görüşmede söz alanlardan Erzincan Milletvekili Emin Bey, konuşması arasında konuya şöyle değinmektedir: "İlk avanı teşekkülümüzde, ilk günümüzde ben zannetmem ki bugünkü günümüzden daha kuvetli... olalım. Biz o gün toplandık ve ilk ahdimiz, Misakı Milliyi temin için kurtuluş yollarının aranmasından ibaret idi."[98]

İşte bu noktada, Mersin Meb'usu Selâhattin Bey'in 30 Ekim 1922 tarihli açık toplantıda söylediği sözler, durumun ne olduğunu anlamayı kolaylaştırmak bakımından önem kazanmaktadır. Anımsanacağı gibi, Selâhattin Bey o konuşmada şunları söylemektedir: "Meclisi Âlinin ilk küşadında ve bu Meclis ilk celsesinde verdiği kararla ve bilâhara 18 Temmuz 1336'da ettiği yeminle Misakı Millî hududu dahilinde milleti, vatanı istihlâs etmeyi ve saltanat denilen makama lâzımgelen hukuku zamanının hulûlünde kendisinin tayin edeceği esasat dâiresinde... zaten takrir etmişti... Büyük Millet Meclisinin kendisine umde ittihaz ettiği... Misakı Millî dahilinde muayyen olan memleketleri kurtarmak ve hâkimiyeti milliye esasını temin etmek ve binaenaleyh Makamı Hilâfet ve Saltanatı da... hâkimiyeti milliye esasına müsteniden teşkil edeceği idarede meşru olan hukuku vereceğini tayin ettiğine göre..."[99]

Biraz önce, Müfit Efendi'nin konuşmasından, Ulusal And'ın anlamının "istihlâsı vatan olarak özetlendiği, TBMM kürsüsünde içilen antla bu amacın gözetildiği ve dolayısiyle Ulusal And'a bağlılık belirtilmiş olduğu yolunda bir izlenim edinilmişti. Oysa Selâhattin Bey'in konuşmasında, Mîsâk-ı Millî adı ulusu, yurdu ya da belli ülkeleri içeren sınır konusu çerçevesinde anılmakla birlikte, onun, gerek TBMM'nin açılışı sırasında ve ilk oturumunda (?) alınan kararla, gerek 18 (doğrusu "10") Temmuz 1920 tarihinde içilen antla, ulusal egemenlik konusunu ve Hilâfet-Saltanat sorununu da kapsayacak bir anlamsal ve amaçsal genişlik kazandığı, gene dolaylı bir biçimde dile getirilmiş oluyor. Selâhattin Bey'in dolaysız ve dolaylı anlatımlarına göre, TBMM'nin Ulusal Ant'la ilgili olarak, karar vermek ve ant içmek yoluyla belirlediği amaç, benimsediği ilke, özetle, ulusun ve yurdun kurtarılması, ulusal egemenlik temeline dayalı bir yönetimin sağlanması ve Hilâfet-Saltanat kurumunun bununla bağdaşır bir yasal statüye kavuşturulup korunması olarak görünüyor.

Burada, Ulusal And'ın içeriğinde bulunmuyormuş da, söz konusu karar ve antla ona eklenmiş gibi gözüken konular, gerçekte, daha önce Ulusal Ant kapsamı dışında olan ya da onun anlamına, özüne uzak kalan konular mıydı?

Sanırım, ulusal egemenlik ilkesinin ya da bu ilkeye dayanan bir yönetimin sağlanmasının Ulusal And'ın ruhuna uygun düşmeyeceğini TBMM'nde kimse söyleyemezdi. Çünkü, Ulusal And'ın oluşumu, benimsenmesi ve açıklanması sürecinde işlenmeye başlanmış olan bu tema, bir Ulusal Ant Meclisi olarak nitelenen TBMM'ni yaratan, biçimlendiren ve yaşatan ana fikirdi. Meclisin kuruluşu için temel ilke sayılan ulusal egemenlik, burada en çok kullanılan söz oldu. 20 Ocak 1921'de Teşkilât-ı Esâsîye Kanunu'nda yer aldı ve yaldızlı bir levhaya yazılarak, meclis kürsüsünün tepesine kondu... Hangi görüşte olursa olsun, meclisin her üyesi "Hâkimîyet-i Millîye" ilkesini benimsemiş görünüyor ve söz olarak, dilden düşürmüyordu. Gene her üye, Ulusal And'ı benimsemiş bulunduğuna ve ortak amaç belledğine göre, ulusal egemenlik, onların kafasında Ulusal Ant kavram ve kapsamı dışında düşünülecek bir konu olamazdı. Ancak bir şey olabilirdi, ki o da, herkesin tek tek, tıpkı Ulusal Ant için olduğu gibi, ulusal egemenlikten ve bunun sağlanmasından ne anladığı ve hangi sonucu beklediğiydi. Örneğin, Selâhattin Bey, konuşmasından anlaşıldığı gibi, ulusal egemenliğin sağlanmasından, Halifelik ve Saltanat makamının onunla bağdaşır bir biçim ve ölçüde yasallığa ve haklara kavuşmasını anlıyor ve bunu bekliyordu...

Hilâfet ve Saltanat makamına yasallık statüsü ve haklar verilmesi konusuna gelince; böyle bir şey, işin başından bakınca, sanırım Ulusal And'ın ruhuna aykırı olmak, kapsamı dışında bulunmak değil, adıgeçen kurum için Ulusal Ant'ta öngörülen amacın gerisinde kalmak demek olur.

Tutanaklarda, TBMM'nce edilen yemin bağlamında Hilâfet ve Saltanat sorununun nasıl söz konusu olduğunu anlatan açıklamalara bir göz atmak yeterli fikri verecektir:

Mustafa Kemal Paşa'ca, çıkacak Teşkîlât-ı Esâsîye Kanunu'na temel oluşturması amacıyla kaleme alınıp yayınlatılan ve "Hükûmet Beyannamesi" olarak Meclise verilen 13 Eylül 1920 tarihli "Halkçılık Programı"nın "Maksat ve Meslek" başlığını izleyen birinci maddesinde şu ifade görülmektedir: "Türkiye Büyük Millet Meclisi, millî hudut dahilinde hayat ve istiklâlini temin ve Hilâfet ve Saltanat Makamını Kurtarmak yemini ile teşekkül eylemiştir."[100]

"Halkçılık Programı"nın ele alınması üzerine ortaya çıkan Hilâfet sorununun görüşüldüğü 25 Eylül 1920 tarihli gizli oturumda, yapılan konuşmalar dolayısiyle açıklamada bulunmak gereği duyan Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri arasında, şu ifadelerin de yer aldığı görülmektedir: "... (Hilâfet ve Saltanat) mahfuziyeti zaten birinci esâsımızdır. Hakikaten

düşündüğümüz halâsı hakikiye vusul için, arzettiğim veçhile makamı hilâfet ve saltanata olan merbutiyetimiz ve o makamın bütün şeraiti lâzimesiyle mahfuziyeti bizim esasımızdır. Bu islâm dünyasının istinatgâhı olan rabıtai hakikiyesini tesise birinci derecede medar olan bu makamı ihmal etmek hiçbir vakitte akıl kârı değildir... zaten beyanname tarzında bazı kabul edilmiş esaslarla bu maksadımızın temini için mahfuziyeti zikr ve bütün dünyaya ilân ve hatta bütün yeminlerimize ilâve olunmuştur.''[101]

22 Ocak 1921'de, Bursa Meb'usu Şeyh Servet Efendi'nin komünizm propagandası yapması konusu gizli oturumda görüşülürken, Tokat Milletvekili Mustafa Bey'in verdiği önergede şu satırlar göze çarpmaktadır: ''Meclisi Âlinin hini teşekkülünde bütün azayı kiram memleketin istihlâs ve istiklâlinden Makamı Hilâfetin tahlisinden başka bir gaye takip etmeyeceğine dair yemin ettiği halde...''[102]

''Heyeti Vekile''nin görev ve yetkisi konusunun görüşüldüğü 26 Kasım 1921 tarihli açık oturumda, Kırşehir Meb'usu Müfit Efendi konuşurken, Halifelik ve Saltanat sorunu ile ilgili görüşünü şu biçimde açıklamaktadır: ''Şimdi yine halifenin, hükümdarın esarette bulunduğunu, makamı hilâfet ve saltanatın etrafının çemberlerle mahsur olduğunu kati bir surette müttefikan kabul etmiş ve onu kurtardıktan sonra o hilâfet ve saltanat makamının sahibini kendi vazifei mukaddesesi başına getireceğine yemin etmiş, ahdü misak etmiş iken onun vazifesini kim yapacak diye düşünüyoruz. O vazifeyi kendi uhdemize aldık...''[103]

Lozan Konferansındaki barış önerilerinin görüşüldüğü 5 Mart 1923 tarihli gizli toplantıda Karahisarı Şarki Meb'usu Mustafa imzasıyla verilmiş önergede şu satırlar yer almaktadır: ''... Ankara'da vuku bulan bu ictimaımızda işe başlamazdan evvel hilâfet ve saltanatın istihlâsından ve vatanın istiklâlinden başka bir gaye takip etmeyeceğimize yemin ettik...''[104]

Demek oluyor ki, Hilâfet ve Saltanat konusu, TBMM'nin Selâhattin Bey'in dediğinden daha başka ve daha geniş görev ve sorumluluk üstlendiği bir konudur. TBMM kurulduğunda Hilâfet ve Saltanatı yalnız Ulusal And'ın öngördüğü çerçeve içinde korumak ya da Ulusal Ant gerçekleştiğinde, ulusal egemenlik ilkesinin gerektirdiği ölçüde meşruluğa ve haklara kavuşturmak değil, bir de kurtarmak işini yüklenmek zorunluğuyla karşı karşıya kalmış ve andı buna göre içmiştir. Nitekim, 30 Ekim 1922 tarihli toplantıda, saltanatın kaldırılacağı belli olunca, milletvekilleri sözlerini, artık hilâfetin önemini, yaşaması gereğini vurgulama yönünde kullanırken, Muş Meb'usu Hacı İlyas Bey de, saltanata bir an önce son verilmesi isteğini belirttiği konuşmasında, ''Makamı Hilâfetin kurtarılmasını Misakı Milliye derceden şu Heyeti Âliyeniz onun esaretten kurtarılmasını belki temin eder''[105] demektedir. Aynı toplantıda konuşanlardan Antalya Milletvekili Rasih Efendi ise, şöyle bir açıklama yapmaktadır: ''... Türkiye Büyük Millet Meclisi ilk ictimaında Misakı Milli ile beraber ilân ettiği beyannamede âlemi islâma karşı âlemi islâmın alemdarlığını terk etmediğini ve Hilâfetin esarette olduğunu, esaretten tahlisine kadar mücadelede devam edeceğini kâinata ilân etti...''[106]

Bu ifadeler Selâhattin Bey'in sözleriyle birleştirilirse, bundan, mantıksal olarak, TBMM'nin, açılışında ve ilk oturumunda aldığı kararla, ulusal egemenlik ilkesine dayanan yönetimin sağlanmasını amaçlamış ve Hilâfet-Saltanat makamına o yönetimin özüne uygun biçimde ve o oranda yasallık statüsü ve haklar verilmesini öngörmüş, gene ilk toplantısında, Ulusal Ant ile birlikte yayınladığı bildiriyle ve 10 Temmuz 1920'de içtiği antla, Hilâfet -ve Saltanat- makamının kurtarılmasını Ulusal Ant içeriğine sokmuş bulunduğu sonucu çıkar. Konuya, Ulusal And'ın meclisi doğudan ana fikir sayıldığı ve meclisin Ulusal Ant Meclisi olarak nitelendiği olgusu açısından yaklaşılırsa, meclisin açılışında ve ilk oturumunda aldığı karar, Ulusal Ant'la birlikte yayınladığı bildiri ve Temmuz ayında ettiği yemin arasında ayrılık değil, bir bütünleyicilik ilişkisinin, hatta özdeşlik durumunun bulunduğu yargısına varılır. Bunun anlamı, her şeyin Ulusal Ant'la ilgili olduğu, Ulusal Ant'tan çıktığı ve Ulusal Ant'ta birleştiğidir. Öyleyse, TBMM'nin verdiği ilk karar da, ilk bildiri de ilk yemin de, Ulusal Ant bağlamında söz konusu olan etkinliklerdir. Ancak, görünüşe göre, yeminde Ulusal Ant'la olan ilgi, bağlantıdan öte, özdeşlik düzeyindedir.

Ulusal Ant için TBMM'nce 10 Temmuz 1920'de içilmiş olan antta, Ulusal Ant içeriği, yukarıdaki alıntılardan çıkarılabildiğine göre, ''hilâfet ve Saltanat makamının kurtarılması -ya da korunması-, -belli sınırlar içindeki- ulusun ve yurdun -ya da toprakların- kurtarılması ya da bağımsızlığına kavuşturulması'' gibi bir formül halinde özetlenmiş olmalıdır. Daha çok ''Hilâfet ve Saltanat makamının kurtarılması'' biçiminde yazılmış olması olası bulunan birinci bölüm, öyle görünüyor ki, TBMM'nce, açılış günlerinde yaşamsal bir önem taşıdığına inanıldığı anlaşılan bu sorunun çözümlenmesini üstlenmiş olmak anlamına gelmektedir. Hilâfet -ve Saltanat- makamının *kurtarılması,* metninde bunların adı zaten yazılı olan ve yaşatılmaları düşüncesi de ifade edilmiş bulunan Ulusal And'a, alınan kararla, yayınlanan bildiriyle, içilen antla, ayrıca ve özellikle eklenmiş sayılmışsa, bunun iyi bir nedeni olmalıdır. Bu nedenin ne olduğunu kestirmek de güç değildir. Ancak, durumu yeterince geniş bir açıda görebilmek için, gene de bu neden bağlamında sorulacak bir soruyla konuya yaklaşmakta yarar görülmektedir.

TBMM'nin kuruluşu sırasında, Hilâfet ve saltanat makamını kurtarmak konusu niçin yaşamsal bir sorun olarak ortaya çıkmıştır?

Bu ''kurtarma'' konusunun, TBMM'nce Ulusal And'ın içeriğinden sayılması ve Ulusal And'a bağlılık belirtme ya da Ulusal And'ı onaylama anlamına gelen 10 Temmuz 1920 andında dile getirilmiş bulunması, bununla ilgili soru için sağlanacak yanıtlarla, sonuç olarak, TBMM'nde Ulusal And'ın ''hangi koşullarda'' ve ''niçin'' benimsenmiş olduğu sorularının karşılanmasına yaramış olacaktır.

Sorunun yanıtlanmasının en sağlıklı yolu, TBMM'nin kuruluşundan öncelere giderek, kronolojik bir belge taraması yapmaktır.

Önce, Ulusal And'ın oluşum döneminde[107] saptanan ve benimsenip açıklandığı evrede metnine geçirilen konular, nasıl bir genel özetleme, tanımlama ve anlamlandırma sürecinden geçmiş; onu görelim:

Bilindiği gibi, Mustafa Kemal Paşa, Damat Ferit Hükûmetinin görevlendirmesi ve Sultan Vahidettin'in onayı ile Anadolu'ya geldiği zaman, bir yandan İzmir işgalinin neden olduğu ülke atmosferinden yararlanarak, toplumsal duyguyu devindirme ve örgütlenmeyi sağlama yollarını ararken, öte yandan, önceleri hükûmete bağlılık görüntüsü altında, giderek, hükûmeti eleştirme ve saldırı ereği edinme biçiminde, kimi konuları ortaya atmaya, kimi kavramları kullanmaya girişmiş ve böylece, gerçek amacının ifadesi olan ana fikri yavaş yavaş ortaya koymaya, kulaklara ve kafalara yerleştirmeye ve bir kamu oyu oluşturmaya çalışmıştır.

Samsun'a çıkışının ertesi günü, Sadarete gönderdiği ve padişaha bağlılık, hükûmete ise güven belirttiği telgrafta, örneğin ''milletin tahlis ve selâmeti'', ''hukuku milleti siyanet'' gibi ifadeler kullanmaktadır.[108] İki gün sonra, gene aynı makama yazdığı raporda, ''hükûmeti hazıraya bütün ruh ve vücuduyla muti ve münkad'' bulunduğundan *söz ettiği* ''milletin hâkimiyet esasını ve Türk duygusunu hedef ittihaz'' ettiğini söylemektedir.[109] 29 Mayıs 1919'da Havza'dan Erzurum'a, XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği şifrede ise, ''Milletin esaretten tahlisi, hâkim ve müstakil olarak topraklarımızda

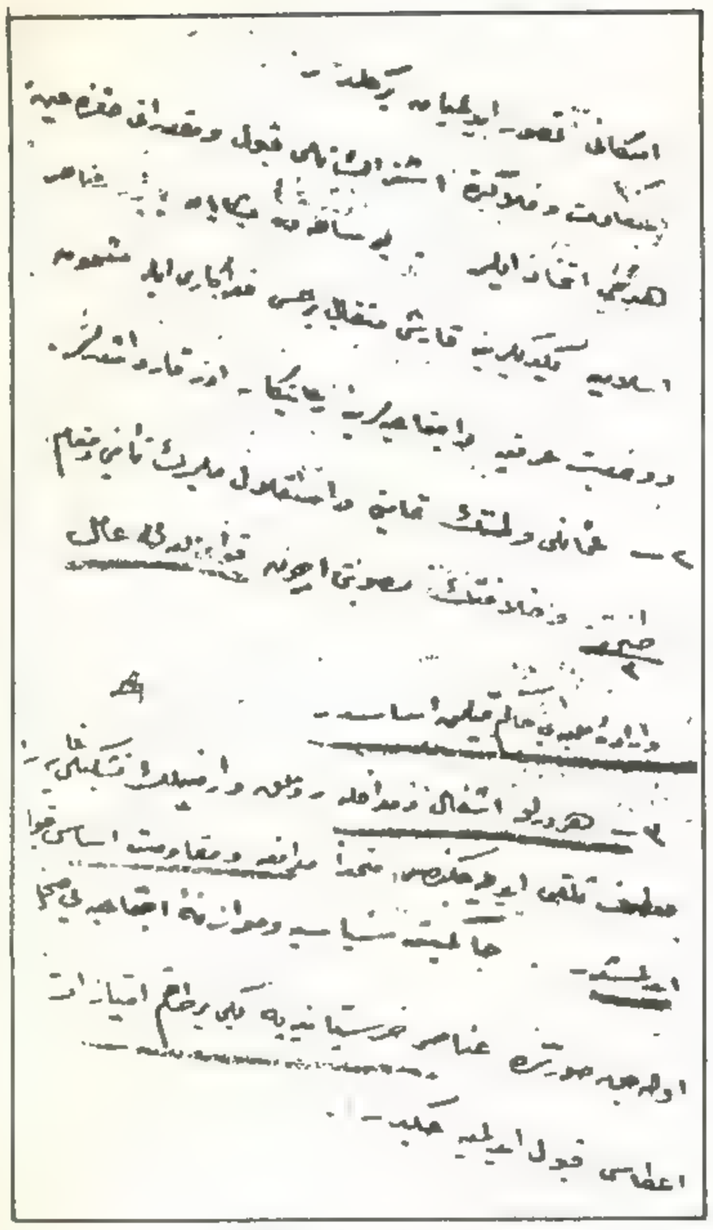

(Fotokopi 1)

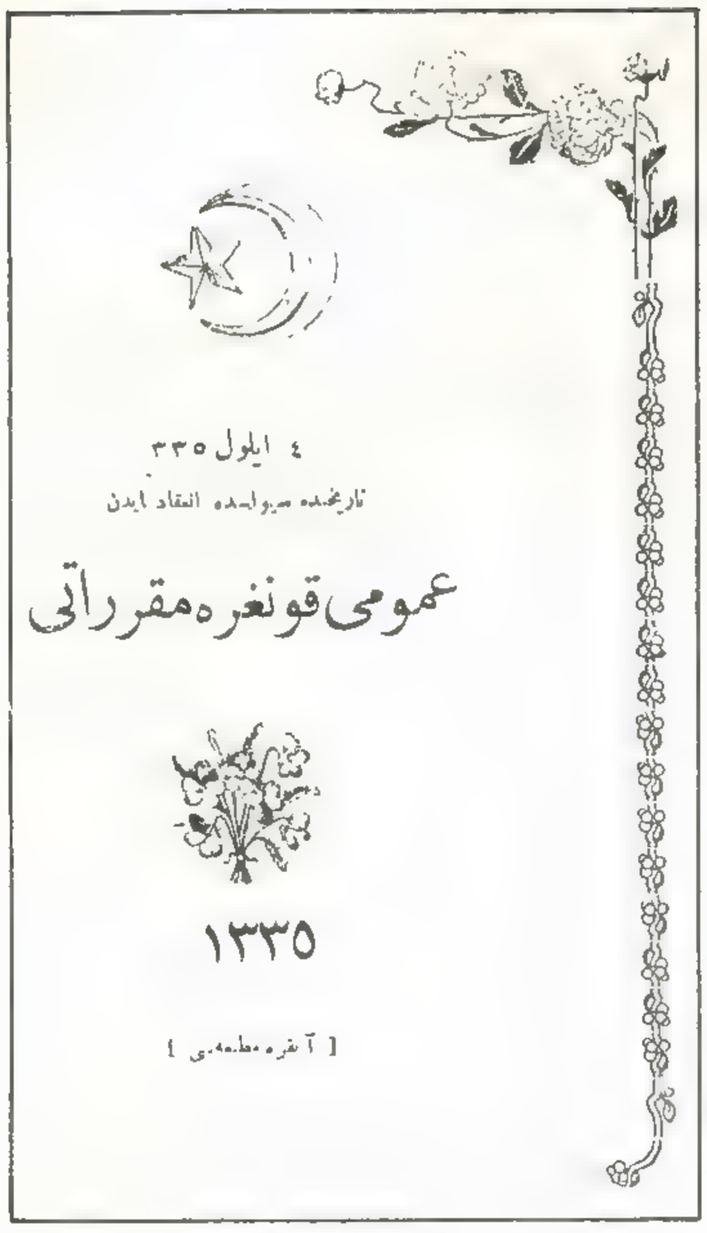

(Fotokopi 2)

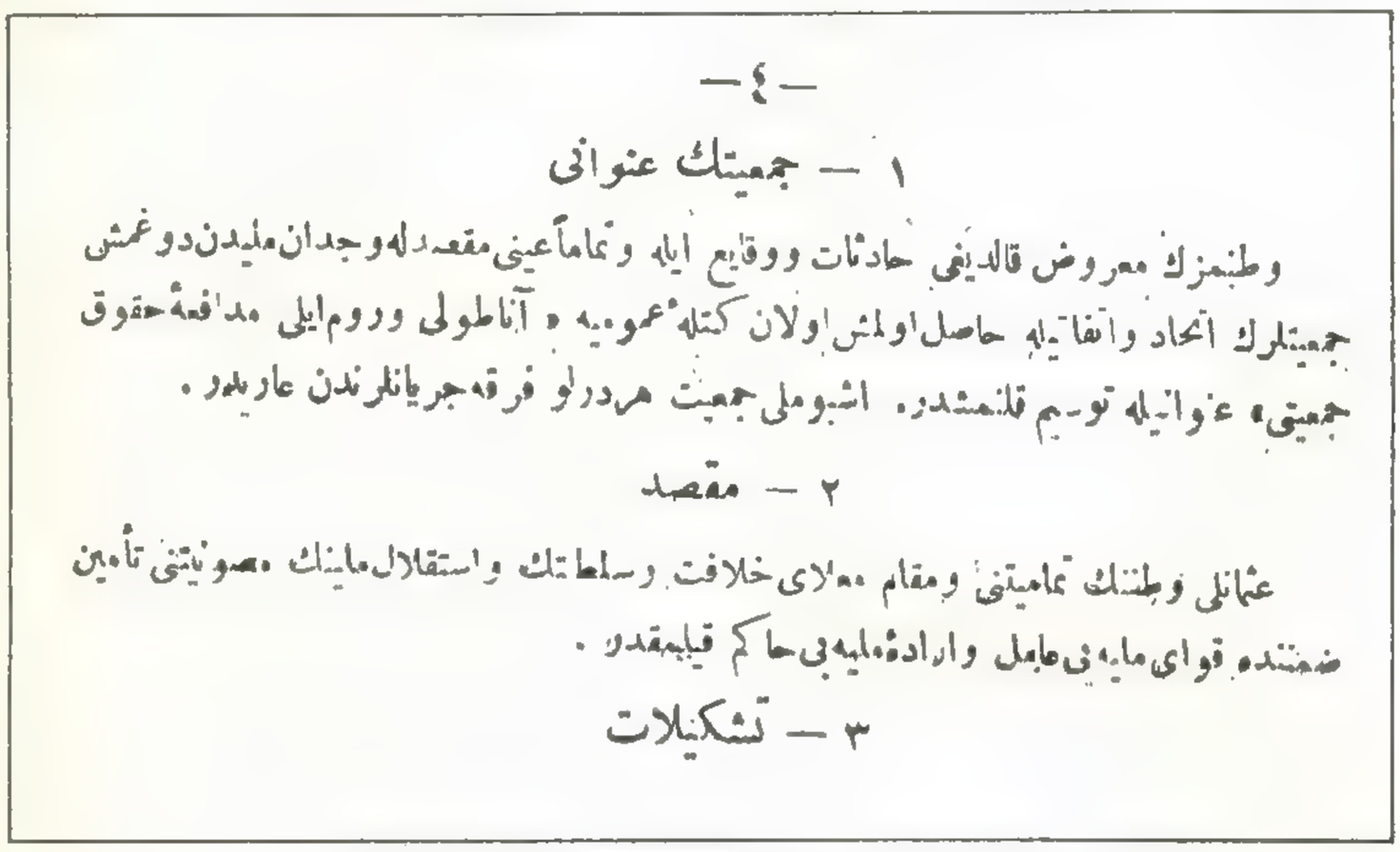

(Fotokopi 3)

yaşayabilmesi'' gereğinden söz etmektedir.[110] 17 Haziran 1919 tarihli şifrede, Kâzım Karabekir Paşa'ya önem verdiği yönün, ''istiklâli milletin ve hakkı hayatımızın ancak milli birlikle kurtulacağı'' gerçeği olduğunu, bu nedenle, ''Kürtleri ve hatta bir öz kardeş olarak tekmil milleti bir nokta etrafında birleştirmek... karar ve azminde'' bulunduğunu anlatmaktadır.[111]

Bilindiği gibi, doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa'nın kaleminden çıkmış ve birkaç arkadaşınca imzalanmış olan ''Amasya Tâmîmi'' adıyla ünlü, 22 Haziran 1919 tarihli belgede, hükûmetin düşman etkisi ve denetimi altında, eli kolu *bağlı bulunduğu* ve bu yüzden üstlendiği sorumluluğun gereğini yerine getiremediği belirtilerek, ''Vatanın tamamiyeti, milletin istiklâli tehlikededir'' *denmektedir.*

İşgalcinin kuklası olmuş Damat Ferit ve hükûmetince çeşitli yollarla durdurulmaya ve ele geçirilmeye çalışılan Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'a geldiğinde, padişah iradesiyle meslekten atılması yoluna gidilmekte olduğunu anlayınca, 8/9 Temmuz 1919 gecesi ivedi olarak Harbiye Nezaretine istifa yazısı tellemişti, ki bunun ilk satırlarında, davranışının amacını şöyle özetlemektedir: ''Makam-ı Akdes-i Saltanat ve Hilâfet'in masûnîyeti, milletin istiklâli, vatanın müdâfaası...''[112]

23 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresini açarken yaptığı konuşmayı, bilindiği gibi şu dua ile bitirmektedir: ''Canabı Vahibülâmal Hazretleri Habib-i Ekremi hürmetine bu mubarek vatanın sahip ve müdafii ve diyaneti Celile-i Ahmediye'nin ilâ yevmül kıyam hârisi esdakı olan milleti necibemizi ve makamı saltanat ve hilâfeti kübrayı masun ve mukaddesatımızı düşünmekle mükellef olan heyetimizi muvaffak buyursun!... Âmin.''[113]

Erzurum Kongresi kapanırken, dünyaya duyurulmak üzere hazırlanmış ve yayınlanmış olan bildiride, uğrunda savaşım verilecek konular ve savaşım yöntemi, ikinci maddede genel olarak şöylece belirlenmektedir: ''Osmanlı vatanının tamâmiyeti ve istiklâl-i millîmizin temini ve makam-ı saltanat ve hilâfetin masûnîyeti için kuvâ-yı millîyeyi âmil ve irâde-i millîyeyi hâkim kılmak esâstır.'' (Fotokopi 1)

Kongrenin ardından, bir süre Erzurumda kalan ve Sivas'ta toplanacak Genel Kongre'nin hazırlıklarıyla uğraşan Mustafa Kemal Paşa, bu arada ulusal hareketi önlemek için başvurmadık yol bırakmayan Sadrazam Damat Ferit Paşa'yı, 16 Ağustos 1919'da gönderdiği şifre ile, ''Hakkı hayat ve istiklâli için çalışan milletin maksadındaki nezahat ve ciddiyete mukabil... rüesa-i me'murîni mülkiye ve askeriyeye icra eylemiş olduğu gizli tebliğlerle vahdeti milliyeyi kırmak, selâmeti mülk ve millete matufen teşebbüsatı milliyeyi akim bırakmak, hulâsa millete karşı hasım vaziyet almak cihetini iltizam'' ettiği için uyarmakta ve Anadolu'daki savaşımın anlam ve amacını şöyle anlatmaktadır: ''Ruhu halâsın etrafında toplanan bütün milletin umdesi vatanın tamamîsi, milletin istiklâli, makamı saltanat ve hilâfetin masuniyetidir.''[114]

4 Eylül 1919'da toplanan Sivas Ulusal Kongresinde, Erzurum Kongresi bildirisi ve kararları temel alınarak, daha genel bir kapsam ve nitelikle yazılan 11 Eylül 1919 tarihli bildiride, aynı madde, küçük bir anlatım değişikliğiyle korunmuş bulunmaktadır: ''Câmia-i Osmanîyenin tamâmîyeti ve istiklâl-i millîmizin te'mîni ve Makam-ı Muallâ-yı Hilâfet ve Saltanatın masûnîyeti için kuvâ-yı millîyeyi âmil ve irâde-i millîyeyi hâkim kılmak esâs-ı kat'îdir.''[115] Bildiridekinin benzeri olan bir tümce, *Umûmî Kongre Mukarrerâtı* içinde amacı belirleyen madde olarak yer almış bulunmaktadır: ''Maksat, Osmanlı vatanının tamâmîyetini ve Makam-ı Hilâfet ve Saltanatın ve istiklâl-i milletin masûnîyetini te'mîn zımnında kuvâ-yı millîyeyi âmil ve irâde-i millîyeyi hâkim kılmaktır.'' (Fotokopi 2-3)

İşbirlikçi hükûmetin Sivas Kongresini basmak ve dağıtmak için iç ve dış ortaklarıyla hazırladığı komployu boşa çıkaran Mustafa Kemal Paşa, Kongrenin ardından, Anadolu'nun İstanbul'la olan tüm haberleşmesinin durdurulmasını buyurduğu zaman, kimi görevliler buna uymak istememişlerdi, ki Paşanın, bunlardan biri olarak Eskişehir Mutasarrıfına, davranışını değiştirmesi için gönderdiği 17 Eylül 1919 tarihli uyarı yazısında, amacın ne ol-

duğu şu ifadeyle anlatılmaktadır: "yalnız makamı Hilâfet ve Saltanat ve istiklâli millet ve devleti ilânihaye muhafaza etmek..."[116]

Damat Ferit Paşa'nın Anadolu'ya, Samsun ve Trabzon üzerinden Bolşeviklerin girdiğini öne sürerek, Anadolu hareketini Bolşevizm propagandası olarak göstermeye çalışması üzerine, Mustafa Kemal Paşa'nın "Heyeti Temsiliye namına" yazdığı ve köylere dek duyurulmasını istediği, yalanlama ve yanıt nitelikli bildiride şu sözler bulunmaktadır: "... umum efradı milletin hukuku aliyei hilâfet ve saltanat ve istiklâli millet ve mukaddesei meşrutiyeti müdafaaya amade... bir heyeti hükûmet mütalebetinde olduğu..."[117]

24 Eylül 1919'da, Mustafa Kemal imzasıyla Amerikalı General Harbord'a verilen andıçta, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin başlıca amacının, "bir yandan daha önce bahsedilen sınırlar dahilinde, Osmanlı devleti topraklarının bütünlüğünü muhafaza ve millî istiklâli, hilâfet ve saltanatın haklarını müdafaa etmek üzere millî kuvvetleri teşkilâtlandırmak" olduğu söylenmektedir.[118]

Damat Ferit Paşa'nın düşmesi sağlandıktan sonra Ali Rıza Paşa başkanlığında kurulan yeni hükûmete, ulusal örgütün varlığı ve saptanmış amaçları benimsetilmeye çalışılırken, Meclis-i Meb'ûsân'ın toplanması için çaba gösterilir ve seçim etkinlikleri izlenirken, çeşitli sorunların görüşüldüğü Hey'et-i Temsilîye ve Kumandanlar toplantısında (16-29 Kasım 1919) meclisin toplanacağı yer konusunda yeni seçilen milletvekillerine ve Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti merkez kurullarına gönderilmek üzerine hazırlanmış bulunan yönergede şöyle bir madde göze çarpmaktadır: "Meclis-i Mebusan'da vatanın tamamîsini ve devlet ve milletin istiklâlini tahlisten ibaret olan gayeyi muhafaza ve müdafaa için müttefik ve azimkâr bir grup vücuda getirmek esbabının teemmülü."[119]

Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya gelişinin ertesi günü (28 Aralık 1919), Ankaralılara yaptığı konuşmada, Erzurum ve Sivas Kongreleri kararıyla ilgili açıklamalarda bulunmakta ve bu arada Sivas Kongresi "Nizamnamesi"nin "teşkilâta ait sahifesinde" yer alan "maksat" maddesini okumaktadır.[120]

Görünüşe göre, Damat Ferit Paşa Hükûmetinin düşmesinden ve Meclis-i Meb'ûsân için seçim konusuna eğilmekle işe başlayan Ali Rıza Paşa Hükûmetinin kurulmasından sonra, "Saltanat ve Hilâfet" sözcüklerinin kullanılmasında eski özen gösterilmez olmuştur. Belki de, bu sözcüklerin kullanılmaması için dikkat sarfına başlanmıştır.

Ali Rıza Paşa Hükûmeti zamanında, ya da daha doğrusu, bu hükûmetin iş başına gelmesiyle İstanbul'un işgali arasındaki "göreli soluk alma dönemi"nde, Damat Ferit yönetimi sırasında olduğu gibi, padişahın yabancı baskısı altında bulunduğu, ulusuyla ilişkisinin hain hükûmetçe önlendiği ve yanıltıldığı temasının işlenmesinin fazla tutarlı ve yararlı bir davranış olmayacağı düşünülürse, bu durumun nedeni anlaşılır. Bu nazik dönemde, söz konusu temayı işlemeyi sürdürmek, Kuvâyı Millîye'ye az çok yakın sayılan ve kongrelerde saptanmış ilkeleri benimseyip yasallaştırarak, dünyanın karşısına çıkabilecek Meclis-i Meb'ûsan (Meclis-i Millî)'ın açılması olanağının sağlanması için tek umut olan hükûmetle bozuşmak, gerçekte Anadolu'da olup bitenden hiç hoşlanmadığı bilinen padişahı kızdırmak, dahası, o günlerde Halife-Sultanın İstanbul'da bırakılıp bırakılmamasını tartışma konusu olarak boyuna gündemde tutup, gözdağı veren işgalci güçleri kışkırtmak olurdu.

Ancak, bu demek değildir ki, "Saltanat ve hilâfet" kurum ve kavramları Ulusal And'a temel oluşturacak düşünden dışlanmıştır. Ya da, bu sözcüklere yer verilmeden kullanılan kısa tanım ve deyimlerin anlamsal içeriklerinde bunlar yoktur.

"Saltanat ve Hilâfet" kurumunun adını kullanmak için, onunla ilgili sorunu açık seçik tartışmak gerekirdi. Duyarlı koşullar ise, bunun için pek elverişli değildi. Yoksa, başlangıçta "Türk duygusu"ndan söz eden Mustafa Kemal Paşa'yı bile, giderek "Türk milleti"nden[121] çok, "milleti islâmiye"[122], "İslâm vatandaşları"[123], "Camiai Osmaniye"[124], "Osmanlı vatanı"[125], "Osmanlı milleti"[126], "Milleti Osmaniye"[127] deyimlerini kullanmaya zorlayan gelişme, "Saltanat ve Hilâfet"ten yana olma durumunu güçlü biçimde koruyordu.

Bunun en açık kanıtı, 1920 yılının ilk günlerinde ya da haftalarında, Hey'et-i Temsilîye'nin "Müdâvele-i efkâr"da bulunma çağrısına uyarak Ankara'ya gelen milletvekilleriyle görüşüldükten sonra, doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa'ca kaleme alındığı anlaşılan ve "Mîsâk-ı Millî" adı verilecek belgeye temel oluşturan taslak metindeki şu ifadelerdir: "Bu hudut dahilinde sakin bilcümle akvâmı islâmiye"; "Hariçte ittisa fikrini ve istilâ emellerini perverde etmeyen Devleti Osmaniye kendisini Cemiyeti Akvamın uzvu tabiîsi addeder."[128]; "Makarrı hilâfeti İslâmiye ve payıtahtı saltanat ve merkezi hükûmeti Osmaniye olan İstanbul'un istiklâl ve emniyeti masun ve mahfuz bulundurulmak şartıyle..."[129]

İlginç olan bir durum, Ankara'ya gelişinin (27 aralık 1919) ertesi günü yaptığı konuşmada, "Hâkimiyeti milliye" deyimini kullanan ve kavramı vurgulayarak açıklayan,[130] hemen 1920 yılı başlarında da bu adla bir gazete çıkmasını sağlayan Mustafa Kemal Paşa'nın,[131] kimi başyazılarını doğrudan doğruya yazdığı ve görüşlerini ayrıntılı biçimde açıkladığı bu gazetede, Ulusal Ant'la ilgili olarak İstanbul'da süren çalışmalara değinen bir yazıya ya da habere yer verdirmezken,[132] Ulusal And'ın Meclis-i Meb'ûsân üyelerince benimsenmesinden dört gün önce, kendince yazıldığı kuşkusuz olan "Hudut Mes'elesi" adlı bir başyazıda, "egemenlik kavramı" bağlamında Halifelik kurumunun taşıdığı önemden söz etmesidir: "Makam-ı Hilâfetin hâkimîyet-i ma'nevîyesi esâsen bütün cihânın İslâm milletleri ve memleketleri üzerinde vicdanlara ve îmânlara müstenid bir hâkimîyettir, ki siyâsî mukavelât ile te'yîd ihtiyacının çok fevkındedir. Ve bu hâkimîyeti nez'edecek hiçbir kuvvet yoktur. Yalnız şerâit-i hilâfete sirayet edebilecek nekaîs onu dûçâr-ı zaaf edebilir. Bu nekaisin başında da himâye gibi istiklâli tehdîd edecek meş'um müdâhaleler vardır. Âlem-i İslâmın Türkiye Mukadderâtına taallûk eden işlerde bilhâssa istiklâli müdafaaya şiddetle azmetmiş bulunması da bundan dolayıdır."[133]

Mustafa Kemal Paşa'nın yazdığı taslak metinde, "Osmanlı" ile, "İslâm"la, "Hilâfet ve Saltanat"la ilgili ögeler Ulusal And'ın birinci, dördüncü ve beşinci maddeleriyle, dîbâçesine yansımıştır. Böylelikle, Erzurum Kongresi Bildirisinden beri yinelenen ifadeler, Ulusal Ant'ta, başka üslûpta, fakat aynı anlamda yerini bulmuştur. Nasılki, Meclis-i Meb'ûsân'da benimsenmesi ve açıklanması dolaylarında, bir İstanbul gazetesinin "Meclis-i Meb'ûsân" başlıklı yazısında, "Ahidnâme-i Millî" olarak adlandırılan Ulusal Ant için bilgi verilirken, "Ahidnâme-i Millî, meb'ûsânımızın sulhü müstakbel hakkındaki efkârını irâe eden bir vesîkadır. Burada hudûd-u müstakbele-i millîyemiz izah edilmiş, hakk-ı istiklâlimiz, istiklâl-i iktisâdî ve malîmiz talebolunmuştur. Vahdet-i mülkîye ve millîyemizle Hilâfet ve Saltanatın istiklâlini izah eden bu vesika aşağı yukarı umûm meb'uslarımızı etrâfında toplamıştır"[134] denmektedir.

Görüldüğü gibi, Mustafa Kemal Paşa'nın etkinlikleri bağlamında Osmanlı devleti, Osmanlı milleti, Osmanlı vatanı, Osmanlı camiası, İslâm milleti, İslâm vatandaşları ve Hilâfet ve Saltanat makamından oluşan bir kompleks sorun söz konusu olmakta ve bu sorunun yansıları, Ulusal And'a değin, tüm bel-

gelerde açıkça görülmektedir. Tıpkı Osmanlı devleti, Osmanlı milleti, Osmanlı vatanı vb. gibi, Saltanat ve Hilâfetin de dokunulmazlığı, korunması ve bağımsızlığı istenmektedir. Saltanat ve Hilâfet kurumu için belirlenen amaç henüz "kurtarma" biçiminde anlatılmamaktadır. Çünkü, kurtarma sözünü kullanmayı gerektiren ve kurtarma eylemini amaç durumuna getiren olay daha ortaya çıkmamıştır...

[82] *Bilâl* N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar, I (1920-1923),* Ankara 1981, s. 121.
[83] *TBMM Gizli Celse Zabıtları,* C. IV, s.117-118.
[84] *Tarih Vesikaları,* C. III, sayı: 13, s. 6 vd.
[85] *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,* C. X, s. 299.
[86] *TBMM Gizli Celse Zabıtları,* C. I, s. 179.
[87] *Ibid.,* C. III, s. 1252.
[88] *Ibid.,* C. II, s. 366.
[89] *Ibid.,* C. IV, s. 95.
[90] *Ibid.,* s. 96.
[91] *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,* C. IX, s. 323.
[92] 7 Kasım 1921 tarihli *Vakit,* iki gün önce İstanbul'a geldiğini bildiriyor.
[93] *Ibid.* Buraya, bir gün önceki *Akşam* gazetesinde çıkan demeçten bir bölüm alınmış.
[94] Celâlettin Arif Bey'in İstanbul'a geldiğinde verdiği demeçlerin birinden alınan bir parça, 1922'de İstanbul'da "Teshîl-i Tıbâat İdâresi"nce, Türk Kurtuluş Savaşı'nı anlatmak ve görüntülemek amacıyla sekiz sayı halinde çıkarılmış *Anadolu Hediyesi: Souvenir d'Anatolie* adlı resimli dergide yayınlanmıştır (Sayı: 4), ki bu tümceler söz konusu parçada yer almaktadır.
[95] *Asia* dergisinin 1922 Nisan sayısında çıkan makaleden çeviri (bkz. Osman Ulagay, *Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı,* İstanbul 1974, s. 184-186.
[96] *TBMM Gizli Celse Zabıtları,* C. IV, s. 118.
[97] *Op. cit.,* C. III, s. 1251.
[98] *Ibid.,* s. 924.
[99] *TBMM Zabıt Ceridesi,* C. XXIV, s. 282.
[100] *Op. cit.,* C. V, s. 179-180.
[101] *TBMM Gizli Celse Zabıtları,* C. I, s. 135-136.
[102] *Ibid.,* s. 326.
[103] *TBMM Zabıt Ceridesi,* C. XIV, s. 341.
[104] *TBMM Gizli Celse Zabıtları,* C. IV, s. 144.
[105] *TBMM Zabıt Ceridesi,* C. XXIV, s. 281.
[106] *Ibid.,* s. 171.
[107] Ulusal And'ın dile getirdiği anlam ve amacın, genel düşün çerçevesinde, tasarım olarak ilkin Atatürk'ün kafasında belirmiş olduğu, gene onun çalışmalarıyla, soyut bir fikir olmaktan çıkmaya başladığı ve gide gide somut bir belge olma niteliğine kavuştuğu görüşünden yola çıkmanın gerçeğe aykırı düşmeyen bir durumu benimsemek demek olması bir yana, söz konusu belgesel tarama işlemi açısından pratik yararı vardır. Çünkü, Ulusal And'ın oluşumuyla ilgili süreci, Atatürk'ün Anadolu'ya gelmesiyle başlayan savaşımın -her noktası belgeli olan- evrelerinden izlemek çok kolaydır.
[108] *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri,* s. 23.
[109] *Ibid.,* s. 25.
[110] *Ibid.,* s. 26.
[111] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz,* s.49; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri,* s. 34.
[112] *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi,* Sayı: 79, s. 25-27; *Nutuk,* C. III, s. 17.
[113] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* I, s. 7.
[114] *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri,* s. 52.
[115] Bkz. *Tarih Vesikaları,* C. I, Sayı: 1 (haziran 1941), s. 7 (Faik Reşit Unat Yayınlamıştır); *Nutuk,* C. III, s. 150-151; Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları,* Ankara, 1969, s.113.
[116] *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri,* s. 66.
[117] *Ibid.,* s. 71.
[118] *Ibid.,* s. 77.
[119] Uluğ İğdemir, *Heyeti Temsiliye Tutanakları,* Ankara 1975, s. 162; *Nutuk,* C. I, s. 198.
[120] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* II, s. 11.
[121] *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri,* s. 46, 75, 79.
[122] *Ibid.,* s. 66; *Nutuk,* C. III, s. 120.
[123] *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 90.*
[124] *Ibid.,* s. 105.
[125] *Ibid.,* s. 115.
[126] *Ibid.,* s. 154.
[127] *Ibid.,* s. 158.
[128] *Atatürk Haftası Armağanı,* 10 Kasım 1977, s. 41
[129] *Ibid.,* s. 42.
[130] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* II, s. 11.
[131] *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri,* s. 162. Haftada iki kez yayınlanan *Hâkimîyet-i Millîye*'nin ilk sayısı 10 Ocak 1920'de çıkmıştır.
[132] Mustafa Kemal Paşa söz konusu çalışmaları kuşkusuz günü gününe izlemiştir. Ancak, zaten gizli olarak yürütülen işlemler için, açık görüş belirtmenin meclise müdahale ve baskı sayılacağını düşündüğünden, bu yola gitmemiştir. Onun Ulusal Ant ile ilgilenmesi, kendisiyle İstanbul'daki Hey'et-i Temsilîye üyeleri -özellikle- Rauf Bey arasında gizli sürdürülen haberleşme çerçevesinde kalmış, dışa yansımamıştır. (Bkz. *Atatürk Haftası Armağanı, 10 Kasım 1977,* s. 19-52.
[133] *Hakimîyet-i Millîye,* 24 Ocak 1920.
[134] *İfham,* 14 Şubat 1920, s. 3.

ORTAKÖY KÜLTÜR MERKEZİ'NDEN DUYURU

Ortak amaçları tiyatro yapmak olan gençler, 1983 Ağustosu'nda bir çatı katında bir araya gelerek İstanbul Deneysel Sahne Amatör Tiyatro Topluluğu'nun temelini atmışlar ve aynı yıl içinde çalışmalarına başlamışlardır.

İzleyen dönemlerde 'Küçük Dost' adlı çocuk oyununu sahneleyen topluluk YAZKO ile ortak çalışmaya girerek imza günleri ve gösteriler düzenlemiştir. Geçtiğimiz sezon Orhan Kemal'in 70. doğum yılı anısına "72. Koğuş" adlı eseri sahnelenmiş ve aynı oyun 3. Boğaziçi Amatör Tiyatrolar Şenliği ve Boğaziçi Tiyatrolar Şenliği'ne katılmıştır.

Bir süre çalışmalarını Taksim Sanatevi'nde sürdüren İstanbul Deneysel Sahne, Ortaköy Barbaros Sineması'nı kiralayarak burayı kültür merkezi haline sokabilmek için çalışmalara başlamıştır. İstanbul'da kültür merkezlerine duyulan ihtiyaca imkânları dahilinde cevap vermeyi amaçlayan Ortaköy Kültür Merkezi, kapılarını her türlü kültür ve sanat faaliyetlerinde bulunan tüm kişi ve topluluklara açmıştır. 500 kişilik anfi salona sahip OKM, İstanbul'un çeşitli köşelerinde yaşama savaşı veren tüm amatörlere çağrıda bulunuyor: "Tarla bizden, tohum sizden."

ORTAKÖY KÜLTÜR MERKEZİ

Nous soussignés, docteurs en médecine, déclarons avoir examiné M.le lieutenant-colonel Enver bey le 13 Octobre 1913 et constaté ce qui suit :

Le malade qui avait déjà subi des accès de douleur dans la region abdominale, souffrait d'une douleur violente à l'abdomen; il s'était alité depuis sept jours. L'abdomen qui n'était pas ballonné présentait à l'inspection une légère saillie dans la fosse iliaque antéro-supérieure droite.

A la palpation on constatait tout d'abord l'existence d'une forte défense musculaire à la pression au niveau du point de Mac-Burney provoquant une douleur vive; on sentait sous la main une masse d'empâtement résistante et très douloureuse, s'étendant sur un espace de 8 à 10 centimètres de diamètre environ. Le centre de cette zone d'empâtement présentait à la percussion la matité, tandisque sa partie latérale gauche était sonore à la percussion légère, et submate lorsqu'on percutait un peu plus fortement. A cause de la douleur et surtout de la résistance musculaire il est impossible d'imprimer le moindre mouvement à cette masse, et se rendre compte si cette tumeur était adhérente à la paroi abdominale ou non. Avec le toucher bi-manuel aussi, il était impossible, à cause de douleur et de résistance musculaire, de constater la fluctuation.

A l'examen par le rectum on constate l'existence d'une masse douloureuse, grande comme une orange et se trouvant assez haut dans le bassin. Il n'y avait aucun trouble de miction.

Quant à l'état général du malade, les traits étaient tirés, la face pâle et il présentait un facies abdominal et vomissait constamment à cause de douleurs. En outre, il avait de temps en temps des hoquets. Le pouls, le jour de l'examen, était 120 et dépressible. La température 36,8 tandisque les jours précédents il avait oscillé entre 38,5 et 36,8 mais toujours en concordance avec le nombre de pulsations.

A l'examen du sang on avait trouvé une forte leucocytose: les globules blancs qui étaient [illegible] le jour avant s'étaient montés à 34300.

Le malade était constipé [illegible] habituellement avait eu quelques vomissements [illegible] jours. Les urines [illegible] albumine ni de sucres mais, une forte [illegible].

Vu les symptômes susmentionnés nous avons posé le diagnostic de l'appendicite avec collection purulente et en prenant en considération l'état général du malade, la violence persistante des douleurs, l'état du pouls, le hoquet et la forte augmentation de leucocytes, nous avons décidé de conseiller l'intervention immédiate.

Constantinople le 13 Octobre 1913

Médecin Principal de l'hopital allemand.
Dr. Schleip

Professeur à la Faculté de Médecine
Dr Abdurrahman

Professeur à la Faculté de Médecine
Orhan

Professeur agrégé à la Faculté de Médecine
A. Adnay

Professeur agrégé à la faculté de Médecine
Dr Tevfik

Professeur à la Faculté de Médecine
Cemil

Directeur de l'hopital Gulhané
Le Professeur

Médecin de S.M.I.le Sultan

Professeur à la Faculté de Médecine
Süleyman

Médecin Principal de l'hopital français

Enver Paşa'nın Apandisit Ameliyatı

Dr. HÜSREV HATEMİ/Dr.NİL SARI

Şevket Süreyya Aydemir'in *Enver Paşa* (Makedonya'dan Ortaasya'ya) adlı eserinin üçüncü cildinde 412-417'nci sahifeler arasında Enver Paşa'nın geçirdiği iki apandisit ameliyatından söz edilir.

"Evet, Enver apandisit ten hastadır. Hastalığın başlangıcı eskidir. Daha Edirne'ye ileri hareket başlamadan önce bir ameliyat geçirmiştir. Fakat anlaşılmaktadır ki, hastalık geçmemiştir" diyen Aydemir, Enver Paşa'nın (o sırada Enver Bey) ikinci ameliyatının 18 Aralık 1913'te yine Cemil Paşa ve Orhan Abdi Bey tarafından yapıldığını bildiriyor. Yakup Cemil de bu arada bekleme odasında tabanca çekerek

"Eğer Enver'e bir hal olursa, bu tabancayla evvelâ onu ameliyat edenleri temizler sonra da..." şeklinde tehditler savurmuştur.

Bu yazımızda fotokopisi sunulan belge, ikincisinden çok tehlikeli olan birinci ameliyatın tarihini ve ameliyat öncesi durumu ortaya koymaktadır. 13 Ekim 1913'te Enver Bey'i muayene eden 10 hekim bir rapor ile durumu tesbit etmişlerdir. İmza yerleri açıldığı halde üç hekim imzası eksiktir. Eksik imzalardan biri Zât-ı Şahâne'nin hususi hekimi, ikincisi Gülhâne Direktörü, üçüncüsü ise Fransız Hastahanesi başhekimini imzasıdır. Raporu imzalayanlar Dr. Schleiss, Dr. Âkil Muhtar (Özden), Dr.Orhan (Abdi), Dr. Adnan (Adıvar?), Dr. Tevfik (Sâlim Sağlam), Dr. Cemil (Topuzlu) ve Dr. Süleyman (Numan) olmak üzere yedi hekimdir.

Bu rapordan, 13 Ekim'de Enver Bey'in yarbay olduğunu öğreniyoruz. Şevket Süreyya Aydemir'e göre (cilt 3, s. 417) rütbesi 15 Ekim 1913'te albaylığa yükseltilmiştir. Demek ki, ilk ameliyatın hemen ertesinde terfi etmiştir. Rapor, düzgün bir Fransızca ile ve hatasız olarak daktilo ile yazılmıştır. 1913 yılındaki Osmanlı belgelerinin hemen hepsi el yazısı ile olduğundan, büyük ihtimalle rapor İstanbul Alman Hastahanesi veya Fransız Hastahanesi'nde düzenlenmiştir.

Aydemir'in, "ilk ameliyatı Edirne ileri harekâtından önce yapılmıştı" demesi incelediğimiz belgeyi *görmediğinden* olabilir.* Çünkü Edirne harekâtı'nın son buluşu Ekim 1913'den öncedir. Cerrahpaşa Tıp Tarihi Arşivi'ndeki

Fransızca belgenin fotokopisini ve çevirisini sunuyoruz.

RAPOR

Biz aşağıda imzası bulunan tıp doktorları Yarbay Enver Bey'i 13 Ekim 1913'de muayene ederek aşağıdaki raporu tanzim ettik:

Önceden, karın bölgesinde ağrı nöbetleri geçirmiş olan hasta, muayene sırasında yine karnında çok şiddetli bir ağrıdan şikâyetçi idi.

7 günden beri yatakta olan hastanın sağ ilyak çukurunda hafif bir çıkıntı müşahede ediliyordu. Elle muayenede Mac Burney noktasında kas direnci varlığı tesbit edilmekte ve tazyikle aynı bölgede şiddetli ağrı uyarılmaktaydı. El altında hamurumsu ve basmakla çok ağrılı bir kitle hissediliyordu. Bu kitle 8-10 cm boyutlarındaydı. Kitlenin orta bölümü vurma (perküsyon) ile matite, yan taraflar ise submatite gösteriyordu. Ağrı ve kitlerin direnci sebebiyle bu kitle oynatılamadığından, karın cidarına yapışık olup olmadığını anlamak mümkün olmadı. Aynı sebeple flüktüasyon da aranamadı.

Rektal yoldan muayenede, portakal büyüklüğünde ve ağrılı bir kitle ele gelmekteydi. Hiçbir idrar zorluğu yoktu.

Hastanın genel durumuna gelince, yüz hatları gergin ve yüz soluktu. Sürekli inliyordu. Ayrıca ara sıra hıçkırıklar oluyordu. Muayene gününde nabız 120 atıyordu ve yumuşaktı. Muayene gününden bir önceki gün, daima nabızla uyum gösteren ateş 38.2 ve 36.8 arasında değiştiği halde, muayene sırasında 36.8 bulundu.

Bir gün önce 25.000 olan lökosit sa-

GEÇMİŞ ŞÖLENLER

Şaraplar (İçecekler)

Sert Sherry Niersteiner

* * *

Chas. Duval 1898
(Fransız şarabı-beyaz?)

* * *

Chateau Pichon Longueville
1888 (Fransız şarabı-kırmızı)

* * *

Yıllanmış porto[3]

* * *

Likörler

* * *

Maden suları

Yemek Listesi

Heres'li[1] Kantalup[2] kavunu
Küçük kurabiyeler (?)

* * *

Konsome Sévigné usulü

* * *

Alabalık kendi suyunda
Hıyar salatası

* * *

Lop dana uykuluğu (sakağı)
Windsor usulü

* * *

Kuzu sokumu şişte
Naneli bezelye
Taze patates

* * *

Bağ bıldırcını tereli
Marul göbeği salatası
ve domates

* * *

Enginar göbeği Dubarry usulü[4]

* * *

Osmanlı kalıp dondurması

* * *

Küçük tatlı çörekler
Tatlı/meyve

* * *

Sütsüz kahve

Şerefe Kadeh Kaldırmalar Sırası

Başkan [Onslow Kontu] tarafından — MAJESTELERİ KRALA

Başkan [Onslow Kontu] tarafından — EMPERYAL MAJESTELERİ SULTANA

Kedleston [Markisi] Lord Curzon tarafından — EMPERYAL OSMANLI PARLAMENTOSU DELEGELERİNE

Süleyman Bustanî Efendi[5] tarafından — Karşılık verilecektir.

[1] Heres (Xeres veya): Jeres İngilizlerin Sherry dedikleri ve aperatif olarak içilen bir İspanyol şarabı.

[2] Cantaloup kavunu: Roma civarında Cantaluppo bölgesinde yetişen küçük yuvarlak kavun tipi.

[3] Porto: Portekiz'in Porto kentinden Atlantik'e dökülen Douro ırmağının kaynağına doğru iki tarafında yükselen yamaçlardaki bağlardan elde edilen üzümlerden yapılır, özel ırmak mavnalarıyla fıçılar halinde Porto kentine taşınır ve oradaki mahzenlerde şişelenir.

[4] Dubarry usulü: Doğranmış karnıbahar, rendelenmiş peynir vb. karışımı garnitür.

[5] Soyadı "Elbistanlı" anlamına gelen bu zat (1856-1925), Lübnanlı bir Arap-Marunî aydınıydı. 1908'de İttihat ve Terakki listesinden Beyrut meb'usu seçilmiş ve Meclis'e Reis Vekili olmuştur. 1910'da Âyân üyeliğine, 1913'te Ziraat, Ormanlar ve Madenler Nâzırlığı'na getirilmiş, Birinci Dünya Savaşı'nın başında Osmanlı Devleti'nden ayrılarak İsviçre'ye çekilmiştir.

yısı, muayene gününde 34.300 bulundu.

Hastalığın başından beri kabızlık vardı. İlk günlerinde kusma da olduğu bildirildi. İdrarda albümin de şeker de yok, fakat belirgin miktarlarda aseton vardı.

Yukarda bahsi geçen ârâzı gözden geçirdikten sonra akut cerahatli apandisit teşhisini koyduk. Hastanın genel durumunu nabız sayısını ve ağrı şiddetini dikkate alarak derhal cerrahi müdahale tavsiye etmeğe karar verdik.

İstanbul 13 Ekim 1913

Alman Hastahanesi Başhekimi
Dr.Schleiss
Tıp Fakültesi Profesörü
Dr.Cemil (Topuzlu)
Tıp Fakültesi Profesörü
Dr. Akil Muhtar
Tıp Fakültesi Profesörü
Dr. Orhan (Abdi-Kurtaran)
Tıp Fakültesi Doçenti
Dr.Adnan (Adıvar?)
Tıp Fakültesi Doçenti
Dr.Tevfik (Sağlam)
Tıp Fakültesi Profesörü
Dr.Süleyman (Numan)

* Doktorlar derhal ameliyat olmasını istedikleri halde, Enver'in apandisitini aldırmadan (Temmuz ayındaki) Edirne harekâtına katıldığı, şu kitapta da belirtilmiştir. Cemal Kutay, *Mehmet Şeref Aykut* (İstanbul, 1985), s.208. Burada anlatıldığına göre, âni bir apandisit kriziyle Fransız hastanesinde yatmakta olan Enver Bey, Talât (Paşa'n)ın ısrarı üzerine, ameliyat olmayı erteleyip Teşkilât-ı Mahsusa birlikleri, Harbiye taburu ve gönüllülerden oluşturulan kuvvete katılarak Edirne'ye yürümüştür. (İkinci Balkan Savaşı'nda Edirne'yi geri alabilmemizi, Yunanlılar ve Sırpların Bulgarlarla kapışmasına borçlu olduğumuz malûmdur.)

DINNER TO THE DELEGATES
FROM THE
IMPERIAL OTTOMAN PARLIAMENT.

JULY 20TH, 1909.

CHAIRMAN:
THE EARL OF ONSLOW.

HOTEL CECIL LONDON.

PROGRAMME OF MUSIC
PITMAN'S BLUE VIENNESE ORCHESTRA

1	Marche	Stamboul	*Schramm*
2	Valse	"Echoes du Bosporus"	*Roberts*
3	Humoreske	Op. 101 (No. 7)	*Dvorak*
4	Suite	"Tannhäuser"	*Wagner*
5	Balsco dal Czardas		*Mirska*
6	Die Türkische Schaarwache.	"The Turkish Patrol"	*Michaelis*
7	Barcarolle	"Belle Nuit" (from "Les Contes d'Hoffmann")	*Offenbach*
8	Selection on English Airs		*Binding*
9	Marche Turque		*Strauss*
10	Valse	"Mondaine"	*Bosc*
11	Ronde alla Turque		*Mozart*
12	Monte Cat	E. Bersaglieri	*Chapi*

Conductor MR. A. H. PITMAN

Vins

Pale Dry Sherry

Chas Duval 1898

Château Pichon Longueville 1888

Menu

Cantaloup au Xeres
Délicatesse

Consommé Sevigné

Truite à la Nage
Salade de Concombres

Noix de Ris de Veau à la Windsor

Selle d'Agneau à la Broche
Petits Pois à la Menthe
Pommes Nouvelles

Caille de Vigne au Cresson
Salade de Cœur de Romaine et Tomates

Fonds d'Artichauts Dubarry

Bombe Ottomane

Petits Fours

Dessert

Café Noir

List of Toasts

"H.M. THE KING" THE CHAIRMAN

"H.I.M. THE SULTAN" THE CHAIRMAN

"THE DELEGATES FROM THE IMPERIAL OTTOMAN PARLIAMENT"

THE RIGHT HON. LORD CURZON OF KEDLESTON

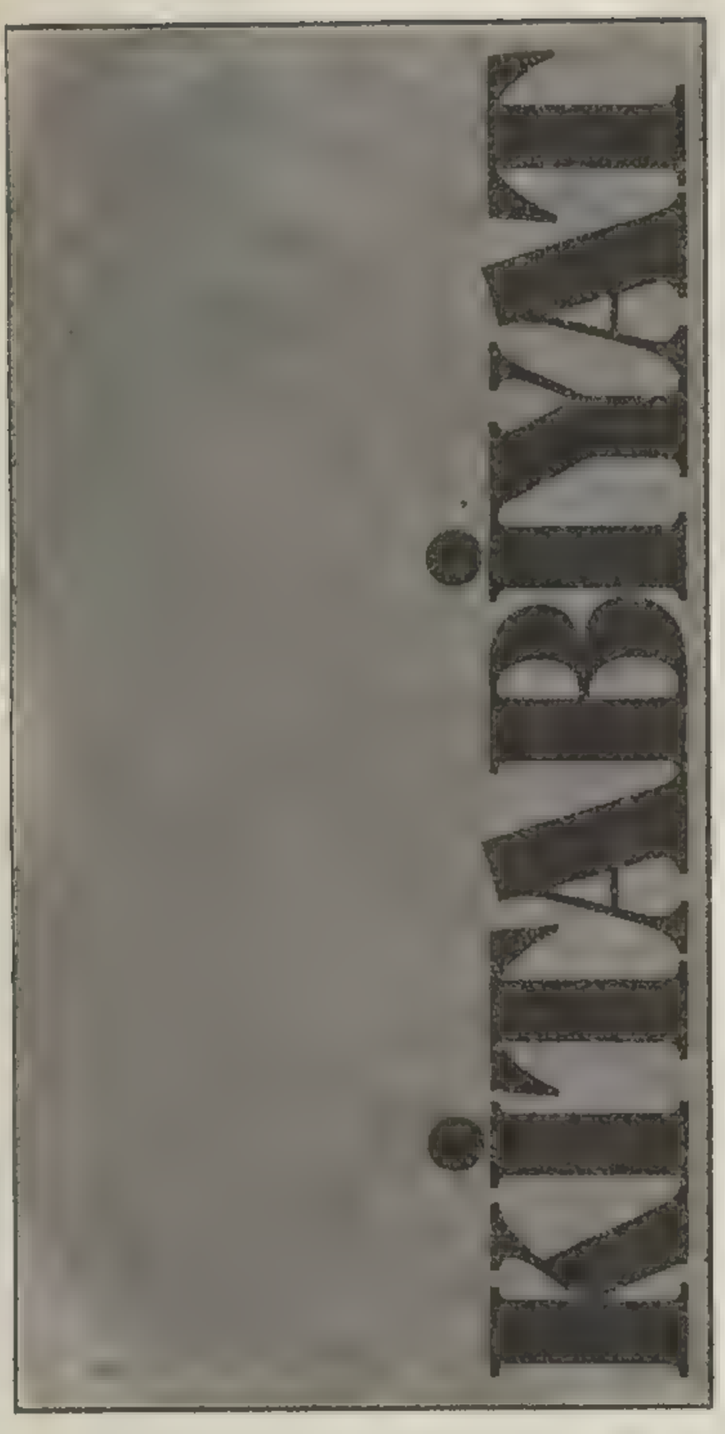

İTTİHATÇI FAKTÖRÜ: İTTİHAT VE TERAKKÎ KOMİTESİNİN TÜRK MİLLÎ HAREKETİNDEKİ ROLÜ, 1905-1926

E.J. Zürcher, *The Unionist Factor: The Rôle of the Committee of Union and Progress in the Turkish National Movement, 1905-1926* Leiden: E.J. Brill, 1984.

Son yıllarda ülkemizde ve yurt dışında İttihat ve Terakkî Cemiyeti ile ilgili araştırmaların yoğunluk kazanmakta olması Türk Yakınçağ Tarihi araştırmaları açısından sevindiricidir.

İttihat ve Terakkî hareketi üzerindeki bu ilgi yoğunlaşmasına rağmen, cemiyetin tarihi ile ilgili herşeyin aydınlatıldığı söylenemez. Cemiyetle ilgili araştırmaların pek çoğu 1905-1918 dönemine ait olduğundan, İttihatçıların Millî Mücadele yıllarında gerek yurt içindeki gerekse yurt dışındaki çalışmaları ile Millî Mücadelenin bitiminden, cemiyetin fiilî tasfiyesinin gerçekleştirildiği 1926 yılına kadarki faaliyetleri konusunda bilinenler çok yetersiz olduğundan üzerinde pek çok spekülasyon yapılabilmektedir.

İşte, Zürcher'in çalışması cemiyetin tarihi ile ilgili bu bilinmeyen döneme ışık tutmaktadır. Özellikle Mondros Mütarekesi sonrası yurt içinde kalan İttihatçıların (Bilindiği gibi İttihatçı liderleri, Talât Paşa, Enver Paşa, Cemâl Paşa, Dr. Nâzım , Dr. Bahattin Şakir, M. Cemâl Azmi ve Bedri Beyler 1-2 Kasım gecesi ülkeyi terkederek Almanya'ya gitmişlerdi) kurdukları teşkilâtlar ve bu teşkilâtların Millî Mücadele'ye katkısının ne olduğu konusunda Zürcher'in eserinin çok önemli bilgi ve yorumlarla dolu olduğunu söylemek mümkün görünüyor. Aynı zamanda, Millî Mücadele'nin başlaması konusunda, İttihatçıların tutumu ve katkısı ile ilgili olarak verilen bilgiler de oldukça önemli.

Eser bu yıllara ait arşivlerin kapalı olması nedeniyle, birinci elden belgelerden yoksun olmakla birlikte, ikinci elden bütün kaynakların taranması sonucu ortaya konulan yorumlar, pek çok karanlık konunun aydınlanmasına katkıda bulunabilecek nitelikte.

Eser, Giriş ve Sonuç bölümlerinin dışında altı bölümden oluşmakta. Giriş bölümü (*Introduction: Young Ottomans and Young Turks,* s.1-18)'nden sonraki Birinci (1- *Preparing the Constitutional Revolution,* s.19-44) ve İkinci (2- *Mustafa Kemâl's place within the Committe of Union and Progress,* CUP, 45-66) Bölümler Giriş'i genişletmekte. Bu bölümler, İttihat ve Terakkî'deki cemiyet içi mücadeleleri vermesi ve aynı zamanda Mustafa Kemâl'in cemiyet içindeki yerinin ne olduğunu tesbite yönelmesi açısından oldukça önemli görünüyor.

O zamanki tabirle *Selânikli Mustafa Kemâl*'in 1908 İhtilâli'nin hazırlanmasındaki rolü ne olmuştur (s.23). Bu konuyu tamamıyla aydınlatabilecek kaynaklardan birisi olan İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin arşivleri kaybedilmiştir. Aynı zamanda, çok değerli malzemeyi kapsayan *Başbakanlık Arşivi*'nin 1914'den sonraki bölümleri yabancı araştırmacılara kapalıdır. Ayrıca, konuyla ilgili en önemli belgeler muhtemelen *Türk Devrim Tarihi Enstitüsü* ve *Genel Kurmay Harp Tarihi ve Stratejik Etüd Başkanlığı* arşivlerindedir.

Yayınlar açısından en zengin koleksiyonlar ise Türkiye dışında "Hoover Institution" da bulunmaktadır. Türkiye'deki en zengin koleksiyon Millî Kütüphane'dedir. Bu arada Türkiye'de 1945-1965 yılları arasında konuyu aydınlatabilecek nitelikte pekçok hatırat yayınlanmıştır. Eser özellikle bu elliyi aşkın hatırata dayanmaktadır (s.24). Mustafa Kemâl'in kendisi hatıralarını yazmadığı için (Karslbad'da 1917'de hasta olduğu zaman tuttuğu notları ve 1922'de *Vakit* Gazetesinde yayınlananlar ile 1926'da Falih Rıfkı Atay tarafından yayınlananlar dışında) diğerleri ile karşılaştırmak mümkün olamıyor.

Türkiye'de bu dönemin tenkitli tarihinin yazılmasına teşebbüs edilmesi sol kanada mensup araştırıcıların sayesindedir (Şevket Süreyya Aydemir, Doğan Avcıoğlu, Mete Tunçay, s.27). "Ortodoks Kemalistler" tarafından yazılan eserlere göre, Mustafa Kemâl İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin gerçek kurucusu ve 1908 İhtilâli'nin manevî babasıdır. Ancak, özellikle Enver'in entrikaları yüzünden cemiyetin dışında bırakılmıştır. Cemiyettekiler her zaman onun (özellikle I. Dünya Savaşı'na ilişkin) tavsiyelerini dinlememişlerdir. Mustafa Kemâl I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi üzerine tek çarenin Anadolu'da bir direniş hareketinin başlatılması olduğunu farketti ve hemen işe girişti; fakat, bu hareketin büyüdüğünü gören İttihatçı ileri gelenleri Mustafa Kemâl'e karşı entrikalar çevirmeye ve hatta onu öldürme plânları hazırlamaya başladı-

lar (s.26-28). Atatürk'ün hayatta olduğu yıllarda ve hatta onun ölümünden sonra bu tezi doğrulamak amacıyla kaleme alınan "ortodoks" nitelikteki eserlerin tenkitlerini de bulmak mümkün (s.26-28). Bunun yanında, Türk Tarih Kurumu için Uluğ İğdemir tarafından yazılan en son 'resmî' biyografi de elli yıl önce yazılanlar kadar "ortodoks" görünüyor (s.30).

Yurt dışında bazı biyografi çalışmaları ve bir iki hatırat yayınlanmıştır (s.30-31). Marksist tarihçiler ise (Miller, Steinhaus ve Glasneck gibi) konuya ilişkin yeni bir yorum getiremediler; ancak, Glasneck tarafından "burjuva" tarihçileri oldukları kesin bir dille belirtilen karşıtlarından farklı olarak Millî Mücadele'de Sovyetler Birliği'nin oynadığı rol ve bu mücadelenin anti-emperyalist karakteri gibi konularla, Türkiye'nin kurtuluşunun Batılı olmayan toplulukların bağımsızlaşma sürecinin dünya çapındaki kontekti ile ilgilendiler (s.31).

Bu kaynak tahlillerinden sonra yazar, Mustafa Kemâl'in İttihat ve Terakkî hareketine katılıncaya kadarki hürriyetçi mücadelelerini (s.31-35); İttihat ve Terakkî'nin Rumeli'de genişlemesini (s.35-40) ve II. Meşrutiyet'in ilânını hazırlayan olaylar zincirini (s.40-44) geniş bir şekilde ele alıyor.

Bundan sonraki bölümde (*Mustafa Kemâl's place within the CUP,* s.45-66) Mustafa Kemâl'in İttihat ve Terakkî Cemiyeti içindeki yeri ve Enver ile Mustafa Kemâl arasındaki ilişkilerin incelenmesiyle başlıyor ve Cemiyetin işleyişi ile ilgili bilgiler verilerek devam ediliyor (s. 45-48). Cemiyetin mensupları arasındaki kökü eskiye dayanan arkadaşlık ve akrabalık ilişkileri de oldukça dikkat çekici (s.48-49).

Mustafa Kemâl İttihat ve Terakkî iktidarı boyunca Enver Paşa ve onun Alman danışmanlarının stratejisini Cemâl Paşa ile birlikte tenkid etmiş ve nitekim, Cemâl Paşa 1918'de ülkeyi terkettikten sonra Mustafa Kemâl'le birleşmek istemişti. Zürcher, Cemâl Paşa'nın cenazesinin 1922'de (Zürcher'in verdiği tarih 1920 olmasına karşılık, doğru tarihin 1922 olması gerekir) Erzurum'a getirilmesi, buna karşılık, Talât Paşa'nın cenazesinin ancak Mustafa Kemâl'in ölümünden sonra getirilebilmesi ve Enver Paşa'nın cenazesinin de hâlâ Orta Asya'da bulunmasının rastlantısal olamayacağı üzerinde duruyor (s.54). Burada, Zürcher'in söylediklerinde gerçek payı bulunabilir. Fakat, biz, Cemâl Paşa'nın yurt dışına çıktıktan sonra, Ankara Hükûmeti ve dolayısıyla da Mustafa Kemâl ile ilişkilerindeki bazı özellikleri hatırlatmak istiyoruz. Bunlardan birincisi, Cemâl Paşa'nın Anadolu'daki hareketin liderliğine oynamaya kalkışmamasıdır. Oysa, gerek Enver Paşa gerekse Talât Paşa için aynı şeyleri söylemek pek mümkün görünmüyor. (*Tanin*'de yayınlanan "Tarihi Mektuplar" dikkatle incelendiği takdirde bu durum daha iyi görülebilir; Talât Paşa'nın mektupları, 2.12.1944-10.2.1945; Enver Paşa'nın mektupları, 16.10.1944- 1.12. 1944). Ayrıca, Mustafa Kemâl ile Cemâl Paşa arasındaki ilişkilerin I. Dünya Savaşı boyunca çok iyi gittiği de söylenemez. Bu konuda Rauf Orbay'ın hatıralarında naklettiği bazı olaylar fikrimizi doğruluyor (*Yakın Tarihimiz* cilt I, s.21-22). Yani, bence yukarıda Zürcher'in söylediklerinin esas sebeplerini, İttihatçıların mütareke döneminde yurt dışındaki faaliyetleri ve bunlar içinde Cemâl Paşa'nın rolünün ne olduğu yönünde aramak gerekir.

Millî Mücadele hareketine İttihatçı katkısının ele alındığı Üçüncü Bölüm (*The Unionist Contribution to the National Resistance Movement,* s.68-105)'e "Daha sonraları Mustafa Kemâl tarafından idare edilen Millî Mücadele hareketinin teşkilâtlanmasında İttihad ve Terakkî Cemiyeti kesin bir rol oynamış mıdır?" sorusu sorularak, antinasyonalist İngiliz liberallerinin (Damat Ferid ve Ali Kemâl gibi) Anadolu'daki hareketi İttihatçıların yeni bir komplosu olarak göstermeye çalıştıkları ve İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'un da hükûmetine verdiği raporlarda aynı şeyleri söylediği belirtilerek, bu sebeple Mersinli Cemâl Paşa'nın isteği üzerine Sivas Kongresi'nde delegelerin hareketin İttihat ve Terakkî ile hiçbir ilgisi olmadığını açıkladıkları vurgulanmaktadır (s.68-69).

Yukarıdaki soruya verilen cevaplar şu şekilde özetlenebilir: Türkiye'de 1926'da İttihatçıların tasfiyesi ve Mustafa Kemâl'in otoritesinin sağlamlaşmasından sonra, tarih incelemeleri Millî Mücadelenin Milliyetçiler ve İttihatçılar olarak iki ayrı grup halinde başladığını yazdılar ve dışarıdaki araştırmacılar da aynı paralelde şeyler söylediler. Ancak, dışarda ilk defa olarak Rustow ve Cruickshank, yurt içinde de Doğan Avcıoğlu ve Mete Tunçay Millî Mücadeledeki İttihatçı katkısının farkına vardılar ve bunu eserlerinde belirttiler (s.69).

İttihat ve Terakkî'nin savaşın kaybedilmesi üzerine kendi kendini feshederek "Teceddüd Fırkası" haline gelişi ve bu fırkanın nizamnâmesi teferruatıyla ele alınıyor. Ayrıca, fırkanın İttihat ve Terakkî ile hiçbir ilgisi bulunmadığı yolundaki deklarasyonunun samimî olup olmadığı konusu üzerinde duruluyor (s.70-74).

Karakol Cemiyeti'nin ülke içindeki iki İttihatçı önderi Kara Kemâl ve Kara Vasıf tarafından kurulması (1918 Ekimi; cemiyet ismini Kara Kemâl ve Kara Vasıf'ın isimlerinden alıyordu!) ile İttihatçılar yurt içindeki teşkilâtlanmalarını tamamlıyorlardı (s.80-82). Bu arada söz konusu teşkilât, kuruluşu sırasında büyük ölçüde esnaf teşekkülerinden faydalanmış ve Teşkilât-ı Mahsusa elemanları bu işte aktif rol almışlardı. Anadolu'ya geçen İttihatçı önderleri de mahallî direnişleri oluşturma gayreti içinde idiler (s.83-87). Yabancı basın ise, hareketin İttihat ve Terakkî ile ilgisi olmadığı yolundaki beyanatları kabul etmiyor ve her şeyin İttihatçılarca yapıldığını yazıyordu (s.87-88). En önemli teşkilâtlanmalar Doğu vilâyetlerinde, Trakya'da, Karadeniz kıyılarında ve Batı Vilâyetlerinde oluşturulmuştu. Bunların oluşumunda İttihatçılar bölgedeki eşrafı ve din adamlarını öne sürerek kendilerinin ikinci plânda kalmasına gayret ediyorlardı (s.88-93). Bütün bunlara dayanarak Anadolu'daki Millî Mücadele'nin İzmir'in işgali ile başladığını söylemek pek kolay olmayacaktır (s.105-106).

Mustafa Kemâl'in Millî Mücadele hareketinin lideri olarak ortaya atılışının incelendiği Dördüncü Bölüm (*Mustafa Kemâl is launched,* s.106-117)'e de önceki bölümde olduğu gibi bir soru sorularak başlanıyor. Acaba "İttihatçılar, Millî Mücadele hareketine lider olarak Mustafa Kemâl'in ortaya atılmasında bir rol oynadılar mı?" (s.106). Bu sorunun cevabını verebilmek için, Mustafa Kemâl'in İstanbul'daki siyasî faaliyetleri inceleniyor: *Minber* Gazetesinin çıkarılması (s.107), Padişahla görüşme çabaları (s.108), Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın Anadolu'ya geçerek orada mücadelenin başlatılması yolundaki altı maddelik teklifi (s.110), bu maddelerin iki komutan arasında uzun uzadıya görüşülmesi, Kâzım Karabekir ile Doğu Anadolu'nun durumuna ilişkin görüşmeler (s.111) ve nihayet Samsun'a çıkış.

Bu kararın verilmesiyle ilgili olarak karşımıza yeni bir soru çıkıyor. Acaba, İttihatçıların bu kararın alınmasında etkili olduklarına dair herhangi bir ipucu var mıdır? Bu soruyu doğrulayacak kesin delillér olmamakla birlikte, mevcut bazı ipuçları ve Mustafa Kemâl'in Karakol Cemiyeti mensupları ile olan ilişkileri tartışma konusu ediliyor (s.112-117).

İttihatçıların iktidarı ele geçirmeye yönelik çabalarının ele alındığı Beşinci Bölüm (*Unionist attemps to regain control,* s.118-141)'de 1926 tasfiyesinin geçmişteki sebepleri ele alınıyor ve Millî Mücadele içinden üç önemli dönem belirleniyor; 1920'de Karakol Cemiyeti,

1921'de Enver Paşa ve yakın çevresinin girişimleri ve nihayet 1923'de geriye kalan İttihatçıların durumları.

Birincisinde, 1919 Ağustos'unda Sivas'da Mustafa Kemâl ile Kara Vasıf arasında Karakol Cemiyeti'nin kuruluşu ve başkumandanının kim olduğuna dair görüşme ve Mustafa Kemâl'in "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri" dışındaki Karakol Cemiyeti'nin müstakil çalışmasını tasvip etmediğini söyleyerek, bu cemiyetin kendi kendini feshetmesini istemesi ele alınarak, Mustafa Kemâl'in niçin böyle hareket etmiş olduğu tartışılıyor (s.119-121). Bundan sonra İttihatçı liderlerin yurt dışındaki çalışmalarından bahsedilerek konuya bir bütünlük kazandırılmaya çalışılıyor. Bu arada yurt dışındaki İttihatçıların Radek ile yaptıkları görüşmeden sonra içerdeki İttihatçıların da dışarıdakiler gibi sol'a kaymalarından bahsedilerek bunların hazırladığı sol programlar üzerinde de kısaca duruluyor (s.121-124). Bu arada Enver Paşa'nın özellikle Trabzon'daki Kayıkçılar Kâhyası Yahya'nın milis teşkilâtına dayanarak Anadolu'ya geçme isteği ile içerideki İttihatçıların bu konudaki tutumu da oldukça ilgi çekici (s.128-129). İçerideki sol teşekküllerde ve "İkinci Grup" 'da yer alan İttihatçıların Millî Mücadele boyunca muhalefetleri 1923 sonlarında ancak bertaraf edilmiş görünür (s.132).

Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlandırılmasından sonra yapılan seçimler ile II. Grubun muhalefeti de ortadan kaldırılmış; bunu takiben Ocak-Şubat 1923'te Mustafa Kemâl bir yurt gezisine çıkmış ve İzmit'te yaptığı bir basın toplantısında da Kara Kemâl ile görüşmüştü. Bu görüşme isteğinin hangi taraftan geldiği konusu henüz tam belgelendirilmiş değilse de, bazı ipuçları Kara Kemâl'in Mustafa Kemâl tarafından davet edildiği şeklindedir.

Bu görüşmede Mustafa Kemâl, Kara Kemâl'e İttihat ve Terakkî'nin geleceği hakkında ne düşündüklerini sormuş ve ne gibi plânlar hazırladıklarını öğrenmek istemiştir. Kara Kemâl ise, İttihat ve Terakkî mensuplarının bütün memlekete ve Avrupa'ya dağılmış durumda bulunduklarını, onların kendisiyle temasta olanlarını toplayabileceğini söylemiştir (s.133).

Bundan sonra Cavid Bey'in (Eski Maliye Nâzırı) evinde birkaç toplantı yapan İttihatçılar, bir muhalefet partisi olarak ortaya çıkılmaması; ancak, gelecek için bir parti programı yapılmasını kararlaştırırlarken, Mustafa Kemâl Anadolu Ajansı vasıtasıyla 14 Nisan 1923'de hiç kimsenin İttihat ve Terakkî adına angajman almaya yetkili olmadığını bildiriyordu (s.134-135). Buna rağmen, eski İttihatçılardan Şükrü ve İsmail Canpolat Halk Fırkası'ndan mebus seçiliyorlardı.

Takrir-i Sükûn Kanunu ile bütün muhalefet yok edilip, basının susturulmasına rağmen, Mustafa Kemâl kendi durumunu hâlâ sağlam hissetmiyordu. Nitekim, kısa bir süre sonra İzmir Suikastı ortaya çıkacaktır (s.144-145). Suikastı Birinci Mecliste mebus olan Ziya Hurşit tertiplemiş; ancak, bazı eski İttihatçılarla o zamanki Terakkîperver Cumhuriyet Partisi mebuslarıyla da ilişki kurmuştu. Bunun üzerine Cavid Bey'in evinde toplantı yapan bütün İttihatçılar ile Terakkîperver mebusların hepsi tutuklandılar. Derhal faaliyete geçen İstiklâl Mahkemeleri kısa sürede davayı sonuçlandırmış ve Terakkiperverli mebusların büyük bir bölümü ile Mustafa Kemâl'in silâh arkadaşları olan paşaları serbest bırakmış; ancak, Ziya Hurşit'in para ile tuttuğu adamları ve Sarı Efe Edip, Abidin, Halis Turgut, İsmail Canpolat, Rüştü Paşa, Hafız Mehmed, Rasim, (Ayıcı) Arif, Kara Kemâl ve Ankara Valisi Abdülkadir'i idama mahkûm etmişti (s.154).

Mahkemenin İttihatçılarla ilgili Ankara'daki ikinci bölümünde pekçok eski İttihatçı yargılandı ve bunlardan da Cavid, Dr. Nâzım, Yenibahçeli Nail ve Filibeli Hilmi idama mahkûm edildiler. Zürcher, bu mahkemelerin özellikle Ankara'daki bölümünün siyasî karakterde olduğunu ve suikastla ilişkilerinden çok bazı kişilerin tasfiyesine yönelik olduğunu, hatta suikastla doğrudan ilgili gösterilmeye çalışılan Terakkîperver Cumhuriyet Partisi liderlerinin (H.Rauf [Orbay] hariç) serbest bırakıldığını belirtiyor. Ayrıca, suikast olayında Şükrü ve Albay (Ayıcı) Arif'in hem mebus olmaları ve hem de suikastın Ankara'daki bölümünden haberdar bulunmaları, aynı zamanda, Şükrü'nün İttihatçı olması sebebiyle çok karışık bir ortamın yaratıldığını da eklemek gerekecektir (s.157). Bu arada, *Times* Gazetesi 11.8.1926 günkü sayısında İstiklâl Mahkemelerini Sovyetler'deki İhtilâl Mahkemeleri'ne benzetiyordu (s.155, 39. dipnot).

Zürcher, bundan sonra Türkiye'de ve yurt dışında yayınlanmış eserlerin, İzmir Suikastı ve Millî Mücadele'deki İttihatçı faktörüne ilişkin söylediklerini tahlil ediyor (s.163-167). Özellikle resmî görüşü doğrulayıcı mahiyette kaleme alınan eserlerin tenkitleri yapılıyor. Atatürk'ün sağlığında yazılanlar ve İnönü'nün ölümüne kadar kaleme alınanlar "Ortodoks" olarak nitelendiriliyor (s.163-164). Bu arada Türkçe ve yabancı dillerde yayınlanmış hemen bütün eserlerin tenkitleri bulunuyor (s.165-167).

Zürcher'in konuyla ilgili olarak ulaştığı sonuçları şöyle özetlemek mümkün: 1918'de muhtemel bir mağlubiyetin farkına varan İttihat ve Terakkî Komitesi Millî Mücadele hareketini gerek İstanbul'da gerekse Anadolu'da başlatmak için faaliyete geçti. Bu işte Teşkilât-ı Mahsusa elemanları oldukça aktif idiler.

Mustafa Kemâl Anadolu'ya geçme kararını 1919 Nisan ortalarından sonra vermiş olmalıdır. Bu kararda, İstanbul'daki İttihatçıların Damad Ferid Paşa hükûmetince tutuklanmalarının tesiri olabileceği gibi, Karakol Cemiyeti'nin kendisiyle temas kurarak, Anadolu'da bir direniş hareketi başlatacak olursa onu lider kabul edeceği yolundaki tekliflerinin de tesiri olabilir.

Mecliste 1921-1922'te Mustafa Kemâl'in otoriter tutumuna karşı gelişen İkinci Grup muhalefeti açıkça İttihatçı bir karakterde değildi.

Mustafa Kemâl İttihat ve Terakkî'nin gerçek kurucusu ve lideri olarak sunulmuş ise de, bu doğru değildir. Mustafa Kemâl, 1908 İhtilâli'nin başarıya ulaşmasında çok önemli rol oynamamıştır. Hürriyet Kahramanı olarak ortaya çıkan Enver'le Mustafa Kemâl arasındaki sürtüşmeler uzun bir süre devam etmiştir. Ancak, bu hiçbir zaman Mustafa Kemâl'in İttihatçı olmadığı veya Cemiyet'ten atıldığı mânâsına gelmemelidir; çünkü, 1919'da Mustafa Kemâl hâlâ İttihatçı olarak tanınıyordu (s.168-173).

Dilimize çevrilmesinin çok yararlı olacağına inandığımız eserle ilgili bir iki nokta üzerinde durmak istiyoruz. Birincisi, 92. sayfada değinilen Trabzon kayıkçılar Kâhyası Yahya'nın Topal Osman tarafından öldürüldüğü tam olarak doğru değildir. Şöyle ki, "Atatürk'ün 1920'den Ölümüne Kadar Yanından Ayırmadığı Özel Muhafızı" başlığı ile *Günaydın* gazetesinde hatıraları yayınlanan (10 Kasım-17 Aralık 1977) General İsmail Hakkı Tekçe, Kâhya'yı Topal Osman'ın iki adamını da yanına alarak kendisinin öldürdüğünü söylemektedir.

İkincisi ise, Cemâl Paşa'nın bir Ermeni tarafından öldürüldüğünü (s.124), yaveri İsmet Karadoğan ile o sırada Ankara Hükûmeti'nin Tiflis mümessili Firuz Kesim *Yakın Tarihimiz*'e yazdıkları makalelerde kabul etmiyorlar ve Cemâl Paşa'yı Rusların öldürdüğünü söylüyorlar (İsmet Karadoğan -"Cemâl Paşa'yı Ruslar Öldürtmüştü", cilt 2, s.36-38 ve Firuz Kesim- "Cemâl Paşa Nasıl Katledildi", cilt 2, s.131-132). Ruslarla uzun süreli bir işbirliğinden sonra, Enver Paşa silâhı Ruslara çevirince Cemâl Paşa'nın da aynı hareketi yapabileceğinden endişelenen Rusların

bu işi yapmaları kuvvetli bir ihtimal olarak görünüyor. Halil (Kut) Paşa'da hatıralarında bu görüşü doğrulayıcı bilgiler veriyor (Taylan Sorgun, *Bitmeyen Savaş, Kut'ül Âmâre Kahramanı Halil Paşa'nın Anıları,* İstanbul 1972, s.368-369).

Bir diğer husus, V. bölümün 76. dipnotunda değinilen, Kara Kemâl ile Cavid Bey'in İttihat ve Terakkî'nin "münfesih" olduğunu ve "Teceddüd Fırkası"na dönüştüğünü kabul etmemeleri meselesi ile ilgili. Zürcher'in Celâl Bayar (*Ben de Yazdım,* Cilt I, s.121) ve "Cavit Bey'in Sorgusu" (*Yakın Tarihimiz,* cilt II, s.237)'na dayanarak ileri sürdüğü bu konu ile ilgili Cavit Bey'in *Tanin* gazetesinde yayınlanan "Felâket Günleri, Mütareke Devrinin Fecî Tarihi" (1944-1946, Tefrika numaralarının yanlışlığı bir tarafa bırakılacak olursa 304 tefrika) hatıralarında oldukça geniş bilgi bulunuyor. Burada Cavit Bey'in anlattıklarına göre, İttihatçılar kendi sonlarını hazırlayan toplantıların ilkini 1922'de İsviçre'de yapmışlar ve İttihat ve Terakkî'nin "münfesih" olduğunu kabul etmemişler; ayrıca, hiç kimsenin İttihat ve Terakkî adına angajman almaya selâhiyeti olmadığını belirtmişler ve Fırka'nın geleceğine dair kararın barıştan sonra yapılacak daha kapsamlı toplantılarda verileceğini söylemişlerdi (*Tanin,* 27-28 Ekim 1946).

Hasan ÜNAL

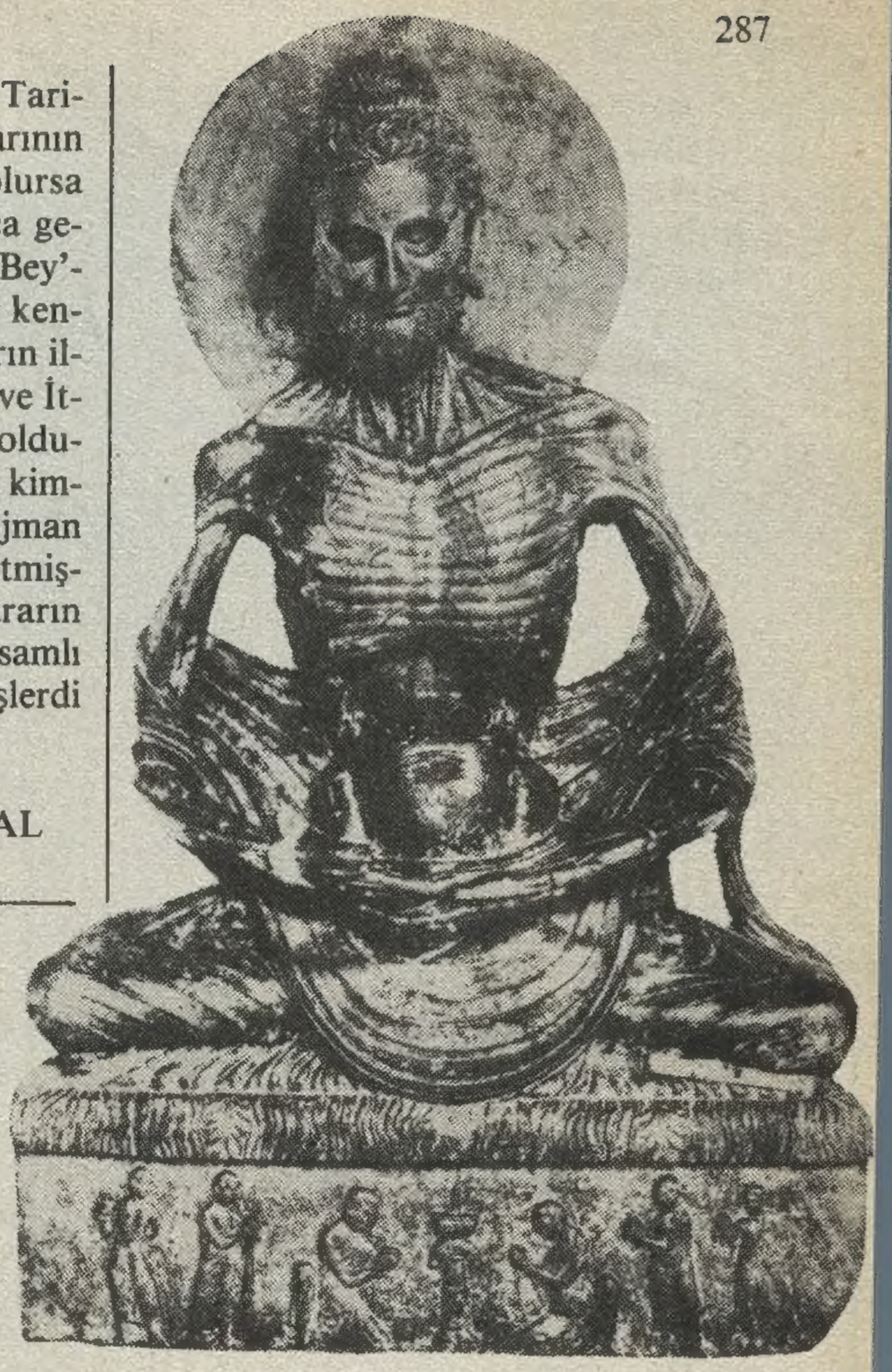

Yandaki resim: Siddharta Orucu. İ.S. 300- 400, Sikri'den. Lahor: Pakistan

McNEILL'İN DÜNYA TARİHİ

William H.McNeill, *Dünya Tarihi,* Kaynak Yayınları, 1985, 487 sayfa. (Çev. Alâeddin Şenel), İstanbul

Şikago Üniversitesi'nde Tarih Profesörü olan William H.McNeill'in, Amerikan yükseköğreniminde yaklaşık yirmi yıldır kullanım bulan bu ünlü sentezi, yeryüzünün çeşitli uygarlıklarının karşılıklı etkileşim içindeki gelişiminin tek cilde sığdırılmış kapsamlı ve berrak bir tablosunu sunmaktadır. Bütün bir dünya tarihini 4 ana bölüm ve 30 alt bölümde anlatabilen NcNeill'in başarısının sırrını kitabın önsözündeki şu satırlarda bulabiliriz:

"(...) Yeryüzünün birbirinden iyice ayrılmış bölümlerinde neler olup bittiğini birlikte akılda tutma çabası, kuşkusuz, dikkatimizi gerçeğin belli bazı yanlarında odaklaştırıp, öteki yanlarına değinmeden geçmemizi gerektirecektir. Aynı tutum, insanlığın geçmişinin daha ayrıntılı kesimlerinin incelendiği alanlarda da geçerlidir, örneğin kalıplaşmış ulusal tarihlerimizde, her bir kasaba ve köyün yerel özelliklerinin acımasızca geçiştirilişini bir düşünün. Haritacılıkta olduğu gibi, her ölçeğin, üstünlükleri ve eksiklikleri, kendine göre bir ayrıntı yükü vardır. Gereğinden çok bilgi vermek bütünü görebilmemizi güçleştirecektir, gereğinden az bilgi vermekse, tarihi, gerçeğe uygunluğundan yoksun bırakacak ve insan deneyiminin sınırsız, şaşırtıcı çeşitliliğini gizlemiş olacaktır (...)"

McNeill, "herhangi bir çağda varolan dünya kültürleri arasındaki dengenin, olağanüstü güçlü ve çekici uygarlıkların yaratıldığı bir ya da birkaç merkezde başgösteren dönüşümler sonucu değişikliğe uğrayabileceği" şeklindeki temel tezini kitabın tamamına yedirmiş bulunuyor. Türkçe basımı gerçekleştiren yayınevi editörünün (Halil Berktay) arka kapaktaki notuna göre, iki anlamda karmaşık bir yumaktır bu: Ekonomik, entelektüel, toplumsal ve kültürel süreçlerin örgüsü bakımından; Batı'nın ve Doğu'nun -Mısır ve Mezopotamya ile eski Yunan ve Roma'nın, İslâmiyet ile Ortaçağ Avrupası'nın, Çin ve Hindistan ile 'merkez' kapitalizminin- tarihlerinin birlikte örülmüşlüğü bakımından. Bu anlamda McNeill'in eseri, Batı'da yazılan benzerlerinden, öncelikle insanlık tarihinin hiçbir bölge, ülke ya da halkını ihmal etmemesiyle ayrılıyor.

Bölüm sonlarındaki oldukça ayrıntılı ve açıklamalı konu bibliyografları ile de dünya tarihine meraklı Türk okurları için kullanışlı bir başvuru kitabı olacak olan bu eserini McNeill, ilk büyük dünya uygarlıklarının İ.Ö. 500'e kadar çıkış ve biçimlenişlerinin tarihi ile başlatıyor. Çünkü bu ilk dönem yazara göre, sonraki çağlarda çoğu insanın yaşamını yöneten belli başlı düşünüş ve davranış biçimlerinin damgalarını insanın aklına ve duygularına ilk kez bıraktıkları dönemdir (s.16).

İ.Ö. 500-İ.S. 1500 yılları arasında uzanan bundan sonraki dönem ise, başka şeylerin yanı sıra, uygarlığın her zaman olmamakla birlikte, komşu barbar toplulukların zararına olarak yayılma yolunda kazandığı zaferlerini olduğu kadar, uygarlığın dört büyük merkezi, Ortadoğu, Hindistan, Avrupa, Çin arasında kurulan kabaca bir dengenin öyküsüdür (s.107). İkibin yıllık bu süre içinde uygar yaşam merkezlerinden hiçbirisi dünyada kesin bir üstünlük sağlayamamıştır. Bir başka deyişle, Eski Dünya'nın büyük uygarlıklarının hepsi, bu dönemde özelliklerini korudukları için McNeill,

"(...) Bu dört uygarlığın arasında bir denge ilişkisi kurulduğu söylenebilir. Herhangi birinde ortaya çıkan önemli bir hareket, uygarlıklar arası sistemin öteki parçalarını da etkileme eğilimini gösterdi, fakat bu uygarlıklardan hiçbiri dörtlü dengeyi temelden değiştirebilecek bir büyüklüğe ya da güce ulaşamadı"

diye yazmaktadır (s.115).

Ne var ki, uygarlıklar arasında denge dünya tarihinin belli başlı dönüm noktalarını oluşturan bir dizi sarsıntı geçirecek ve "Batı'nın üstünlük sağlaması dönemi" başlayacaktır. Böyle bir başlangıç için ise McNeill'e göre 1500 yılı, bu amaçla önerilen öteki tarihlerin çoğundan daha uygundur. Özellikle Reform akımının hemen ardından gelen büyük buluşların can çekişen Ortaçağ Avrupası'na öldürücü vuruş yaptıkları ve az çok kararlı yeni düşünce ve davranış biçimlerine ulaşmak yolunda bir buçuk yüzyıl sürece çılgınca bir çabanın başladığı Avrupa için uygundur.

Jacques Louis David, 1748-1825, Bir Sebze Satıcısı, Güzel Sanatlar Müzesi *Lyon.*

Avrupa uygarlığı bu çabanın sonunda, 1648 yılından sonra, çizgileri kesin belirlenmemiş yeni bir biçim almıştır. Öte yandan 1500 yılı, dünya tarihi için de önemli bir dönüm noktasıdır. Avrupalıların keşifleri, yeryüzünün okyanuslarını, üzerinde ticaret etkinliklerini ve fetih girişimlerini yürüttükleri yollara dönüştürmüştür. Böylece, insanların yaşamasına elverişli tüm kıyılar boyunca yeni bir kültür dünyası yaratılmıştır. Bu dünya, Asya uygarlıklarının bozkır göçebelerine karşı yüzyıllardır koruduğu kara dünyası kadar önemli bir dünya olarak ortaya çıkmış ve sonunda bu kara dünyasından daha önemli bir duruma yükselmiştir. İşte bu yükseliş, "modern zamanlar" (yeniçağ + yakınçağ) tarihinin ana konusu olmaktadır (s.265).

On sekizinci yüzyılın sonlarından başlayarak iki yönde biçim değiştirme dönemine giren Avrupa toplumunun gelişmesi bundan sonra şöyle olmuştur: Fransa'da odaklaşan siyasal devrim (1789 İhtilâli), Eski Rejim'in örgütlenmiş karmaşık ayrıcalıklarını parçalayarak ortaya çıkarırken, sayısız yurttaşı enerjilerini dizginleyen bağlardan kurtarıyordu. McNeill'in "demokratik devrim" diye adlandırdığı bu hareket bazen ilerleyip, bazen duraklamakla birlikte, amansız bir biçimde Fransa'dan Avrupa'nın öteki ülkelerine yayılacaktı. Fransa'nın köklü bir siyasal devrim dönemine girdiği sıra, Büyük Britanya ekonomisi ise, mekanik gücün yapım (teknoloji) alanına uygulanmaya başlamasıyla değişmeye başlıyordu. Pamuk ipliği eğirmede ve pamuklu dokumada kullanılan buhar gücüyle çalışan makineler, özgün buluş sahibi mühendislerin ve hırslı girişimcilerin yararlanmaya başladıkları yeni teknolojik olanakların en göze çarpan ilk örnekleriydi. Bu "sanayi devrimi" de bir ilerleyip, bir duraklayarak, ama kaçınılmaz biçimde öteki Avrupa ülkelerine ve daha sonra da Avrupa'nın ötesindeki ülkelere yayılacaktı. 1870 dolaylarından başlayarak, bilimsel kuramlardan sistemli bir biçimde yararlanılmasıyla gerçekleştirilen buluşlar, sanayi devrimine birbiri ardısıra yeni boyutlar kazandırıyor ve böylece Batılı ülkeler sanayileşirken, ellerinde -hem ekonomik, hem de askerî alanda- çok büyük bir hızla biriken güç ve zenginlik toplanıyordu (s.367).

Batı uluslarının elindeki bu büyük güç, ulaştırma ve iletişim olanaklarının gelişmesi ile uzaklıkları yok edince, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, dünyada insanların yaşayabilecekleri bölümleri, bütün dünyayı kuşatan tek bir ticaret şebekesi içine girecek; entelektüel ve kültürel ilişkilerin yanı sıra, siyasal ve askerî ilişkiler de karşılıklı ekonomik değişim bağları kadar kaçınılmaz olacaktı. Avrupa imparatorlukları, kırk-elli yıl içinde hemen bütün Afrika'ya ve Asya'nın çoğu bölgelerine yayıldılar. II. Dünya Savaşı'ndan sonra da yayılışlarından daha büyük bir hızla geri çekilmeye başladılar. Ancak bu çekilme, McNeill'e göre, "yeni uluslar"ın (genç devletler) 1789'dan beri Batı dünyasının yarattığı kozmopolit yeni dünyadan ayrılmalarına ya da bu dünyanın dışında bırakılmalarına yol açmamıştır. Tersine, siyasal bağımsızlık, dünyanın Batı ülkeleri dışındaki tüm bölgelerinde daha derin çağdaşlaşma hareketlerine yol açmış; bilim, teknoloji ve zayıf devletlerle halkların daha zengin ve daha güçlü olanların güçlerinin sırlarına sahip olma yolunda gösterdikleri doğal istek, dünyayı birleştirme eğilimi yaratmıştır. Bununla birlikte, coğrafî farklılıklar, dil engelleri ve yerel kültürel geleneği koruma isteği ise, bu eğilimi zayıflatacak yönde çalışmaktadır. Dolayısıyla, gelecek kuşakların ne kadar çeşitli, ne kadar bir örnek olacakları konusu, daha çözülmemiş bir sorun olarak kalmakta (s.368). Şu cümleler ise, bir "dünya tarihçisi" gözüyle McNeill'in yaşadığı dünyaya nasıl baktığının kanıtı sayılmalı:

> "Böyle hızlı ve köklü değişmeler çağı, içinde yaşayanlara rahat bir çağ olarak gelmeyebilir. Ancak ilerde insanlar, bir olasılıkla bu yüzyılları tüm dünyayı kapsayan kozmopolit bir kültürün insanlık tarihinde ilk kez gerçekleştirildiği olağanüstü başarılı bir dönem olarak göreceklerdir."

Hikmet ÖZDEMİR

ARKA KAPAK (III)

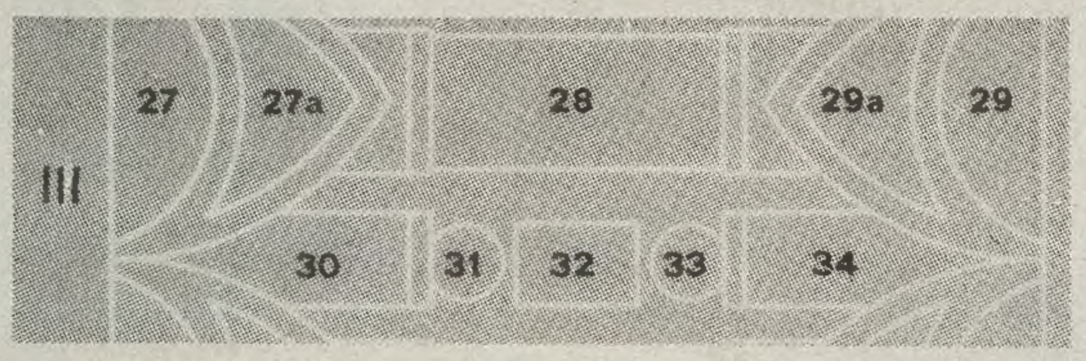

27- Ezeçias, Manasses, Amon
28- İlk Günah ve Cennetten kovuluş
29- Ozias, Yoatham, Açaz
30- İşaya Peygamber
31- Madalyon: Uriah'ın ölümü
32- Nuh'un fedakârlığı
33- Madalyon: Yehu, Tanrı Baal putunu kırıyor
34- Eritrealı kahin kadın

“...güven denildiği zaman,,

T.C. ZİRAAT BANKASI
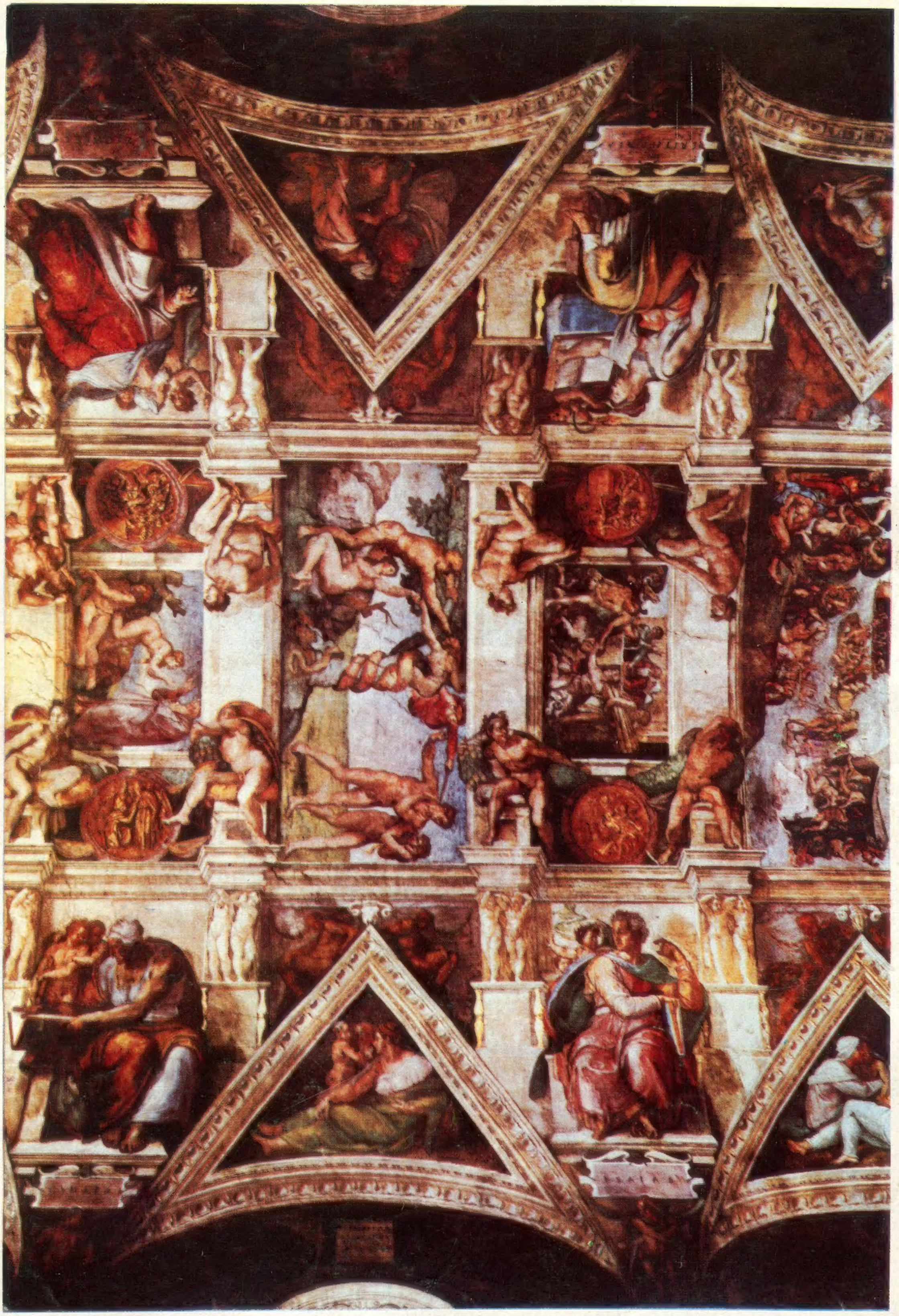
"gücüne erişilmez"